

І. НАГАЄВСЬКИЙ

МІЖ ДВОМА ВІЙНАМИ

(1939 — 1941)

ФІЛІАДЕЛЬФІЯ 1965
diaspriana.org.ua

о. І. Нагаєвський
МІЖ ДВОМА ВІЙНАМИ

Ользі, Ірині, Зиновієві та Олегові
присвячує автор

FR. I. NAHAYEWSKY

BETWEEN TWO WARS

(1939 — 1941)

MEMOIRES

Second Volume

PHILADELPHIA, 1960

Published by "Orphanage Book-Store"
1825 W. Lindley Ave., Philadelphia 41, Pa.

о. І. НАГІВСЬКИЙ

Канадсько-Український Бібліотечний Центр

Канадське Товариство Приятелів України

Торонто — Канада

МІЖ ДВОМА ВІЙНАМИ

(1939 — 1941)

СПОГАДИ

Друга частина

ФІЛАДЕЛФІЯ, 1960

Видавництво і друк „Сирітського Дому“
1825 W. Lindley Ave., Philadelphia 41, Pa.

Ніщо не противиться виданню.

Філадельфія, 28. січня 1955.

о. І. Сохоцький
Делегований цензор.

Ч. 202-54 Св.

Дозволяється видати.

Філадельфія, 29. січня 1955.

† КОНСТАНТИН
Архiepіскоп

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Оце випускаємо в світ другу частину спогадів о. д-ра І. Нагаєвського. Першу частину надрукувало Видавництво „Київ“ в 1957 році окремою книжкою п. з. „Тернистим шляхом“, де Автор розказав про переживання священика в Березі Картузькій та про мандрівку додому під новий, большевицький режим.

В цій другій частині він оповідає про дальші переживання о. Ігора в час першої окупації Західньої України большевиками аж до вибуху німецько-большевицької війни, в дні 22. червня 1941 року.

Всі факти і події є правдиві, а лише імена осіб та місцевостей змінені з уваги на ще невідрадний стан обставин в Україні. Всі правдиві імена є відомі Видавництву і, як прийде слушний час, вони будуть опубліковані.

Ця частина спогадів, як і перша, писана кровю серця і являється історичним документом. З тих причин Автор не видумує ситуацій, ані не шукає штучних ефектів. Йому йде про якнай-вірніше відзеркалення відносин; тому пише про те, що чув, бачив і пережив.

ТАК ГОВОРИТЬ ГОСПОДЬ . . .

„Ой горе! Страшний день, ще не було такого; нещасний час для Якова, але йому прийде порятунок. Того дня, говорить Господь сил небесних, розторошу ярмо на шиї його, і розірву його кайдани, і вже не буде він рабом чужинцям. Ні! Служитимуть вони Господеві, Богові своєму та цареві своєму Давидові, якого пішлю з його роду. Ти ж мій слуго, Якове, не злякайся, говорить Господь, і не страхайся, Ізраїлю: виведу тебе з далекої землі і нащадків твоїх з краю неволі; і вернеться Яків додому та й заживе в мирі й безпеці; і ніхто вже його не злякає . . .

Так бо говорить Господь: рана твоя велика і синці твої болячі. Ніхто про тебе не дбає, ніхто не перевяже твої рани, і ліку на вигоєння тобі нема. Усі, що ти їх мав за приятелів, забули про тебе, і не згадають ніколи; бо я післав на тебе удари неприязні, жорстоко покарав тебе за твої численні провини; за безліч гріхів твоїх, я післав це на тебе.

Та, всі, що тебе руйнують — будуть поруйновані; всі вороги твої попадуть в неволю; всі, що пустошили — будуть спустошені; і всі, що тебе грабували — будуть пограбовані.

Я перевяжу твої рани та вигою знаки на них, каже Господь. Тебе вважали відкинутим і насміхалися з тебе: ось Сіон, що про нього ніхто й не питає. Та Господь говорить: я з дороги заверну намети Якова й милість розгорну над їх господарями; і збудується нове місто на узгір'ю та храм повстане по-давньому. І знов залунає пісня радості й подяки; і помножу, не зменшу їх, та доведу до чести і не дам на зневагу. І вийде з нього провідник, володар народиться з-посеред нього; і я пригорну його і він приступить до мене . . . І будете ви моїм народом, а я буду вашим Богом“.

(Єремія, 30 : 7—19, 21—22)

1. ПІД НОВИМ РЕЖИМОМ

Року Божого 1939 була в Україні дивна осінь. На темно-блакитному небі цілими табунами переганялися невеличкі хмари, віщуні довгого ряду погідних днів і холодних ночей.

Гаї, сади повільно тратили свою зелень і вкривалися золотаво-багряною барвою, що на тлі вічно-зелених смерек творило чарівний килим українського осіннього краєвиду, що полонив око й найвибагливішого глядача.

З леготом вітру неслося срібне павутиння, знак „бабиного літа“, та своїми ніжно-шовковими нитками снувало й сріблило горді чуби струнких тополь, віття кріслатих дубів, ясенів, лип і присадкуватих верб, що розсілися над річкою.

На вузьких нивах ворушилося людське муравління. Спішно виконувано решту польових робіт, що їх цього року припізнали несподівані події: коротка й жорстока війна, яка вирвала з людських селищ багато здорових і сильних рук до праці. Може й тому не було чути веселого співу парубків і дівчат, як це бувало в минулих роках.

Оцю прикру тишину переривали вряди-годи монотонні вигукання плугатарів, що заохочували ними свої невеличкі, охляли від надмірної праці й виснажені коні, щоб спішно доорати свої ниви.

Понад головами всіх літали громади чорних ворон, що своїм захриплим і фальшивим кряканням ще більше підкреслювали оту незвичайну, мелянхолійну монотонію українського села в тому пропам'ятному році. І, не диво, що мешканці Поляннич оце безнастанне й зловіще крякання вважали поганим знаком,

мовляв, від наших дідунів знаємо, що таке віщує недобрі часи — війну або голод — вороння, бач, уже наперед чує в повітрі запах людських і звірячих трупів . . . Такі і їм подібні справи не сходили з серця людей і були темою їх напів-притишених розмов.

— Бог його святий знає і відає, що воно ще може бути на світі, — говорили досвідчені люди. — Правда, не стало вже Поляків. Хвала Богу, що вже їх позбулися, бо вже й свіжим повітрям не можна було дихнути. Накоїли вони нам чимало лиха. Завзялися, бач, пустити нас усіх з жебрачими торбами . . .

— Та накінець позабирали наших дітей воювати за них, і ще досі багато з них не вернулося додому. Інших забрали в тюрму, і про них теж не чути нічого. І подумати, оці бузовіри відважилися арештувати нашого отця духовного. І не знати, що з ним сталося? — клопотався хтось.

— То ви ще не чули нічого? — запитав чоловік.

— Ні, не чув, — відповів дідо Гнат. — Або що?

— Сьогодні рано люди в кооперативі говорили, що отець духовний вже вернувся вчора ввечорі, але, кажуть, має поламані ноги й мусить тепер ходити на „кулях“. Сам дяк розповідав, що сьогодні бачив отця в церкві, як служив Службу Божу. Він казав: аж серце болить дивитися на отця, такий побитий і змарганний. Його не можна навіть пізнати, такий став худий. І, скажіть, люди добрі, чи через отих посіпак, що духовну особу не пошанували, Бог не каратиме всіх? — бідкався хтось.

— Їх Бог уже покарав. Воно дотепер так бувало, як старі люди оповідають, що кожна громада чи держава доти сильна, доки Бога боїться і шанує Його слуг. Коли ж почне Бога обиджати і Його слуг зневажати, їй мусить прийти кінець, — твердив дідо Гнат. — Самі бачите, як оті большевики арештують тепер Поляків, де попало. Між лихими й добрих забирають. Знаєте, я все своє кажу, через небагатьох злодіїв Бог цілу громаду карає. От, — тут дідо Гнат знизив свій голос, — кому потрібні оті большевики? Нікому! Це кара Божа на людей. Через

усяких безбожників мусять добрі люди терпіти. Хто ж таке вигадав, щоб духовній особі ноги ламати? Та ще хто? — Християни... Аж гидко подумати! Чого ж тепер мають люди сподіватися від безбожних большевиків? Кажу вам, люди добрі, настають для нас важкі часи. Аби Бог дав ласку їх щасливо пережити.

Отакими справами клопоталися мешканці Поляннич у цю памятну осінь. І було чим клопотатися. Ще кривавили свіжі рани, завдані старим режимом, а до нового люди ще не привикли, й нічого доброго від нього не сподівалися.

**
*

По своєму повороті з концентраційного табору в Березі Картузькій, о. Ігор, душпастир села Поляннич, переконався, що під час його несприятливості в парафії зайшло багато не лише зовнішніх змін, але найновіші події затркнули душі його вірних доглибини. Він зрозумів, що всі ці зміни треба було скоро збагнути, інакше він не зможе бути для своїх парафіян тим, чим був перед своїм арештом.

Перш-усього, він мусів привести свій зовнішній вигляд до нормального стану. Першими „жертвами“ отого достосування до обставин впала його борода й вуси, — жива памятка з концентраційного табору. Це зробив він таки раненько, щоб, хорони Господи, в такому виді не побачили його парафіяни, як казала його дружина. Підстригши своє, перед тим по-тюремному острижене волосся, він став більше схожий на себе. Нова „папістика“, штани та черевики, довершили решту. Старі штани, подіравлені поліцейськими, закованими оловом, гумовими палицями, помандрували „до родинного музею“. Біда тільки, що не можна було зняти стару сорочку, вона присохла до ран, які заструпилися. Дещо вдалося їх відмочити, а чого не можна було, дружина побобинала ножицями. Решту мав докінчити лікар, до якого о. Ігор хотів поїхати якнайскоріше. Це було потрібним ще й тому, щоб оглянути поламані кості й оті два „горбки“ в пахвинах, що не

переставали боліти. Цього дня він побачив, що своїми силами він не міг перейти через подвір'я. Його старий приятель, — „бамбусова“ палиця, ставала невідступною. Коли ж вона не помагала, тоді дружина піддержувала його за руку. Не було ради, треба було „розходжуватися“, спершу по хаті, а згодом по подвір'ю.

Десь під полудень вістка про поворот о. Ігора розійшлася по селу. Це, мабуть, розголосили Микола й старенький дяк, які були того дня під час св. Літургії в церкві. На приходство стали сходитися люди, щоб привітати свого отця духовного з поворотом з Берези. Не обійшлося там і без плачу та гірких нарікань в сторону безмилосердних Поляків. Це матері й жінки плакали, бо їхні сини й чоловіки ще не вернулися з війни. Ніхто з парафіян не прийшов відвідати свого душпастиря з порожніми руками, всі вони принесли якийсь маленький дарунок. Навіть шкільні діти, що прийшли громадно із своїм добрим учителем, і ті не забули про свого отця духовного. Всіх їх гостила дружина о. Ігора, чим хата багата. Усім їм треба було розказувати про Березу, при чому був дуже помічний Микола. Вони ж, сердешні люди, розказували про свої клопоти й турботи, про своїх рідних, що пішли на війну та про свої воєнні переживання. Правду кажучи, в самих Полянцях не було більшого бою, зате в повітовому містечку німецькі літаки наробили дуже багато шкоди.

При всіх тих балачках о. Ігор пізнавав всі болячки й потреби своїх вірних, тому терпеливо їх вислухував.

— Що ж тепер буде, отче духовний? — питав війт громади Полянц, сидючи в парафіяльній канцелярії. — Маємо вже нову, робітничо-християнську владу.

— Багато змінилося тут від часу мого виїзду з дому. Кажете, маємо нову владу, до того „робітничо-селянську“. Щоб вас це слово не мило, то я вам скажу що Москалі називають селян „крестянами“. Отож „крестянська“ влада це по-московському „селянська“, а не „християнська“, як собі люди помилково пояснюють. Ви війт громади, повинні це людям вияснити

при будь-якій нагоді, бодай у приватних балачках, радив війтові о. Ігор.

— Дивіться, а я й сам собі думав, що це слово „християнська“ означає, — дивувався війт. — Скажу вам, отче духовний, що я тепер не називаюся війтом, але „товариш голова Ревкому“, тобто „голова революційного комітету“, хоч у нас не було жадної революції. Та, нова влада таке зарядила.

— Що ж вам краще подобалося: називатися війтом чи товаришем? — жартував о. Ігор.

— Правду сказавши, тепер справи виглядають якось трохи краще, як за небіжки Польщі, — сказав війт.

— Кажете краще? Що ж вам подобається в большевиків?

— Першусього, зникла польська поліція, також всі урядовці повтікали, взагалі, всюди відчувається більшу свободу...

— Чи приходять большевики до села? — питався о. Ігор.

— О, так, приходять сливе щодня, два... три..., раз було навіть більше... Зайдуть до мене в хату, жінка їх нагодує, напються трохи „водки“ та йдуть знову до містечка. Знаєте, отче парох, є між ними теж гарні люди... Майже всі говорять гарно по-українськи... аж мило послухати. Ми нераз дивуємося, що стільки неправдивого писалося по наших часописах про большевиків...

— Знаєте, пане начальнику, — говорив о. Ігор обережно — все це так виглядає зразу, й ще рано про большевиків говорити. Це у вас бували солдати червоної армії, які переважно походять з України. Це їх навмисне вислали большевики до вас, щоб люди їх зразу не перестрашилися. Ви, на всякий випадок, уважайте, як до них говорите, бо між Українцями є завжди один Москаль, який слухає, що хто говорить. Можете зашкодити собі й другим людям. Будьте обережні!

— Кажете, отче духовний, є між ними Москалі? Воно, справді, впало мені ввічі, що між ними є завжди один, який сам ніколи не обзивається, а всі інші часто на нього поглядають — казав війт.

— Таких большевики називають „політруками“ . . .

— Так-так, — казав війт, — я сам чув, як його так кликали.

— Це небезпечна штука . . . політичний виховник, радніше, партійний комуніст, що підглядає й підслухує, що говорять і роблять непартійні люди в армії. Всі вищі офіцери, навіть генерали, мають своїх політруків-наглядачів, які є „оком і вухом“ НКВД в армії. З ними будьте, пане начальнику, обережні.

— Я вже не раз казав писареві, як то зле, що нашого отця немає дома . . . Часи непевні й часто чоловік не знає, що має робити . . . і що говорити . . . Може я вже неодне непотрібне сказав? — бідкався війт.

— Думаю, що немає вам тепер ще чого журитися, бо військові люди не дбають про політику — але, мабуть, вже незадовго прийдуть справжні НКВД-исти, яких треба вистерігатися як вогню . . .

— Що ж мені робити? Чи зркатися отого головства в селі?

— Ні, навпаки, вам треба дальше головувати, бо, хто зна, чи хто інший не наробить багато клопоту людям. Вам лише треба бути більше обережним і хитрим. Не все треба говорити большевикам, що ви знаєте, ані людям всього не говоріть . . .

— Я дуже тішуся, отче духовний, що ви вже щасливо вернулися до нас. Разом, може й ці часи якось легше перебудемо . . . доки таки не діждемося свого . . . — при цьому оглянувся до-вкруги, чи бува, хто не підслухує.

Вже з цієї одної розмови о. Ігор пізнав, що думає й чим живе його парафія. Видно було, що большевизм вже дещо збаламутив людей. Людяма імпонувало, що большевики шанують їх рідну мову, яку чулося між солдатами червоної армії в перших тижнях окупації. Хитрість большевиків, що з першими частинами вислали багато українців, вповні вдалася. Люди, видно було, ще не пізналися на цьому, бо сам війт, який належав до розумних людей і ширих патріотів села, дався обманути. Та, о. Ігор знав прекрасно своїх людей, тому був певний, що їх

довго не вдасться „дурити“. Скоро прийде хвилина, коли вони пізнають добре большевиків. Тому був спокійний.

Ще того самого дня сполудня о. Ігор вибрався підводою до лікаря, свого щирого приятеля, що піклувався здоров'ям його родини. При докладних оглядинах показалося, що в нього нарушено яблуко правого коліна, надколена кістка, яка закінчувала хребетний стовп, а оті „горбки“ в пахвинах ніг, це часові нарости, що по якомусь часі зовсім зникнуть. Лікар відняв рештки сорочки від ран на плечах та зробив усе, щоб їх забезпечити перед гангреною. При тій нагоді він зложив дуже сердешні гра-туляції, кажучи, що по таких важких переходах можна було сподіватися чогось гіршого.

Містечко й люди в ньому також змінилися до непізнання. Багато домів в румовищах, — це діло німецьких бомб. Ось найкращий ресторан, куди він часом заходив із своїми приятелями на обід, лежав в руїнах. Люди розказували, що члени польської адміністрації з Варшави, втікаючи до Румунії, одну годину перед бомбардуванням задержалися були в містечку. Багато з них, гоговно, високі військові достойники, були в цьому ресторані. Інтересно, що німецька бомба потрапила в саму середину дому й всі оті люди згинули. Був тоді в містечку також президент Мосціцький та маршал Ридз-Сьмігли, але вони задержалися в огородника на краю містечка, інакше були б згинули обидва. Це вказувало, які скорі й точні інформації мала німецька розвідка, а головно, як цільні були бомби німецьких летунів.

В містечку видно було багато червоно-армійців, які робили на прохожих пригноблююче враження, вже своїм зовнішнім виглядом. На голові в кожного були т. зв. будьоньовки, тобто шапки з гострими закінченнями вгорі, на яких красувалися спереду великі, червоні звізди. Шинелі в них завеликі й виглядали, немов шиті „на зріст“ або „на батька“, як люди казали. Великі юхтові й підковані чоботи викінчували їх вигляд. Не було радості на їх обличчях. Йдучи вулицею, вони не говорили голосно, ані не сміялися, але якомось недовірливо гляділи в бік з-під

лоба, немов сподіваючись в кожній хвилині нападу від прохожих. Що дивніше, багато з отих військових несли на плечах великі, хазяйські мішки, наладовані всякими речами.

Отець Ігор вступив з дружиною до крамниці „Народньої Торговлі“, де директором був його добрий знайомий, але, на жаль, він ще не вернувся був з Берези. Десь подорозі задержався, щоб краще зорієнтуватися в новій ситуації. В крамниці урядовав його заступник. Ждучи на свою чергу, о. Ігор був свідком закупів, які робили червоноармійці. Їх було повно в середині. Бачачи різноманітні товари на полицях крамниці, вони не зразу їх купували, а приглядалися пильно, що купують цивільні люди. Щойно тоді приступали до прилавка.

— Чого вам треба? — питалася дівчина.

— От, панімаєш, всього нужно, — відповідав солдат.

— Може цукру, мила, цигарок? . . — допитувалася дівчина.

— Да, да, давай сахару, мила . . . — тоді він просто показував рукою на полиці й вибирав всі товари зачергою, без вибору, аж доки перед ним не стояла ціла купа. Щойно тоді питався: — Скільки стоїть?

Червона армія при вступі на землі Західньої України встановила вартість одного рубля за вартість одного золотого. Всім солдатам було роздано велику кількість новеньких, щойно з друкарської преси рублів і вони ходили по всіх крамницях та купували все потрібне й непотрібне. Доходило часто до комічних сцен. Ось, в крамниці якась жінка взяла собі кілька мухалапок. Один з солдатів, бачачи це, сказав: — Давай і мені того. Як сердешно всі сміялись, побачивши, що він розвинув мухалапку і став лизати її язиком в тому переконанні, що це якийсь цукорок, але по хвилині з пересердя сплюнув, кинув її на землю і сильно заляв. Подібні закупи відбувалися по крамницях з убраннями та обувою.

Та, мабуть, таки Жиди зорієнтувалися найскорше в ситуації. До речі кажучи, їх поінформували одноплемінники з червоної армії, щоб поховати товарів як мога найбільше, бо, коли сол-

дати за кілька днів викуплять усе, тоді рублі будуть нідоного. Тому вже цього дня о. Ігор завважав багато порожніх полиць у жидівських крамницях, де коло прилавоків стояли власники з таємничою усмішкою на обличчі.

Отець Ігор вступив до знайомого крамаря, в якого часто купував перед війною, щоб купити шкіру на черевики.

— Доброго дня, пане Зейлик.

— Доброго дня, пане кшондз, — відповів крамар.

— Чи не можна б у вас купити шкіри на черевики?

— Ой-йой, — бідкався Зейлик, — вже немає шкіри, вже всю продав . . .

— Де ж так скоро ділася? Та ж у вас було завжди повно шкіри . . .

— Красна армія все викупила, — казав крамар.

Отець Ігор знав, що це лиш вимівка, тому запропонував купцеві заплатити не паперовими грішми, але в натурі, обраховуючи ціну вартости шкіри і бажаних продуктів, по перед-воєнним цінам. Така пропозиція подобалася купцеві й він зразу на неї погодився. За кілька хвилин була бажана шкіра, продукти треба було доставити на другий тиждень.

— Знаєте, пане кшондз, я бідний Жидок, маю жінку й діти, вони всі хочуть їсти, а що я тепер куплю за рублі? — оправдувався Зейлик.

— Як вам подобалися такі порядки?

— ? ? ? — купець лиш здвигнув плечима, бо не хотів при людях говорити.

Подібну реакцію на нові порядки можна було бачити і в інших жидівських купців. Не всі Жиди любили большевиків. Це було ясне.

Траплялися, що правда такі, що любили їх і прилипли до них цілою душею. Це переважно бідніші, т. зв. пролетаріат. Ось, наприклад, о. Ігор стрінув знайомого голяра, що стояв в дверях салону, ждучи гостей. Завівши з ним розмову, о. Ігор запитав його, як йому подобаються нові порядки.

— Ой, кажу вам, пане кшондз, дуже нам „файні“ жити. Ліпше, як за Поляків. Ми тепер люди й ніхто з нас не кепкує . . .

— Мені здавалося, що вам за Польщі не було эле . . . ви мали грсші . . . добру роботу . . .

— Що рівняти Поляків до радянської влади? „Ах лейбен“, пане кшондз, Сталін для бідних Жидків то другий Мойше, — докінчував захоплений голяр.

Це, так би мовити, були перші враження о. Ігоря в містечку. В колишніх повітових інституціях не вдалося нікого стрінутти. Одні люди ще не вернулися з тюрем, а другі перестали туди приходити, „страха ради юдейська“. Кількох інтелігентів стрінув о. Ігор в будинку бувшого староства. Між ними був лікар, знаний віддавна із своїх лівих переконань. Він засів там з приходом червоної армії та виконував функції повітового лікаря, бо попередник, Поляк, втік. В розмові із знайомими о. Ігор довідався, що польські урядовці староства й суду, утікаючи до Румунії, залишили всі урядові акти й архіви. Деякі речі вдалося нашим людям забрати ще заки прийшла червона армія, але більшість актів таки попала в руки большевиків. Вже на другий день по приході большевиків всі ці акти зложено на тягарові машини, і їх кудись вивезло НКВД. Виходило, що воно студіюватиме докладно ці акти, щоб краще зорієнтуватись в новому терені. Всьому цьому завинили польські урядники, головно начальник суду, Поляк, що разом з „возьними“ пильнував будинків аж до приходу червоної армії. В подяку за те червона армія відразу його заарештувала, як і всіх суддів. Їм не потрібний був польський суд.

В містечку, покищо, не було ще жадної цивільної влади. Червона армія малими відділами розїзджалася вдень по селах, на ніч верталась до міста.

Перші враження в містечку були пригноблюючі. Всяке українське культурне життя завмерло. Інтелігенти, що працювали в економічно-торговельних установах, „докінчували“ своє урядування, тобто торгівлі й кооперативи випродували свої

останні запаси товарів. Українським банком ніхто вже не інтересувався. Люди перестали сплачувати свої довги чи позичати гроші. Кому й пощо були потрібні оті паперці, за які не можна було нічого купити? Всі ці інституції постали з дрібних уділів вбогих селян і робітників, що, часто-густо, відіймали останній шматок хліба від уст своїх дітей, щоб їх будувати. Весь цей труд і всі жертви, так би мовити, пропали через одну ніч. Подібне діялось в кожній ділянці українського зорганізованого життя. Все збудоване під час польської окупації, пропало. Що більше, люди, які організували ці інституції, уважалися новою владою контррерволюціонерами й буржуазними фашистами. Вона незадовго поведе проти них страшну нагінку, за їх важку й жертвенну працю над культурним і економічним двигненням рідного народу.

Кожному було ясно, що один важкий період праці й боротьби за визволення скінчився, а надходив новий, який, покищо, було важко збагнути. Ніхто з українців не робив собі жадної ілюзії щодо важкої праці в большевицькій дійсності. Це все можна було бачити з отих початкових заряджень нової влади.

Образ отого невідрадного стану доповнювало зорганізування т. зв. „громадянської міліції“, тобто повітової поліції, яка рекрутувалася переважно з міського шумовиння, подекуди з бувших кримінальних злочинців, між якими старшували комуністи, що сиділи в тюрмах за пропаганду комунізму. Начальником тієї гвардії було назначено владою знаного комуніста, що сидів у польській тюрмі чотири роки за свої комуністичні переконання. Ця гвардія, що правда, назначена большевиками, спочатку не виказувала великої діяльності, крім виконання наказу політруків; вона помагала їм арештувати членів польської поліції, адміністрації, суддів, які осталися були на своїх місцях праці. Уже по цьому можна було догадуватися, що вони не належали до найгірших людей, коли не боялися залишитися між українським населенням. Увесь зайшлий, неавтохтонний елемент, що, не сподіючись нічого доброго від українського населення за свою

екстермінаційну діяльність, покинув свої місця. Одні пішли на еміграцію, деякі в корінно-польські землі, а інші поховалися в лісах, чи на хуторах польських кольоністів.

Отож політруки зразу взялися арештувати отих людей, а робітнича гвардія, що складалася з Українців, Поляків і Жидів, помагала їм у цьому. Та, на щастя, вже на самому початку в деяких містечках полав до неї український свідомий та ідейний елемент. Там вона, замість бути поміччю для большевиків, рятувала своїх людей. Там своїми потягненнями міліціянти заскакували навіть саме НКВД. Можна сказати, що вже в жовтні в рядах міліції було багато активних членів підпільної організації, які, маючи добрі організаційні звязки, дуже часто паралізували зарядження большевиків, головню при наказах арештування українських патріотів. Вони, заздалегідь, повідомляли кожного, хто опинився був на листі „підозрілих у контрреволюції“. В той спосіб загрожені втікали з місць свого побуту, а НКВД заставало їх хати порожніми.

Поглянувши того дня на невідрадні відносини в містечку, о. Ігор у душі дякував Господеві, що не мусів у ньому жити. Воно стало непривітним і чужим. З нього почали втікати навіть його уродженці. Вичерпаний докраю ходженням і пригноблюючими враженнями, о. Ігор вернувся додому.

* * *

Ще того вечора коло сьомої години селом понеслися луною удари молотка об кусень залізнодорожної шини, що висів на дрючку біля будинку місцевої „Просвіти“. Те дзвонення тягнулося впродовж трьох-п'ятьох хвилин. Воно було новістю для о. Ігоря.

— Хто це й пощо дзвонить? — запитав у дружини.

— Правда, ти ще не чув цього. Це голова Ревкому скликає людей на мітинг до читальні, — відповіла вона.

— Який мітинг? Що там робиться?

— Це приїзять з містечка політруки та навчають людей усього про комунізм, а, головне, про сталінську конституцію.

— Як часто такі мітинги відбуваються? — допитався о. Ігор.

— Кожного дня ввечері.

— Чи всі люди йдуть туди?

— Кожний мусить іти. Про це вже дбають „десятники“, — говорила дружина.

— Які десятники? — питався о. Ігор.

— Бачиш, отой політрук наказав війтові поставити на кожних десять хат одного чоловіка, звичайно якогось неписьменного бідака, це й десятник. Усі десятники одержали гострий наказ дбати, щоб усі люди з отих десяткох хат були на мітингу. Неприсутність кожного вони мусять рапортувати голові Ревкому, а цей має подавати поіменний список політруків. У випадку, коли б десятник занедбав зарпортувати чиюсь неприявність із будь-яких причин, то за ним мав наглядати десятник сусідніх десяткох хат . . .

— Виглядає, що большевики вже починають поволі впроваджувати систему донощитва, як це вже запровадили в себе, — сказав задумано о. Ігор. — Що ж люди на це? Чи доносять осі десятники один на одного?

— Покищо ще не було нічого чути, але щось люди говорять про отого музиканта, Федька, бо забагато говорить із політруків. Він амбітний і занадто слизькоязикий, тому бояться, щоб він не доносив на інших.

Отець Ігор хотів бути на сьогоднішньому мітингу, щоб послухати, про що там говориться та як реагують люди на виклади політрука. Щоб не звернути уваги політрука на свій духовний сан, він надягнув білого дощевика та защебив комір аж під шию і вибрався з своєю невідступною палицею на мітинг. Прийшовши до залі, сів у кутку, позаду людей. Впродовж півгодини від часу отого дзвонення по шині, зала виповнилася людьми.

Знадвору біля читальні стояло кілька червоноармійців із наїженими багнетами, а один біля входових дверей усередині залі. На сцені за довгим столом сидів посередині політрук, з одного його боку голова Ревкому, а з другого писар громади і ще один червоноармієць. Усі вони про щось нишком розмовляли, при чому політрук водив пальцем по папері. Сам політрук невисокий, чорнявий, у віці не більш як двадцять п'ять років. Він уже вихованець революції, та не пам'ятає старих, добрих часів, хіба з оповідань старших людей.

У передніх лавках сиділи жінки й дівчата, а за ними хлопці й молодші чоловіки, а на самому заді старші господарі. На залі панував великий гамір, бо всі про щось говорили. В повітрі висіли важкі „хмари“ бакунового диму, що в'їдався в ніздря та витискав сльози з очей. Люди, завваживши о. Ігоря позаду, кивненням голов вітали його, але ніхто не підходив до нього поговорити, бо, здається, зрозуміли, що він хоче бути на мітингу незаважаєний політруком. Врешті від сторони сцени дався чути кількакратний, сухий стукіт кия по столі. Це був знак, що мітинг зачинається. З-поза стола піднісся вгору голова Ревкому і, споглядаючи в усі сторони, ждав доки зала зовсім утихомириться.

— Панове . . . гм-гм . . . тее-тоє . . . товариші й товаришки, — зачав, загикуючись голова Ревкому. — Всі сідайте і сидіть тихо . . . тее-тоє . . . товариш політрук буде нам розказувати сьогодні про комуністичну партію большевиків і про її найславнішу на цілому світі сталінську конституцію . . .

На залі запанувала мовчанка. З-поза стола вийшов наперед сцени отой, чорнявий, з хитрими очима чоловік. Він також обвів кілька разів залю своїм зором і зачав говорити по-московському.

— Товариші й товаришки! Нас, червону армію, прислав сюди тов. Йосип Виссаріонович Сталін . . .

— Уррра! Уррра! Уррра! — зачали щосили кричати червоноармійці з-під дверей, а їм помагали всі десятники; вони ще голосніше стали плескати в долоні. Голова й політрук заохочу-

вали рухами своїх рук публіку, щоб і вона кричала й плескала в долоні. Деякі, зрозумівши його інтенцію, стали плескати й кричати, а деякі спокійно ждали.

— . . . Ми прийшли визволити вас, наших єдинокровних братів, з-під панського, польського ярма. Ви наші рідні браття, й ми не могли спокійно глядіти, як польський буржуазний уряд наживався вашою працею, вашим добром і вашою кривдою . . . Вас усіх дотепер пани й попи страшили Богом і дурили раєм на небі . . . Ми, комуністична партія Маркса-Леніна-Сталіна . . .

— Уррра! Уррра! Уррра! — понеслися вигуки й оплески від дверей, але . . . але цим разом уже дуже мало людей з авдиторії їм помагало, дарма, що політрук і голова Ревкому їх головами й руками до цього заохочували. Людям, видно, не подобався політруковий випад проти Бога й священників. Видно було, що їхня увага по тих його словах загострилася.

— Нам не треба буржуїв і їх помічників, попів, бо . . . всі вони однакові і п'ють кров із бідного „крестянина“ й робітника та держать його в темноті. Ми, комуністи, несемо вам нашими багнетами свободу й повну соціальну рівність і справедливість. Ми несемо вам рай на землі без Бога, пана й попа . . . і т. д., і т. д.

При кінці промови, що тривала добру годину, політрук закликав:

— Да здраствует тов. Йосип В. Сталін!

— Уррра! Уррра! Уррра! — кликали червоноармійці від дверей.

— Да здраствует комуністична партія большевиків!

— Уррра! Уррра! Уррра!

— Да здраствует тов. Никіта Сергієвич Хрушов!

— Уррра! Уррра! Уррра!

Так скінчилася перша частина мітингу. Політрук обтер хустиною зрошене потом чоло та сів на своєму місці за столом. Він знову нахилився до голови Ревкому й щось шептав йому до вуха.

— Товариші й товаришки! — голосно закричав голова. — А тепер може хто з вас хотів би про щось запитати. Товариш політрук усім вам відповідь. Голосіться до слова!

Минає одна . . . друга . . . третя . . . хвилина, й ніхто не голоситься до слова. На залі зависла прикра мовчанка. Стає ніяково. Старші господарі звертають мимохіть свої очі в сторону о. Ігоря, немов очікуючи від нього якогось слова . . . Він же завжди промовляв на всіх зборах у часах польської окупації. Та, о. Ігор спустив очі додолу й, видно, не думає виступати . . . Він очікує, щоб хтось із його мирян виступив та перший зареагував на оті богохульні слова большевицького політрука. Та, надаремно, бо ніхто з мужчин не хоче говорити . . . Їм усім якось ніяково . . . Слова політрука впали на всіх, немов важким обухом по голові . . . Це перший раз оцей новий політрук говорив проти Бога й віри . . . Його попередники ще не чіпали тієї справи. Що ж тут йому відповідати на такі слова? Всі люди переконані, що це напасть і брехлива пропаганда. В їх головах повстає переконання, що краще замовчати, бо . . . чого-доброго, він знову стане говорити проти Бога ще гірші речі . . . Хто йому може заборонити . . . ? Їх же сила . . . Що ж вони можуть вдіяти проти сили большевицької армії? . . .

— Ніхто не голоситься до дискусії? . . . — допитувався ніяково голова. — Значить, усім ясно? . . .

— Так! Так! Усім ясно! — крикнув хтось з-поміж людей.

Одначе, в цьому моменті з-поміж жінок піднеслася одна розумна господиня, знана із своїх виступів на зборах ще з польських часів, та зголосилася до слова. Всі повернули свої голови в її сторону.

— О, товаришка Марина Моторна голоситься до слова, — сказав, не дуже врадуваний голова, бо добре знав агресивність Марини, тому міг сподіватися від неї усього, але, вважаючи себе головою „демократичної громади“, не міг відмовити їй слова, тому сказав: — Говоріть, Марино!

— Що ж тут багато говорити? — зачала свою промову Марина. — Я малограмотна і невчена, тому може не все гаразд зрозуміла й прошу вибачення. Перш-за-все, я прошу, щоб товариш політрук говорив по-українськи, бо ніхто з нас не розуміє ані не знає говорити по-московському, тому й до дискусії ніхто не голоситься . . .

— Так, так, ми не розуміємо по-московському . . . — вповні піддержала її заля, але, покищо, на це відповіді не було.

— Мені здавалося, продовжала Марина, — що товариш політрук говорив сьогодні, що Бога нема, що церкви не треба, що буржуї й попи пють кров із бідних людей, крестян і робітників . . . Я не знаю, як воно було колись чи є тепер у Росії, але в нас то так зовсім не було. Щоправда, пани в нас були і робітників використовували, але Бог нам завжди помагав, а найкращим доказом є те, що ми ще й сьогодні всі живі й тут зібралися. Я тямлю від своєї бабуні й дідуня, що, хоч усі були проти нашого народу, бо наші князі й пани його геть виреклися, але священники й Церква завжди його боронили. Вони нас ніколи не покидали. Того мені ніхто не скаже . . .

— Товаришко Марино, — перервав їй голова, — краще не зачинайте з того боку, бо не ті часи тепер настали . . .

— Чому не маю говорити? Чи ви не чули, як казав товариш політрук? Тепер усім свобода настала й усе можна говорити, — відтяла гостро Марина.

— Що ж вам, товаришко Марино, непонятно? — добавив збоку політрук. — Я вам ще раз скажу, що Бога немає, його видумали попи . . . Церкви й попів у Советському Союзі „не нужно“ . . . Попи завжди помагали й помагають закріплювати вбогих і пити з них кров . . . Ми їх усіх мусимо „уничтожить“ . . . Їх нам „не нужно“, поміаєш?

— Може вам, Москалям, і „не нужно“ . . . але нам, Українцям, „нужно“ . . . Раз свобода, то ми робитимемо так, як самі захочемо, — впиралася вже знервована Марина.

— Так! Так! Так! — підтягали за нею другі жінки.

На залі зчинився великий рух і зачалось замішання. Люди почали голосно кричати. Почулися навіть голоси відважніших мужчин, що дотепер сиділи мовчки.

— А я вам ще раз із притиском кажу, — говорив лютий уже політрук, — що Бога нема, попів і церкви „не нужно“! . .

Тепер уже не витерпіла Марина і стала собі шосили кричати:

— Кажеш, що Бога нема, попи кровопивці . . . ? А ось, гляди на нашого священика, — і тут показала рукою на о. Ігоря, що сидів позаду і з великим заінтересуванням прислухувався цій незвичайній дискусії, — він правдивий батько нашої громаді . . . Люди добрі! Чи хтось з-поміж вас може сказати, що наш отець духовний його обидив або скривдив? . .

— Ні! Ні! Ні! Ніхто цього не може сказати, — кричала заля.

— Навпаки, він не тільки, що нікого не скривдив, — кричала Марина, — але він ще кожному з нас помагав, чим міг. Чи правда, люди?!

— Правда, правда, свята правда, — криком піддержали її люди.

— Він за всіх нас страждав за панської Польщі! Його по судах за нас волочили . . . Його в тюрму посадили . . . Йому кості поламали . . . Від нього в останньому часі все забрали . . . Хіба дурний чоловік може сказати, що він наш ворог і кровопивець . . .

— Так! Так! Слава нашому священикові! — з усіх сил кричала вся заля й плескала в долоні, обернувшись у сторону о. Ігоря, а він мовчки сидів на лавці, спустивши голову додола, засоромлений таким вибухом людей, бо ніколи не сподівався такої реакції своїх парафіян, та ще в таких обставинах. Цей вияв вдячності й симпатії зі сторони його духовних дітей у такій небезпечній ситуації був для нього найкращою нагородою за всі його важкі переживання останніх місяців і тижнів. Одначе, такий зворот у дискусії його заскочив і що більше, дуже занепокоїв, бо він заздалегідь знав, що це зверне на нього

особливу „увагу й опіку“ політрука, який не лишень зарпортує про все докладно своїм безпосереднім наставникам, але шукатиме нагоди, щоб помститися на ньому. . . Чого доброго, він готов зарахувати цей цілий інцидент на його рахунок, мовляв, він усе те зааранжував наперед.

— Просимо, щоб наш священник до нас промовив, — крикнув хтось із гурту людей.

Ще вмить підхопили інші й стали щосили кричати:

— Хай говорить священник! Хай говорить священник!

Що було робити о. Ігореві? Говорити, чи не говорити? Можна було відмовитися. . . Та, він знав, що розв'язання мітингу в такому настрою не принесе нічого доброго його парафіянам, а ще менше йому самому. Треба було конечно щось людям сказати, щоб їх заспокоїти та одночасно вирвати з рук політрука сильний аргумент, що в Полянних люди збунтувалися. Це грозило великими репресіями проти мешканців, які, очевидно, ще не здавали собі з того ясної справи, а були під враженням першої „демократичної“ агітації большевиків. Отець Ігор рішився говорити. Він підніс руку догори на знак, що просить слова.

— На сцену! На сцену! Пропустіть священника на сцену! — кричали парафіяни.

Та о. Ігор ждав на запрошення голови, який знову став щось шептати до політрука. Видно було, що політрук опонував, але, мабуть, остаточно згодився, бо голова, розвівши широко руки, зачав утихомирювати залю.

— Просимо, отче духовний, на сцену, — сказав урешті голова ревкому.

Отець Ігор, опираючись на свою палицю, вийшов поволі на сцену. Перед його очима розбурхані уми парафіян, бо большевицький безбожник нарушив їх найсвятіші почування, які їх предки від довгих віків плекали, розвивали, в них вірили й згідно з ними жили, як і їхні предки. . . Ці люди ждали від нього слова розради й заохоти. Вони мали повне право до цього, бо в добрих

часах вони завжди покладалися на слова свого духовного отця і вірили їм беззастережно. Тому і в цьому моменті, немов малі діти, ждали на його батьківське слово. Стоячи напереді сцени, о. Ігор здавав собі ясно справу, що за його плечима сидів ревний представник безбожного, диктаторського, найбільш жорстокого режиму, який бачила будь-коли в своїй історії українська земля. Цей представник того диявольського режиму буде інтерпретувати кожне його слово по-своєму, тобто як ворожий виступ проти комуністичного ладу й порядку. Від большевицького пропагандиста-політрука годі було сподіватися якогось об'єктивного становища, головню в релігійних справах, бо він не керувався своїми особистими переконаннями, а говорив усе, чого його навчено на курсах комуністичних пропагандистів-ударників, і від успіхів його пропаганди залежала його особиста кар'єра. Одначе, не було ради й треба було говорити без огляду на наслідки . . .

— Дорогі парафіяни, — зачав спокійно о. Ігор. — Періш за все, хочу вас усіх тут сердешно привітати по поєму повороті з польського концентраційного табору, бо це перший раз маю добру нагоду бачити вас так численно зібраних. Одночасно хочу вам ще сердечніше подякувати за ваше добре серце й опіку над моєю родиною під час моєї неприсутності вдома. Хай вам добрий Господь запластить за все ваше добро . . . Я виїздив із дому в інших обставинах, а застав вас в іншому режимі, але бачу, що ви не змінилися. Ви такі самі, щирі й сердешні, як були колись. Це наповняє моє серце великою радістю й гордістю. Нам усім треба завжди просити помочі Святого Духа, щоб навчив нас жити й працювати в усіх обставинах, в які нас поставить Боже Провидіння . . .

Ми всі прекрасно знаємо, що за старим режимом нам немає чого жалувати, бо він залишився в нашій пам'яті, як страшний, кошмарний сон . . . По ваших обличчях бачу, що всі щасливі, що врешті позбулися отого наїздника, який усім вам не давав уже

можности спокійно й свобідно дихати Божим повітрям... Це знають і ваші малі діти...

Товариш політрук, як він каже вам себе називати, на початку своєї промови вам говорив, що червона армія прийшла вас визволити з отого ярма... і людська справедливість вимагає, щоб ми були їм за те вдячні... Самі бачите, що в рядах червоної армії є багато наших братів із Східньої України, які досі показали нам багато серця... Наша народня мудрість каже: „Свій, хоч і не заплаче, та бодай скривиться“, тому немає, покищо, причини, щоб ми своїх братів лякалися...

Я розумію... вас найбільше заболіли слова, сказані проти ваших найсвятіших переконань... Та, ви певно чули, як товариш політрук пояснив вам статті сталінської конституції... Отож в 123 статті говориться про свободу релігії, так само як і про пропаганду проти неї... З того ясно виходить, що за кожним громадянином залишається свобода вірити в Бога, або не вірити. Товаришеві політруківі не можете заборонити говорити проти Бога, а вам треба Бога боронити й вірити в Нього, як і досі ви це робили. За Польщі ніхто вас силою не гнав до церкви, і тепер вам конституція дозволяє вірити в Бога і Йому молитися. Може тепер буде трошки тяжче це робити, але матимете більшу заслугу перед Богом. Христос нас запевнив, що без Божої волі нікому не спаде з голови один волосок, чому ж тоді нервуватися? Треба покласти на Бога все довіря і спокійно виконувати свої громадянські обов'язки. Я скінчив“.

Парафіяни нагородили його коротку, аж надто кострубату промову сильними оплесками. Її дуже уважно слухав політрук, але не перервав ані разу і не сказав нічого при кінці, мабуть, через поклик на сталінську конституцію. Його заскочила може не так сама промова якогось там „батюшки“, а більше сильна реакція людей на його першу спробу протирелігійної пропаганди. Для нього, вихованого в ненависті до Бога, Церкви й священників, це було великою несподіванкою, бо про такі речі в Со-

ветському Союзі люди вже давно перестали відверто говорити й ними назовні інтересуватися, найбільше зі страху, щоб не стати жертвою репресій таємної поліції, страшної НКВД, що в своїх руках держала право на життя й смерть усіх громадян большевицької імперії, яку вона повернула в страшну тюрму та велике цвинтарище народів.

Того вечора вже не було жадної дискусії на мітингу. Голова ревкому, пошептавши дещо з політруком, замкнув мітинг і казав усім спокійно розійтися додому.

Вже на самому кінці о. Ігоря знову заскочила велика неспоківанка. Всі присутні самочинно зачали співати український національний гімн „Ще не вмерла Україна“. І, на диво, ані політрук, ані ніхто інший не перервав співу до самого кінця. Шойно по цьому заля зачала поволі опорожнюватися, а люди невеличкими гуртами розходилися по хатах.

Біля приходського дому задержалася більша група чоловіків і жінок, щоб поділитися з о. Ігорем своїми враженнями і думками та висловити свою радість із приводу його щасливого повороту додому. Між ними знайшлася й відважна Марина, що так завзято говорила на мітингу. Всі люди дивувалися, що такий добрий і спокійний „український політрук“, який досі ще нічого не говорив проти Бога, виступив сьогодні з такою безбожницькою пропагандою. Всі здогадувалися, що, мабуть, голова ревкому сказав йому, що на зборах є присутній священник, і це було причиною його гострого виступу, який люди так відважно відбили.

— Ви дуже гарно зробили, що виступили в обороні Бога і священників, бо інакше він міг би собі думати, що наші люди безбожники, — казав о. Ігор. — Одначе, про такі важні справи треба говорити спокійно та оминати таку гостру дискусію, як це було сьогодні.

— Та не можна було видержати. І, якби з нас, старших, ніхто нічого не сказав, то молоді могли б собі подумати, що політрук говорив правду, — сказала Марина.

— Це правда, що молодші могли згіршитися, але я думаю, що їм треба про те казати більше вдома як на зборах, і тоді вони знатимуть, що не всі речі, про які говорить політрук, є правдиві, — радив о. Ігор.

— Що ж тепер буде з нами, отче духовний? — питали зажурені люди.

— Ще не можна знати, але треба бути готовим і на найгірше. Треба сильно надіятися на Бога й широко молитися, а Він усяке зло поверне на добро.

— Ой, аби то Господь милосердний уже так раз зробив, щоб ми вже нікого не потребували лякатися в своїй хаті, — хтось із людей докінчив.

Находили важкі часи, і безбожна влада робитиме все, щоб спричинити цілковиту затрату індивідуальності українського народу.

Важко було догадуватися, яким руслом покотяться майбутні події, тому й важко було робити якісь пляни праці на довгу мету. На всякий випадок о. Ігореві стало ясним, що ота відсіч народу мусить бути скоординована й ведена одним проводом, який, сьогодні чи завтра, витвориться із самозаховавчого інстинкту народу. Він сподівався, що всякі директиви щодо його душпастирської праці прийдуть від Митрополита Андрея, Святоюрського Святця, як його називали всюди люди, що має докладні відомості з цілої провінції та видасть конечні зарядження. Може вже такі розпорядження наспіли під час його неприсутності в парафії. Отець Ігор постановив на другий день поїхати до декана та згосити там свій поворот і довідатися про всякі новини.

2. ПРОПАГАНДА БОЛЬШЕВИКІВ ЗА БЕЗБОЖНИЦТВОМ

На другий день по св. Літургії о. Ігор вибрався своєю підводою до декана, що жив недалеко повітового містечка. Їдучи селами, він бачив багато людей подорозі, а в одному селі завважив велику громаду людей біля читальні „Просвіти“. Він був цікавий знати, чому стільки людей там зішлося в робочий день, тому, злізши з воза, підійшов до одної громадки та завів із ними розмову.

— Чи може яке нещастя сталося?

— Ні, чому питаєте, отче духовний? — сказав старший господар.

— Бо знаю, що надармо люди не йдуть у робочий день до читальні, — відповів.

— Та, правда, — сказав господар, — нас сюди закликали, бо хотять ділити між нас панську землю. Приїхали з району політруки й списують, кілька хто хоче. Добре знаєте, отче, що в нас землі обмаль і кожному здалося б бодай по кілька моргів.

— Хоч би по шматку сіножати, — докинула збоку жінка.

— Що вам цього потрібно, то я сам знаю. Та, не знати, чи всім стане, а по-друге, не знати, на як довго будуть роздавати, — знехотя докинув о. Ігор.

Будучи ще малим хлопцем під час першої світової війни, він пам'ятав, як большевики вже тоді ділили між селян панську землю, таки кілька кілометрів поза фронтовою лінією. Вони хотіли в той спосіб перехилити симпатії народу на свою сторону. Це саме, зрештою, вони робили й на Східній Україні під час ре-

волюції. І лише в той спосіб їм удалося перехилити симпатії селянської маси на свою сторону, бо вона була жадна тієї землі. Та, чи дуже довго вона користувалася подарованою землею? Коротко, дуже коротко. При насильній колективізації відібрано від селян не лише подаровану, але й їх прадідню землю. Відібрано останню скибу, разом з усім живим і мертвим інвентарем.

Видно було, що цю саму революційну практику стосували більшовики тепер і в Західній Україні. Це звичайна більшовицька комедія, що її відіграно для позискання симпатій новоокупованих українських земель. Отець Ігор знав, що вона відбудуватиметься доти, доки більшовики не „вростуть“ сильно ногами в новий терен, а потім . . . потім усе піде давно випробуваним шляхом. Не всі люди, очевидно, здавали собі з того ясно справу, тому бігли „діставати“ від політруків землю.

Ще кілька кілометрів піскової дороги й перед очима о. Ігоря розложилося невеличке село над довгим ставом. Велика візантійська копула гарної церкви немов срібна куля виглядала з-поза гущавини пожовклих дерев та купалася в проміннях осіннього, подільського сонця. Сосновий ліс, що густою стіною притикав з однієї сторони до приходських будинків, творив темне тло, на якому крейдяно-білі стіни будинків відбивалися ще виразніше. Перед самим приходством гарний сад, а в ньому всі گیяки обвішані синіми сливками, аж пригиналися до самої землі. Перед ганком два великі круглі цвітники, збудовані у стіжковатій формі. На самому вершку стіжків тички з настромленими скляними, лискучими кулями. Біла стежечка висипана свіжим піском провадила гостя просто до входу.

Отець Ігор, налягаючи на свою палицю, увійшов маленькою хвірткою у бічні двері й постукав. На порозі показалася нервова постать о. декана із старомодними біноклями на носі. Це був найближчий духовний зверхник о. Ігоря.

— Слава Ісусу Христу!

— Слава на віки, — відповів декан нервово. — А . . . віта-

емо, вітаємо, прошу до середини. Що ж ви робили, куди ходили і як додому добрали? Але хвилинку пождіть, хай я свою дружину закличу, щоб і вона послухала вашої одисеї, бо я і так потім мусітиму їй усе докладно розказувати й можу щось пропустити, а вона мені не простила б цього, — додав, сміючись.

За хвилину до кімнати увійшла старша, спокійна дружина декана, що була контрастом до свого нервового чоловіка, та попросила усіх перейти до гостинної, великої кімнати, що вікнами виходила на прегарний сад.

Отець Ігор мусів коротенько розповісти про свої переживання в Березі, а його пильні слухачі, час-до-часу, переривали короткими питаннями, прохаючи точнішого в'яснення якоїсь обставини, чи передати ясніше якусь розмову.

Через годину їх розмову перервала господиня, що попросила до їдальні на обід, де вже ждали їх син і донька. В сердешній, приятній атмосфері українського священничого дому розмова продовжалася на різні, загальні теми. Найважливішою справою були, очевидно, нові обставини, серед яких приходилося жити й працювати.

— Тепер я вас, отче декане, запитаю. Що буде даліше?

— Те, що Бог дасть, — відповів декан. — Сьогодні не можна нічого певного сказати.

— Я розумів моє питання, чи нема яких спеціальних заряджень зі Львова від Консисторії... від Ексцеленції Митрополита, — поправився о. Ігор.

— Ні, нема нічого нового. Я був недавно у Львові, але там ніхто нічого не знає. Ексцеленція Митрополит видав деякі наглі зарядження, що нормують життя монахів і монахинь та катехитів у новій дійсності. Ченці-священники підуть по парафіях, а братчики й сестри, як загально сподіваються, будуть мусіти йти також з монастирів між людей та жити, покищо, в цивільному стані, бо большевики розганяють усі монастирі. Покищо наступ на Церкву ще не став загальний. Він уже йде повним ходом

у скомунізованих за Польщі селах. Там, де були комуністичні ячейки й жили в антагонізмі зі священниками, большевики зразу приступили до ліквідації церков. Ось і в нашому деканаті вже маємо кілька парафій, в яких свої люди переслідують парохів. У деяких приходських домах поробили свої „Клуби“, а священників із родинами повиганяли з домів, або в найкращому випадку позганяли їх до однієї кімнати. В тих „клубах“ уряджують нічні гульки й пиятику. Ніхто, очевидно, не може нічого проти цього зробити, бо тих самородних комуністів підтримує нова влада.

— Не дуже потішаючі вісті, о. декане, — говорив о. Ігор — і все це виразно вказує, що матимемо дуже важкі часи.

— Подумайте, — говорив декан, — у нашому містечку знову відкрили середню школу, але . . . але, як довідуюся, туди не будуть приймати дітей священників, мовляв, діти попів, ворогів радянського режиму, не можуть учитися в радянській школі, ані теж одержати жадного зайняття, навіть звичайної фізичної праці. Для них остається лише тюрма й сибірські концентраційні табори. З цим зовсім не криються політруки.

— Може ще так зле не буде . . . Чей же дотепер ще жадному священникові не могли закинути, щоб він виступав проти радянської влади . . .

— Цього доказу їм зовсім непотрібно, бо вважають кожного священника за потенціального ворога большевизму. Всі ми, разом з родинами „а пріорі“, є на листі проскрибованих. Безбожництво під сучасну пору є у большевиків, мабуть, у кульмінаційній точці. Ось кілька днів тому заїхав до нас відділ кінноти й стали з кіньми під церквою. Бійці вдерлися якомсь до церкви, мабуть через захристію, й подерли кілька найкращих фелонів на . . . унучі до своїх чобіт. Цілу церкву збезчестили й занечистили. Люди розказують, що до кількох римо-католицьких костелів військо запровадило свої коні, обернувши костел на стайню. Такі речі нічого доброго не віщують . . .

— Я, все ж таки, сподіюся, що навіть у таких важких обста-

винах серед нашого релігійного народу можна буде якось налагодити душпастирську працю, а за той час... Хто знає... може прийти яка зміна. Вже там за Бугом усі люди сумніваються в довготривалість німецько-большевицької приязні. Йде про те, щоб якось до того часу дожити...

— Ба, заки сонце зійде, роса очі виїсть... Ви ще молоді, то може ще діждете того часу, але я... старий, мабуть, треба буде таки тут загинати... Мусимо бути приготовані на найгірше. Одна наша надія в Бозі...

Вже осіннє сонце хилилося до заходу, як о. Ігор, сівши на підводу, підганяв жваво коні, щоб добитися якнайскорше додому. В його голові було повно важких дум, що їх викликали вісті, одержані від свого безпосереднього зверхника. Це, щоправда, не було для нього жадною несподіванкою, але ніхто не сподівався, що все це так скоро прийде.

Вертаючи додому, о. Ігор бачив по селах багато людей під читальнями, де політруки розділювали панську землю. Спішаються, щоб якнайскорше повернути нарід у „революціонерів“, — думав. Чи вдасться це вчинити й чи буде хто з Українців комуністом? Бог один знає і відає. На дні його серця жевріла сильна віра в здоровий глузд українського народу та його самозахисний інстинкт. Отець Ігор добре знав свій нарід, бо з його надрів вийшов і вже від юних літ працював для нього. Він почував себе живою частиною того народу, тому й знав найніжніші дрижання його душі. В його голові не могла зміститися думка, щоб оцей нарід мав колись стати безвірним і безбожним. Адже ж віра в Бога виповняла цілий зміст його життя. Всі українські люди з Богом вставали, з Цим працю зачинали й кінчили... і так день за днем, рік за роком... сторіччя за сторіччями... Якже ж московські комуністи зможуть вирвати з його душі оту сильну тисячолітню традицію?

Правда, вони хитрі й великі майстри брехливої пропаганди. Ось тепер роздають панську землю, щоб приспати чуйність на-

роду та здобути його довіря. Що ж, сьогодні-завтра роздадуть, але скоро прийде час, що не буде вже що роздавати. Що гірше, вони скоро зачнуть цю саму землю назад відбирати, а тоді обдурений нарід зрозуміє, але . . . але тоді вже буде запізно.

З такими важкими думами о. Ігор в'їхав в свою парафію, де також відбувався мітинг. Знадвору по-під вікнами й біля дверей стояли бійці червоної армії з насадженими багнетами. Як сьогодні відбудеться мітинг? Чи знову не дійде до авантюри? Треба якось впливати на людей, щоб то такого не допускали, бо це й так нічого не pomoже, а може навести на них репресії й переслідування.

В дома о. Ігор довідався, що до нього приходив голова сільради з секретарем говорити в якійсь важливій справі й казали, що завтра знову прийдуть. Ніч проминула спокійно. Вранці по св. Літургії о. Ігор пішов до школи, бо довідався, що там зачалася вже правильна наука. В школі, здавалося, той сам учитель, — що відтепер уже називався „товариш учитель“, ті самі діти, той сам хрест на стіні та образ Богородиці, але щось пригноблююче висіло в повітрі. В розмові з учителем він довідався, що недавно був районний мітинг виховників, на якому комуніст із Києва говорив про небувалі досягнення радянської науки й педагогіки. На цьому мітингу він не пропустив нагоди, щоб не покспкувати собі над Богом, попами й віруючими людьми. І, як заля зареагувала повною мовчанкою, він був цікавий знати, чи є ще між учителями такі, що вірили б у Бога, — тому просив їх піднести руки вгору. Яке ж було його здивування, що крім двох учителів, знаних ще до приходу большевиків із своїх соціалістично-радикальних переконань, усі інші піднесли руки вгору. Це публічне визнання віри в Бога українськими вчителями дуже збентежило київського інспектора й він уже того разу не рухав справи Бога й віри, а говорив про виховні методи большевиків та про комуністичну індоктринацію дітей, що мала починатися вже від першої кляси народньої школи. По цьому мітингу всі

вчителі мали надію, що може нова шкільна влада змінить свою тактику в Західній Україні й шкільне навчання піде давнім руслом. Тому вчитель був дуже радий, що о. Ігор знову придитиме до школи й навчати дітей Божого закону.

Одначе, о. Ігор мав інше передчуття, тому вияснив дітям, що на світі є такі люди, які не вірять у Бога, не хрестяться ані моляться. Що гірше, вони силують ще й інших, а навіть малих дітей, щоб і вони також не хрестилися, ані молилися. Бога треба більше слухати як людей, тому всі добрі українські діти все повинні хреститися й молитися. І, якби їм цього не дозволили робити в школі голосно, тоді треба це робити по-тихенько ще заки вчитель прийде до кляси. Він переконався, що старші діти розумно кивали головами й усе розуміли, а декому з них батьки едома дещо про те розказували; але менші діти не могли зрозуміти, як це можливо, щоб був хтось на світі, що забороняв би хреститися й молитися. Що станеться з тими добрими дітьми? Невже всі вони стануть колись безбожниками? Чи зрозуміють їх батьки своє християнське завдання і чи знайдуть у собі настільки моральної сили й тугости, щоб захоронити отих найменших перед погубними впливами безбожників?

Вдома о. Ігор уже застав голову сільради зі секретарем, і ще добре не привітався, як голова, оглядаючись боязко в усі сторони, заговорив притишеним голосом:

— Отче духовний, ми хочемо поговорити з вами в деяких справах . . .

— Чому ж так тихо й таємничо? Чи лякаєтесь, щоб нас тут хтось не підслухав? — пробував жартом о. Ігор.

— Підслухує чи не підслухує . . . так краще . . . сьогодні й стіни вуха мають, чим обережніше, тим краще . . . Знаєте отой політрук сильно загнівався через виступ Марини на мітингу. Тієї ночі він в мене ночував із солдатами, і майже цілий вечір говорив про те й випитувався про вас. Я йому вияснив, що всі наші люди вірять у Бога й просив його ніколи на мітингу не го-

вирити безбожних промов, бо все вийде клопіт. Він впирався, кажучи, що це він мусить робити, бо це основна справа комунізму й усі ідейні комуністи мусять воювати проти Бога, Церкви й попів. Не журись, каже, ми знаємо як торошити всякий спротив, хоч би прийшлося всіх попів і їх прислужників вивезти на Сибір . . . Ось це мене докраю злякало, — казав голова.

— Що ж він вам про мене говорить? Чейже я лишень один день вдома! . .

— Він казав: „Вот, панімаеш, голова, ваш батюшка хитрий з біса . . . в якій школі він учився?“ Я кажу: „У Львові, в Академії“. „Тим гірше, каже політрук, бо таких хитрих попів радянська влада ще скорше висилає на білі ведмеді. І, як я йому сказав, що ви народодлюбєць і в панській тюрмі сиділи, то він розпитував докладно защо вас Поляки увязнили.

— Цікаво, що ви йому на те відповіли.

— Я казав, що отець боронили „рабочий народ“ перед польськими буржуями, а він лишень крутив недовірливо головою і казав: „Да, всьо ето харашо, але він пинятиме нам комуністичну роботу в селі. Може б так його прогнати із вашого села?“ — каже він до мене. На те я: „Всі люди збунтуються й ніхто на мітинг не прийде. Всі „батраки“ (бідняки) люблять нашого „батюшку“ . . . і не дивниця, бо він щороку помагав їм на переднівку й хлібом годував . . .“ Тоді політрук каже: „Знаєш, голова, радянська влада не може терпіти таких людей у селі, що не „роботають“: „хто не работає, той не кушає“. На те я йому: „Наш батюшка работав за Польщі коло хазяйства разом із робітниками, і багато хосенних речей люди вчилися від нього, тому їх дуже заболіло б, якби совітська влада зробила яку кривду такому чоловікові“. „О, це вже „савсем плохо“, — пробурмотів під носом політрук. — Нам, панімаеш, краще, як самі люди проженуть батюшку з села. Поживемо — побачимо. Ось вже скоро до району приїде НКВД, а воно знає, як з такими людьми поступати . . .

По останній заввазі голови, о. Ігореві холодом повіяло поза спину, бо він багато чув і читав про садистичне НКВД та його „методи праці“, тому сказав голові:

— Надходять важкі часи, а в деяких околицях уже зачалися, міліція повиганяла вже священиків з їх домів і з парафій, а декуди пробують уже замикати церкви . . . я переконаний, що в нас такого не буде.

— В районі стрічаю деяких голов сільрад, — казав голова, що були колись конокрадами, а тепер пристали до большевиків і всіми силами помагають їм опанувати терен. Аж гидь збирає, як слухати, що вони говорять проти своїх священиків, учителів та розумніших людей у селі.

— Хвалити Господа, що в нас такого ще немає, а ви обидва маєте добру нагоду зробити людям неодне добро. Чи маєте добру міліцію?

— Це всі чесні господарські хлопці, що були колись членами „Лугу“ й тепер не дали причини до нарікання. Робимо, що можемо . . . але комуністична влада щораз частіше присилає накази й настирливо домагається їх виконання, а це мене дуже журить . . .

По цій розмові о. Ігор постановив більше не йти на загальні мітинги, щоб менше впадати в очі політруків. З огляду на те, що приявність усіх громадян на таких мітингах була гостро наказана й відсутність кидала на кожного підозріння в „контрреволюції“, голова обіцяв йому сказати, яка буде реакція політрука, як також оправдати його неприсутність лихим станом здоровья.

— Ми все зробимо, — казав він, — щоб вас задержати між нами, бо й веселіше якось на душі . . . і не мусимо всього брати на свої плечі. Знаєте . . . обставини можуть скоро змінитися, а тоді хтось міг би мати нас за комуністів, а так . . . ви всім скажете, що ми ними не є й не будемо.

З того часу о. Ігор не ходив на мітинги, хіба як прийшов якийсь новий і незнайомий політрук. По першому виступі Ма-

рини парафіяни, хоч і бачили його на мітингу, нічим не зраджували його присутності. І, як мусіла бути дискусія, тоді о. Ігор, що сидів усе позаду, піддавав думки про які справи треба говорити, щоб оминати непотрібного клопоту.

Таким чином, оця перша „рунда“ безбожницької пропаганди пройшла з повним неуспіхом. Її виграли люди й це збільшило їх довіря в свої сили та можливість пасивного спротиву навіть у большевицькій дійсності. Віра в Бога й їх взаємна солідарність і любов перемогли всі перші спокуси комуністичної влади. Люди вчилися поволі великої мудрости, що мовчання часом буває вартніше за золото. Нові обставини й нова небезпека родили нову мудрість і збагачували досвід.

3. НКВД І БОРТЬБА ЗА ДУШУ ДІТЕЙ

Приїхало НКВД... Без газети й без радіо ця кошмарна вістка рознеслася блискавицею не лишень в містечку, але й по всіх селах і хуторах. Для західньої людини ці чотири літери не мають ніякого значення. Не те для нещасних людей Советського Союзу. Для них НКВД, де щось „всевідуче й всезнаюче...“ Партиїні комуністи залюбки називають НКВД „оком і вухом“ радянської влади, яка без нього не може обійтися, мовляв, знищ НКВД і пропала советська „родіна“. Самі ж НКВД-исти поширюють вістку між населенням Союзу, що ніщо там не може статися без відома й волі НКВД, а рамя його довге й сильне. Кого воно раз схопить в свої руки, такому недовго втішатися Божим світом. Він зникне серед ночі і всякий слід по ньому пропаде. Що діється з його жертвами, ніхто цього докладно не знає. Це тайна самого НКВД. Одні говорять, що їх ночами стріляють в потилицю в підземеллях тюрем та закопують трупів у спільних братських могилах. Інші ж кажуть, що їх висилається на „Сибір неісходимую“, де живуть у завошивлених бараках і, скорше або пізніше, гинуть від каторжної праці, побоїв та від голодових пайків, так що вмерти не дають і жити не можна...

З отих тихих балачок в Західній Україні тієї пропамятної осени люди здогадувалися, що правда мусить бути десь посередині, тобто одних стріляють, а других на Сибір посилають. Бувало, що відважніші насміхалися з усяких чуток „боягузів“ про НКВД, мовляв, що воно мені вдіє, з „хлопа мене ніхто не скине...“ Працювати всюди треба, а невинного навіть „все-

сильне“ НКВД не може карати. Ще не було досить часу, щоб будь-чим провинитися перед радянською владою.

В перших днях приїзду агентів НКВД до району мешканці Поляннич не привязували занадто великого значення до отих чотирьох літер, а перехвалок політруків не брали серйозно, але скоро переконалися, що в цьому було багато правди. Політруки, це дилетанти... нездарники, а їх вивчені на память промови на мітингах якби накручений на грамофонні пластинки скрегіт папуг. Завжди одне й те саме. Оті „хлопчиська“, казали люди — „вибубнили все на память і говорять як „накручена катаринка“... Всі ждали нетерпеливо, коли вже скінчаться оті мітинги.

З приходом агентів НКВД дилетантський період політруків закінчився. Вони рідше показувалися на селах, а НКВД зачало перебирати „в опіку“ уряди й людей по містах і селах. Кожний район мав стільки агентів, скільки було сіл і місцевостей, а бували й відхилення, залежно від числа людей та терену місцевости. Зачиналася цивільна адміністрація.

Одного жовтневого дня підполудень о. Ігор з громадкою людей розмовляли біля сільської крамниці. Люди, як звичайно, нарікали на брак конечних речей, бо старі запаси вичерпалися, а нові не приходили. Не було цукру, нафти, мила, солі, перцю тощо. Всі ці речі були необхідні, навіть для людей радянського „раю“. Про обуву чи одягу не приходилося говорити, бо за ними й слід загинув. Гірко бідували люди під польською займанщиною, бо по заплаченні надмірних податків нерідко бувало, що на десять людей в хаті було лише дві пари чобіт. Вранці батько й мати вбирали їх, щоб обійти тварину, а по тім в них йшло двоє дітей до школи й по школі знову хто інший їх вбирав до праці при господарстві. На другий день ця сама історія, хіба з тією різницею, що чоботи вбирало двоє інших дітей, щоб піти до школи. І так з дня на день, тиждень за тижнем, аби до весни, а там вже чобіт не потрібно... босими ногами вже можна ходити.

Нові чоботи купувалося, звичайно, восени, по заплаченні

податків. Але того памятного року восени була війна... збіжжя забрали... тварину забрали, а тепер всі крамниці порожні... Багато старих запасів помандрувало в мішки червоноармійців, а решту купці поховали, щоб вимінювати за конечні для життя продукти. Чей же й вони мусіли якось жити. Люди нарікали, бо надходила зима, а сільські знавці-метеорологи віщували великі морози, мовляв, літо було лагідне, то зима буде гостра. Ось про всі ці справи люди журилися біля порожньої крамниці, а вже найголосніше нарікали господині, бо на їх плечах була вся домашня господарка.

— Що буде? — бідкалася Ганна. — Нема чим в хаті засвітити, страви посолити, ані чим дітям сорочину випрати, чогодоброго ще й воші замножаться...

— Ганно, не журіться, та ж казав політрук, що придуть товари, — кепкував хтось із гурту.

— Добре тобі говорити... ти що... аби „махорка й бумага“ була і куриш як з печі. Я мушу дітей нагодувати й до школи виправити... аби вже прийшли оті товари...

— Ая, придуть... Звідки придуть? Чи большевики самі мають? Ви не бачили, як вони самі ходять в кропивяних сорочках? — додала з досадою сусіда.

— Правду кажете, Параско. Звідки возьмуть, як самі нічого не мають? Вони по-тихо все від нас забирають, а на мітингах обіцяють гори-мости... грушки на вербі... Ось вже минуло добрих кілька тижнів відколи сюди прийшли, а до нас прислали лишень „шпічки і махорку“, — докинув хтось збоку.

— Кілько то ми вже на мітингах наговорилися, а політруки, що? Кажуть: „Пожди хазяйка в нас всього «хватить», зараз поширяють залізнодорожні рейки з Києва до Львова, тому й товарів не можна привезти. Як поширять, то привезуть“.

— Бач, який брехун! Привезти з Києва до Львова немає чим, але вивезти зі Львова в Москву є чим. Я маю кума в місті, що робить на залізниці і він казав мені, що кожної ночі вивозять

зі Львова все, що під руки попаде. Нераз і десять довгих поїздів переїде в одну ніч, наладованих всяким добром.

Людам не треба було нічого говорити, а навпаки, радити, щоб були терпеливі й самі собі якось радили. Біда всьому навчить, а нарікати не тільки нічого не допоможе, а може зашкодити, бо... в большевиків і „стіни вуха мають...“

Немов у відповідь на те, у вулицю від сторони містечка віхали до села якісь кіннотчики. Було їх сімнадцять. На них синяві уніформи й такі ж круглі шапки з червоним паском довшола. Підїхавши до громадки людей біля крамниці, вони позлазили з коней.

— Здрастуйте, товариші! — поздоровили людей по-московськи.

— Здрастуйте! — відповіли люди, бо вже стільки навчилися від політруків.

— Як ваша „деревня“ називається? — питали, немов заблукались до Поляннич випадково.

— Полянничі! — була відповідь.

— Чи є де тут голова сільради? — питав один з них, мабуть, старший, бо їхав попереду й другі якось уважніше до нього відносилися. — Покличте сюди голову. Скажіть: НКВД кличе.

Ось так виглядає „страшне“ НКВД, думав о. Ігор, що стояв позаду гурта людей і прислухувався розмові, кидаючи часом якесь слово. І тепер, заки пішли по голову, вояки завели розмову, а жінки їм про своє, мовляв, нема мила, соли, перцю, нафти...

— Пождіть ще трохи, — говорив один, — все буде, тепер військо їде поїздами. Хай настане мир, тоді привеземо всього доволі.

Отець Ігор кинув значучо головою в сторону жінки, якби давав їй знак, пощо все те говорити, воно й так нічого не може... Жінки зрозуміли його намір, але тут трапилось щось інше. На роздоріжжі біля крамниці від дуже давніх часів був

кам'яний хрест і перед ним в часі всенародніх обходів в Зелені Свята або в часі місії відправлялася Богослужба. Ніхто з живих людей в Полянничах не памятав, хто й коли його там поставив. Це мусіло бути дуже давно. Старші люди оповідали, що цей хрест був поставлений на пам'ятку скасування панщини, тому всі любили цей хрест і білили його вапном щороку, так що напису вже не можна було відчитати.

Ото ж в часі розмови з НКВД-истами, попри хрест надійшла старша жінка й по старому звичаю перехрестилася. Побачивши це, він почав з неї голосно насміхатися.

— Гляди, яка дурна й забобонна, — каменю поклоняється.

— Хай же я стара й дурна й каменю поклоняюся, а ти що? Який мудрий взявся... грамотний і вчений, а все ж паперові поклоняєшся...

— ??? — видивився на неї большевик.

— Чи може неправда? Я сама бачила недавно вашу параду й там носили намальованого Сталіна й усі до паперу кричали „гурра, гурра, гурра“, а солдати тому паперові поклонялися...

— Ну... да... панімаєш... так полагається робити... Сталін наш батько й опікун, — відповів молодий большевик.

— Ото ж не смійся й з мене. Твій опікун Сталін, а мій опікун Бог, Ісус Христос, тому хрещуся перед його хрестом, бо на ньому його образ... він вмер за нас на хресті...

— Що тут прикладати Бога до Сталіна? — обурювався большевик. Сталін живий в Москві, а Бога видумали попи і ніхто його не бачив.. Наші хлопці, бабушка, літають високо-високо аж ген поза хмари, а ще ніхто з них не бачив там Бога, — богохулив большевик.

— А ти Сталіна бачив? — наставляла жінка.

— Я? Гм... гм... сам не бачив, але були такі, що бачили й з ним говорили...

— Я сама також Бога живим не бачила, але були такі, що бачили і з ним говорили і нам переказали, — відтяла жінка.

— Гей, Ванька, що будеш з гупою бабушкою в диспуту входить? — крикнув збоку інший большевик. Вона ж неграмотна... дурак... „нічево не панімає...“

Всі комуністи відійшли на бік і вже з людьми більше мови не зачинали. Отець Ігор з великим заінтересуванням прислухався тій диспуті простої, але побожної й розумної жінки. Ця її мудрість не йшла з книжок, бо вона їх не читала. Жива віра надхнула її побожну душу й вона дала таку розумну відповідь. І пригадалися йому слова св. Євангелії, що Бог „ізбрав буїх сего міра“, щоб ширили його царство на землі.

Тим часом, прикликаний голова і секретар сільради мали коротку нараду, а радніше, було це урядове повідомлення, що від сьогодні комісар НКВД перебирає Поляничі під свою опіку..

— Товаришу голова, — казав він, — від сьогодні я перебираю відповідальність над безпекою вашого села, а ви будете за те відповідальні переді мною. Про все, що у вас станеться кожного дня, мусите мені докладно рапортувати. Ви і ваш секретар особисто відповідатимете перед НКВД за виконання чи не виконання всіх запоряджень радянської влади. Покищо мусите робити це особисто або на письмі, а небаром у вас буде заінстальований телефон, біля якого в день і в ночі мусить сидіти джурний, і він кликатиме вас на кожне моє візвання.. А тепер питаю вас: чи є у вашому селі яка контрреволюція?

— Контрреволюція? — спитав якби перелякано голова.

— Так, не розумієш? Чи є у вас хтось такий, що виступає проти радянської влади, наприклад, учитель, служитель культу, або хтось інший?

— О, щодо того, товаришу комісар, будьте спокійні...

— А служитель культу, як? — допитувався комісар.

— ??? — голова видивися на комісара.

— Не розумієш? Священик... піп... як він?

— О, священик в нас добрий, страждав за народ... — запевняв голова комісара.

— Побачимо, — сухо сказав комісар.

З того часу НКВД щодня прислало свої накази до села. Найскоріше зачалося із школою. Учитель одержав наказ не пустити священника до школи на навчання релігії; усунути з усіх шкільних кімнат хрести й святі образи, а на їх місце повісити портрет Сталіна; перед і по науці не вільно з дітьми молитися; учителеві й дітям гостро забороняється ходити до церкви й учитель особисто буде відповідальний перед НКВД за невиконання цього наказу. Йому наказано вже в першій класі вчити дітей, що Бога нема та насміхатися з віруючих людей, висмівати їх звичаї й обичаї. Він мав вчити теорію еволюції Дарвіна, але в приступній, дещо змодифікованій формі, мовляв, чоловік не походить просто від малпи, але від якогось її свояка „малпоїда“. Ось так зачалася боротьба за душі дітей.

Справа винесення хреста й образів зі школи була важливою подією й мало що не закінчилася трагічно для Полянч. Ось одного дня приїхав туди шкільний інспектор з району, щоб особисто цього допильнувати. Він, найперше мав довгу промову до дітей, в якій насміхався з Бога, мовляв, його вдумали священники, щоб з людей наживатися... Вони також кажуть дітям хреститися й молитися... все це забобони... Большевики мудрі... в них діти не моляться... це роблять лишень деякі старики.

Щоб свою промову вчинити більше інтересною, інспектор викликував поіменно малих школярів і давав їм питання, чи учитель говорив їм, що Бога нема. Відчуваючи якусь небезпеку для свого вчителя, діти потвердили, що він говорив.

— Харашо, — сказав вдоволений комуніст. — А як ти називаєшся? — тут показав пальцем на одного хлопчину з другої класи.

— Я? — спитав хлопець.

— Да — сказав інспектор.

— Мене мама й тато кличуть Іваном.

— Харашо, Іване. А тепер скажи мені: чи є Бог, чи нема?

— ???

— Ну, кажи, є Бог, чи нема? — натискав інспектор на Івана.

Хлопчина крутився й оглядався на всі боки, немов шукаючи рятунку. Він не знав, що йому казати. Він знав, що Бог є, бо чув це від батька, мами, учителя й священника. Що ж тут говорити тому большевиківі? Він його не знає й навіть добре не розуміє... а треба щось сказати... Скаже „так“ буде біда вчителеві, а він добрий „пан“. Скаже „ні“ Бог загнивається, це ж гріх таке говорити. Ще ніколи Івась не був у такій біді. В тому моменті в його невинній душі зродилася щаслива думка й він дав „дипломатичну“ відповідь:

— А то так, прошу товариша інспектора, в школі то Бога нема, а вдома й церкві є... — і глядячи лякливо на інспектора й учителя, старався відгадати, що вони про його відповідь думають.

Діти раді були позбутися настирливого інспектора, але відповідь Івася його не вдоволила, тому він знову наговорив їм усякої всячини проти Бога й священників. Від сьогодні дітям не вільно йти до церкви, ані молитися. І, якби знайшовся такий батько або мати, що гнали б дітей насилу або їх карали за неходження до церкви, то кожна дитина повинна повідомити про те негайно комісара, що буде часто приїздити до сільради, або ще краще зробити це ввечері на мітингу, щоб усі люди чули. От тоді комісар провчить такого батька, або таку маму, які каратимуть за те дітей. Тут інспектор підкреслив, що „батько“ Сталін і радянська влада дуже люблять малих дітей і забороняють батькам їх карати за те, що не віритимуть в Бога й не хочитимуть до церкви.

— Що ж тут багато говорити, діти зараз самі побачать: є Бог, чи нема — і сказавши це, він вийшов на хвилину на коридор і скоро вернувся до кляси.

— Іване, вийди сюди на середину!

Іван вийшов.

— Скажи тепер голосно три рази: „Боже дай хліба!“

Івась сказав раз... другий... третій...

— ??? — Нічого не сталося.

— А тепер скажи: „Батьку Сталіне, дай хліба!“

Івась сказав раз, другий і третій... і диво, двері відчинилися і в них показався здоровенний НКВД-ист з торбою в руках і зачав витягати з неї булки, цукерки й портрети Сталіна й роздавати дітям.

— Ось бачите, дорогі діти, — говорив інспектор, — Бог не дав нічого, а „батько Сталін“ зараз дав усе. Чому? Просто: Бога нема, а Сталін є.

Ось так большевицька богозневажлива пропаганда руйнувала віру в серцях невинних дітей. Цей комуністичний інспектор повторяв подібну комедію в кожній школі свого району і те саме робили інші інспектори в цілому краю.

Одначе, заки він перевів свою лекцію безбожництва, хтось дав знати батькам, що комуністи приїхали до школи знімати із стін хрести й образи. І насходилося багато людей перед школу. Деякі з них вдерлися на коридор і стали голосно відгрозуватися. Між ними й батьками зачалася гостра розмова й малошо не дійшло до бійки. Ситуацію вирягував учитель, запевнивши людей, що хрестів не знімуть. Цим разом інспектор ще не дуже настоював і хрест висів ще далше, хоч в часі частих відвідин комуністів у школі, його треба було ховати до приватного помешкання вчителя. Ця боротьба за хрест мала добрий наслідок на дітей і вони не переставали молитися перед і по науці в школі, роблячи це самі, без учителя. Поволі прийнявся звичай, що зараз по дзвінку учитель навмисно не йшов до класу й тоді діти самі молилися й сідали до лавок. Інша справа, чи вдасться це довго робити...

В комуністичному режимі влада скоро знає про все. Самі діти можуть виговоритися, або комісар закличе будь-котре з них

до сільради й заманить дарунками чи загрозить буком, і тоді все вийде наверх. Покищо, інспектор і комісар, заборонили дітям ходити до церкви й загрозили всім важкими репресіями, якби хтось їх туди посилав або важився вчити їх в школі.

В таких обставинах о. Ігор не міг іти до школи. Залишалася одна можливість: зарядити вечірні відправи молебнів і там вчити старших катехизму, а при тому й діти слухатимуть. Він просив батьків, щоб самі приходили й тоді зможуть самі своїх дітей вчити. І так зачалися вечірні відправи, на які люди дуже радо приходили, бо мітинги комісарів не відбувалися вже щодня, а лишень три рази на тиждень, тому всі вечорі, коли не було мітингів. о. Ігор відправляв молебні. З того вийшла подвійна користь: люди Богу молилися й чули відповідь на безбожну пропаганду, яку ширили комісарі.

Не треба й казати, що мітинги стали для населення „конечним злом“ і великим тягарем, але там кожний мусів бути. Тепер ніхто з людей не забирав вже голосу й всі слухали мовчки, спустивши голови донизу. Вони мусіли плескати в долоні та кричати „гурра“, почувши кінцеві заклики „да здрастуєт . . .“

Час від часу мітингова монотонія була перервана запитаннями господинь:

— Коли вже нарешті привезуть шкіру, матерію, цукор, мило, сіль . . . їсти нема що, чоботи подерлися . . . воші зачинають докучати і т. д.

— Не журись, бабушка, — пробував потішати комісар. — Усього буде доволі . . . все знищене війною. Мусимо вперед фабрики направити в Західній Україні й пустити все в рух, тоді вього буде подостатком . . .

Нарешті сказали людям широ: від Советського Союзу їм нічого сподіватися. Сірники й махорку мали, то й привезли, іншого не мають, тому й не привозять . . . Політруки неправду говорили. В большевиків нічого немає для цивільного населення. Треба було покладатися на свої власні сили й на зарадність

у біді. І народній геній, що завжди знаходив вихід з важкого положення, зачав працювати. Люди світили в хатах наколеними з дощок скипками, щоб хоч трохи розігнати нудьгу вечірньої темряви. Штани шили з власного полотна й красили власними фарбами, які робили з вивару дубової кори, цибулі, буряків або чорного коріння. Люди зачали самі виправляти шкіри телят і корів на сирівець і з нього робити чоботи. Господині робили мило з тваринного лою, яєць чи олію, уживаючи спершу звичайного „лугу“ з гречаного попелу, а згодом купували кавстичну соду. Цукор варили з білих буряків. Лише солі не можна було зробити, але дуже скоро зачали їздити „мінйали“ з-під карпатських околиць, що в бочках возили солену воду й міняли її за збіжжя. Цю воду господині ховали в пляшках або глечиках і це заспокоїло брак соли. Біда навчила людей робити свої власні електричні батареї до радіоапаратів, яких ще комісари, покищо, не відбирали. Їх робили з мідяних і цинкових бляшок, злучених дротами і заливаних розчином „синього каменя“, який уживали колись до чищення насіння пшениці. Лише акумулятори треба було набивати в містечку.

До аптек, що світили пустими полицями, наші люди й в мирному часі рідко заходили, а тепер ще більше покладалися на свої власні ліки з польового зілля.

З приходом большевиків культура й побут українського села посунулися щонайменше сто років взад. Село зачало давати собі раду, а з міста, крім комуністичної пропаганди, нічого доброго людям було сподіватися. Там, як і було щось купити, ніхто не продав за большевицькі гроші, а вимінював за товари в натурі, тому дуже скоро цілі юрби „місхувів“ ходили по селах і міняли речі за продукти.

4. ПРОПАГАНДА І ДІЙСНІСТЬ

З хвилиною перейняття нагляду НКВД над цивільною адміністрацією в Західній Україні зачався повільний, пляновий і систематичний наступ на всі духові цінності, що їх витворив український нарід упродовж віків у важкій боротьбі за збереження свого духового й національного „я“. Тепер зачиналася затяжна боротьба, в якій велику ролю мав відіграти, Богом даний, самозаховавчий інстинкт народу, що мав свій глибокий корінь у його сильному прив'язанні до рідної землі. Це найкраще може зрозуміти той, хто вийшов із надрів народу, перебував із ним у близькому контакті та ділив із ним долю й недолю, бо лише так можна зрозуміти найніжніші дрижання його душі. Цей, Богом даний, самозаховавчий інстинкт і в найважчому положенні самочинно знаходив спосіб зберегти животні сили народу на кращі часи.

Методи й способи достосування до нових обставин впливають із природної глибокої філософії українського народу. Ця філософія спирається на двох головних принципах: глибокій, сливе дитинній, вірі в Бога та любові ближнього й рідної землі. Ці принципи християнські й наскрізь ідеалістичні. В Україні цієї філософії ніхто не вчився в школі, ані про неї не писалося багато в книжках. Українські діти висисають її з грудей своїх матерів, тому вона є в крові й кості кожного Українця. Мало хто з людей міг схопити її в слова, бо засяг її впливу охоплює цілий комплекс людського життя. Ця філософія народу тотальна, бо кожне, хоч би й найменше, діло українського селянина є згідне з тією філософією.

Кожний чин чужинців українські люди оцінюють по засадам своєї життєвої філософії. І, як вони згодні з нею, тоді вони можуть чужинцеві повірити, а як їй противиться, тоді ставляться до нього з недовірям, замикаючи свої дійсні почування. Вони приховують свої думи й пляни на дні своєї душі, керуючись засадою: „не кидай перел між безрогів“. Зверху виглядає якби все було в порядку, але в душі кожний із них свою думу гадає. Тоді Українець не говорить чужинцеві „Ні“, але також не каже „Так“. Він дипломатично виминає ясну відповідь на всі настирливі питання чи домагання чужинця. Таке поступовання придбало українським селянам назву „хитрий Панько“, мовляв, не говорить усього про що думає. Це один із виявів отого самозаховавчого інстинкту, спертий на вікових досвідах боротьби за існування у важких обставинах. Пощо говорити й переконувати ворога, як він і так не повірить у ніщо, бо вже заздалегідь має свою думку, чи злу волю, — кажуть часто люди.

Большевицька пропаганда вдарила в самі основи тієї життєвої філософії українського народу, тому не могла мати великого успіху. Вже по кількох мітингах люди знали, що всі метушливі агітатори „здорово брешуть“. Тому по кожному мітингу відбувалися по дорогах, при перелазах, на полях і в хатах при слабкому світлі дерев'яних скипок інші, не урядові мітинги, на яких можна було чути основну й влучну критику большевицького режиму та його методів володіння над мільйонами заляканих громадян.

В час таких балачок люди оповідали собі різні випадки, що ширилися між народом із гідною подиву швидкістю. Саме про кілька таких випадків хочемо тут згадати.

Большевики в'їхали на західно-українські землі в другій половині вересня тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятого року. В їх передових частинах були переважно брати із Східної України. Це большевики зробили навмисне, щоб переконати населення Західної України, мовляв, глядіть, ось ваші єдинокровні брати

прийшли визволити вас із польського, панського ярма. Червоні частини машерували швидко, бо польська армія розлетілася, а її розбиті малі загони не були здібні до лінійного спротиву.

Ось заїхав в українське село відділ червоної кінноти. Він, звичайно, розтаборювався серед села, на вигоні. До вояків підходять цікаві селяни, але, на диво, оті „єдинокровні“ брати не хочуть з ними говорити, і заховуються якимось не по-братньому. Господині підносять їм їжу: хліб, сало, молоко, — хто що має під рукою. Та, якимось червоноармійці не дуже то рвуться до всіх отих дарів своїх братів, хоч видно, що змучені й голодні. Людям зразу впало ввічі, що вояки завжди кидають зором у сторону одного з них, немов питаючи очима: чи можна все це взяти? Ага! — думають селяни, — це той „Москаль“, правдивий большевик, не дозволяє хлопцям брати це від нас . . . вони, бідні, лякаються його . . . він мусить бути якийсь нелюдяний чоловік . . . як же ж так мучити хлопців . . . Врешті, серце отого „Москаля“ м'якшає і він дозволяє щось узяти, але „немножко“. Щобільше, він наказує давати наперед рублі за найменшу марницю. Що це? — обурюються селяни, — хто таке вигадав, щоб від своїх братів брати за такі речі гроші? Нас Бог покарав би, якби ми від голодних подорожніх взяли хоч одного сотика. Це для вас за дармо . . . з любови до Христа й ближньому в потребі. Який твердолюбий отой „Москаль“, — думали собі люди. Українські селяни добрі обсерватори . . . Мусить бути вбога ця червона армія, говорили господарі, бо навіть не мають своїх власних коней . . .

— Як не мають? А на чому приїхали? — кажуть жінки.

— Е, що ви на тому розумієтеся! Треба приглянутися ближче кінським хвостам, — сказав загадочно один господар.

— Хвостам? Що ти можеш по хвості пізнати?

— Багато, дуже багато . . . Треба поглянути, що в середині хвоста в кожного коня є причіплена дротом дерев'яна табличка, на якій є докладно написано з якого колгоспу кінь походить. Що це значить? Забрали коні від людей. А що то за коні? Лошаки,

не коні. Хребет у них як драбина, голову спустить додолу та заледве само волочить ногами. Чи ви не бачили, як один вояк рвав траву і йшов із нею вперед, а кінь за травною поволі поступався . . .

— Правда, — potwierджували інші. — Нема під тими большевиками добра. Вистачить поглянути на вояків: всі порослі могом і білі як смерть . . . А що їм дають їсти? Наша безрога не їла б того. Трошки липкого хліба, чорного як свята земля і якусь рибу, а зупа як помиї . . . І подумати, що ще нема тижня як війна зачалася . . . там мусить бути таки добра біда . . .

Люди в Західній Україні жалували своїх наддніпрянських братів, що мали нещастя жити в большевицькому „раю“, тому завжди намагалися до них зблизитися і їм якимось допомогти, але всюди були оті насуплені „Москалі“, що гляділи на людей з-під лоба. Траплялися навіть випадки, що вони казали людям вперед коштувати молоко — чи бува, не додано до нього якої отрути . . . і це було причиною, що люди стали глядіти на „Москалів“ із ще більшим недовірям. Це дійсна обида християнського народу думати, що хтось міг би свому братові піднести отруту. Таке підозріння могло зродитися лише в „московській“ голові, гомосно говорили люди.

Брат з братом порозумілися скоро, де бодай на хвилину відійшов „політрук“. Траплялися такі моменти й тоді вояки розказували людям щиро про своє горе під большевицькою займанщиною. Про безоглядну колективізацію, що її називали нечуваним розбоем і насильством, що довели до великого голоду в Україні. І майже кожний з них стратив тоді своїх батьків і всю рідню. Вони розказували про нечуваний терор НКВД, про маси арештованих, про розстріли по тюрмах та вивезення на невольничі табори на Сибірі. Про такі чуда-дива говорили, що й не хотілося вірити.

Ось в одному селі розквартирувався невеличкий відділ кінноти на господарстві. Вояки поприв'язували свої коні на оборі,

але держалися здалека від хати, посадавши під клуню. Господарі дивувалися, що хлопці молоді, але не співають, ані не жартують, як кожне військо робить. Господиня приготувала для них борщу й вареників, але мимо її просьб, ніхто з них не хотів прийти до хати, дарма, що від приїзду війська до села військова кухня не дала їм нічого теплого їсти.

— Між ними є мабуть „Москаль“, — здогадувався господар, і якби у відповідь на те, до хати вбіг один вояк і сказав:

— Нам не вільно йти до хати. Дайте борщ і вареники до клуні . . . — і зараз же вибіг знову на подвір'я.

Заки господиня вспіла винести борщ і вареники до клуні, її малий син-школяр був цікавий подивитися, як вони будуть їсти й про що говорити, тому скоро ввійшов задніми дверми до клуні і сховався між снопами збіжжя, причаївшись тихенько. Як мама вийшла з клуні, вояки зразу замкнули двері й зачали себе взаємно обнімати й плакати, а потім посадали довкруги миски й почали їсти. На жаль, хлопець не чув, про що вони говорили, бо розмова велася дуже потихенько. Та, чи треба було їм ще говорити? Їх сльози були найсильнішою мовою, в якій крилася найбільша трагедія українського народу по той бік Збруча. Їм, напевно, пригадалися часи з-перед революції, коли на їхній, медом і молоком текучій землі люди втішались щедрими Божими дарами, аж доки їх не загарбала захланність безбожників.

Кудою лише машерувала червона армія, всюди діялися подібні випадки, а вістки про них швидко поширювалися без газет. Хтось міг би сказати: це звичайна річ, бо більшість з-поміж вояків пам'ятали давні, кращі часи. Ні, це вже були переважно молоді люди, вихованці революції, що побачивши краще життя в своїх братів, забували про всю дотеперішню безбожну пропаганду й показували себе тим, чим були на дні своїх сердець. Про одного такого, типового вихованця революції хочемо розказати.

На невеличкому хуторі задержався відділ війська. Десь під полудень до хати ввійшов молодий старшина. Господиня приго-

товляла вареники для господаря, що працював з робітниками на полі. Старшина, ввійшовши до хати, поздоровив господиню:

— Здрастуйте, хазяйка!

— Здрастуй, — відповіла та просила його сісти на лавці, а сама заходилася біля обіду. Лейтенант розглядався уважно по хаті, де було повно святих образів на стінах, і пісміхнувся з легкою іронією, але не сказав нічого. За хвилину спитав:

— Хазяйко, що це ви робите?

— Кінчаю варити обід... капусту й вареники... скоро господар прийде з поля з чужими робітниками...

— Вареники...? — говорив якби зі здивуванням.

— Так, вареники... — відповіла господиня.

— Вареники... вареники... — говорив до себе лейтенант.

— Хіба не знаєш, що це вареники...?

— Ні! Ёйбо, не знаю, — відповів щиро, а за хвилю додав: — Памятаю, памятаю... пригадую... я читав у якійсь книжці про вареники...

— Може хочеш трошки покушати? — питалася.

— Да, от можна... давай, покушаю...

За хвилину на столі стояла миска з варениками, з підсмаженим салом і сметаною. Старшина спершу поволі, а там щораз швидше випорожнив миску.

— Може ще трохи? — запрошувала господиня.

— От, знаєш... добрі, дай ще трохи.

Голодний старшина не довго бавився і з другою мискою. З'ївши все, він встав з-поза стола й, на превелике здивування господині, вийшов перед образи та, скинувши шапку, зачав хреститися.

— Якже це? Ти, молодий комуніст, і віриш у Бога? — питала здивована. — Комуністи ж кажуть, що Бога нема...

— От, знаєш... і мене в школі вчили, що Бога нема... Я сам з України й не тямлю добре моїх батьків... вони з голоду

вмерли, як я ще був малим хлопцем . . . По їх смерті мене забрали на Московщину і там учили в школі, що Бога нема . . . Там ніхто нам не давав їсти вареників . . . Часом попала нам у руки стара, перед-революційна книжка, і в ній писалося про Бога й про вареники . . . Ось, хазяйка, я в Західній Україні переконався, де люди вірять в Бога, там краще живеться . . . там не лише читають у книжках про вареники, але їх їдять . . . Тому, бачиш, хрещуся Богові . . . Все ж таки, не кажи цього нікому . . . в нас карають усіх, хто в Бога вірить . . .

— Бідний хлопець, — пожалувала добродушна господиня. — Я, побачивши тебе, зараз подумала собі, що ти мусиш бути з України . . . Москалі непривітні й не стануть говорити з тобою по-людськи, а все якби дерли носа вгору. Це вже, мабуть, така їх природа . . .

Іншим разом група селян працювала на полі при битому шляху, куди їздили військові машини. Ось над'їхав один грузовик і задержався біля селян. З шоферської кабіни вийшов середнього віку вояк та зблизився до селян.

— Здрастуйте! — поздоровив.

— Здрастуйте! — відповіли селяни.

— Що робите? — заговорив чистою українською мовою.

— Картоплю докопуємо . . .

— Чиє це поле? — питав.

— Як то, чиє? Мое! — казав господар.

— Щасливий, що можеш так сказати . . .

— Хіба ж у вас, у Східній Україні, нема поля? Я там був колись у час першої війни і бачив вашу землю . . . вона краща за нашу . . . самий чорнозем . . . родить удвоє стільки, що наша, — говорив господар.

— Так, це правда, але вона не наша . . . Вона була колись наша, а тепер . . . колгоспна. Ми коло неї працюємо, але всі ходимо голодні, бо від нас усе забирають і везуть Бог-зна куди . . .

— Он, воно що, — дивувався селянин. — Хіба ж у колгоспі зле? Нам же політруки на кожному мітингу захвалюють щасливе колгоспне життя, мовляв, тепер у вас зле, але пождіть, як заложать колгоспи . . . тоді заживете, як в раю . . .

— Політруки? Це брехуни . . . Сталінські наймити . . . вони добре „жалування“ отримують за свою пропаганду . . . Що політрук знає про колгоспне життя? Чи він його бачив? Хіба на пропагандивних курсах . . . Чи казав він вам, як на Україні люди з голоду вмирали через оті прокляті колгоспи? Як від нас наші господарства відбирали . . . чи він знає, що в колгоспах люди з голоду примирають . . . От, брехуни, бач, уже і вам рай приготівляють . . . Колгоспів хоче, щоб усе задармо від вас відбирати . . . Я вас не знаю й ви мене не знаєте . . . може ми вже ніколи не стрінемось . . . Одне вам кажу: бороніться проти колгоспів, доки зможете . . . Вас будуть туди заганяти силою і терором . . . Хай вам Бог помагає! Не забудьте! Другим розкажіть, що я, ваш брат із Східньої України, казав вам про колгоспне життя . . .

Сказавши це, відійшов до свого авта й скоро поїхав у сторону містечка, немов лякаючись, щоб хто не приловив його на цьому. Його рад, щоправда, в тому часі селяни ще добре не розуміли, але вони трошки відкрили їм тайну щоденної дійсності під-советської людини. Згодом люди з великою вдячністю та з правдивим подивом згадували його ради. За них ждала його важка тюрма, якби влада якось дізналася. Цей нащадок козаків не втерпів, щоб не перестерегти своїх братів та розказати їм правду про життя під большевиками.

Хтось сказав, що Сталін зробив велику помилку, яка врятує християнську цивілізацію перед заливом безбожного комунізму: він показав большевикам західній світ, а західній людині показав, як виглядає комунізм у практиці.

Боже Провидіння має свої дивні дороги. Треба було союзу між німецькими соціалістами і московськими комуністами, щоб

большевики побачили Європу, а Європа большевиків. Наслідки тієї першої зустрічі далися зразу відчуті в Західній Україні. Маси червоного, голодного вояцтва, що впродовж більше як двадцяти років були відділені дротяними загородами від решти світу й дурманені чадом комуністичної утопії про рай на землі без Бога, справді думали спочатку, що вони несуть визволення своїм братам. Одначе, побачивши їх вищий життєвий рівень і почувши їх свобідні розмови на політичні теми, їх усміхнені обличчя, їх більшу життєву радість, — зрозуміли, що замість визволення, несуть їм більше поневолення. Такі думки висловлювали всі вояки, Українці, якщо, очевидячки, не було під рукою політрука чи іншого донощика-сексота, яких вони не любили і їх береглися, тому в їх присутності не хотіли входити в розмови з цивільним населенням. Це була їх життєва філософія, набута важким досвідом. Один із вояків говорив о. Ігореві, що найкраще не говорити проти радянської влади, навіть перед своїм рідним братом чи батьком, бо, хто-зна, чи вже завтра агенти НКВД не візьмуть когось із них у свої руки й важкими муками не змусять його визнати всього, навіть такого, про що йому ніколи й не снилося.

Треба сказати, що навіть такі короткі й відірвані розмови причинялися до взаємного розуміння братів, що їх довгі роки ділили окупаційні кордони. Автентичні вістки про життя в радянській Україні стали важливою пересторогою для населення Західньої України й підготовляли їх психічно до подій, що скоро надходили.

Ці й подібні їм події та розмови були відомі мешканцям Поляннич і були улюбленою темою їх „приватних“ мітингів перед перелазами, на полях і в хатах. Влада своє, а нарід своє. Всі були свідомі, що прийшло нове, грізніше поневолення, якого важче буде „здихатися“ як польського. Воно тим грізніше, що радянська влада спочатку говорила до них їхньою мовою та називала їх власним ім'ям, тобто вбирала все в свою форму, за якою кри-

лася велика небезпека затрати всього, в що український нарід вірив і чим жив упродовж віків.

Перші „медові“ тижні проминули, а всі зарядження НКВД вдарили в саме серце народу. Читальня „Просвіти“ знищена, всі організації мертві, на Церкву зачався сильний наступ, зі школи викинено хрести й образи, дітям заборонено молитися й ходити до церкви на богослужби тощо. Інспектор збунтував дітей проти своїх батьків. Він засіяв в їх серцях сумнів, чи Бог створив чоловіка, а казав вірити, що людина походить від якогось „мавполюда“. Якже це так? — дивувалися люди. Щось із тими большевиками не все в порядку . . . Кожна людина при здоровому розумі знає, що пес, мавпа, кінь і безрога — це нерозумна „німіна“, яка знає сіно й картопляну лушпу . . . її можна продати, заміняти чи навіть зарізати, бо вона створена на пожиток для людей . . . Хто ж таке вигадав, щоб порівнювати людину до тварини . . . ? Чоловік же має душу, розум, пам'ять, волю . . . він видумує різні „штудерні“ речі . . . на землі, у повітрі та у воді . . . Невже большевики цього не знають . . . ? Тут щось не в порядку з тими большевиками . . . чому ж політруки й комісарі так часто про все те говорять . . . ? — питали себе селяни. Не знаєте чому? — хтось говорив. Я вам скажу: вони всіх нас хочуть повернути в тварину, щоб їх сумління не гризло, як зачнуть нас грабувати, вивозити або таки стріляти в потилицю . . . Он, воно що . . . хитрі Москалі! Бач, яке повидумували на людей . . . а кажуть: ми прийшли вас визволяти . . . але від чого? від чобіт, черевиків, солі, мила . . . Втікли Поляки? Ніхто не стане за ними плакати . . . Славити Бога, що їх врешті позбулися . . . Коли ж Москалі такі наші приятелі, то чому ж вони не залишать нас самих? Чому посилають повно всякої босячні? Ми на своїй землі самі дамо собі раду без їх пропаганди . . . Не досить їм того, що все від нас забирають, вони все перевертають горі-коренем . . . Бога нема . . . а хто ж нас створив? Маркс, Ленін чи Сталін? Чи перед ними світу не було? А, диви, кажуть: чоловік, мавпа, безрога, пес, кінь . . . це

все одне... Якже вони вже так цього хочуть, хай самі такими будуть... ми ще з глузду не зїхали...

Ось зразок життєвої філософії українського народу й вона щораз більше ставила його по другому боці барикад. До зроблення такого швидкого й розумного висновку допомогли їм брати із Східньої України. Спасибі їм! Треба підкреслити, що ніколи й ніхто з вояків-Українців не виступав проти Бога й віри, але навпаки, всі вони говорили, що молилися колись і багато з них не перестали нишком молитися й тепер. З сльозами в очах згадували своїх матерей, що ще малими вчили їх молитви... вони вмерли від голодової смерті... царство їм небесне!

Траплялися згодом часті випадки, що урядовці із Східньої України, які приїздили із своїми родинами, потайки просили наших священників хрестити їх дітей. Це робили вони з великим страхом, бо за це очікували їх великі репресії зі сторони НКВД. Все ж таки, вони нишком приходили до церков, брали участь у богослужбах, сповідалися й причащалися. Ніхто з них не говорив про догматичні різниці між Церквами, дарма, що комісарі гостро виступали проти папи й Католицької Церкви. Ця обставина ще більше їх переконувала в правості католиків, бо з практики знали, як большевики називають щось чорним, то воно мусить бути біле.

5. КОМУНІСТИЧНИЙ ПАВУК СНУЄ СВОЇ СІТІ

Одного дня на таємному засіданні сільради в Полянниках комісар НКВД казав голові подбати про двох „хитрих людей“ з-поміж місцевої міліції, яких, як казав, він потребує „для особливих завдань“. Ці люди мали з'явитися слідуєчого дня в будинку районного НКВД. До яких завдань вони були потрібні, цього ніхто не знав. Голова сільради знав одне: туди треба було післати двох тямущих людей, по можності старших і релігійних, бо на таких можна було покладати повне довіря.

Зараз по виїзді комісара до району голова вступив до о. Ігоря та розказав про наказ комісара і свій вибір, маючи надію, що ці люди завтра самі розкажуть усе, про що говорили з комісарем і які завдання на них вложено. І, дійсно, на другий день увечері прийшли до о. Ігоря голова, секретар та обидва „вибранці“. Отож комісар, під якого опікою були громадяни Поляннич, був до них дуже чемний і ввічливий. Він, перш за все, списав їх життєписи та багато говорив про великі досягнення влади „робітників і селян“ у ССРСР. Одначе, ці досягнення, говорив він, були б у сотеро більші, якби большевицькій владі не перешкоджували буржуазно-націоналістичні вороги, яких за всяку ціну треба знищити.

— Ось, бачите, товариші, — казав він — такі самі вороги радянської влади є і в Західній Україні. На Східній Україні вони вже давно зліквідовані й мусимо зробити з ними те саме й тут. Польські поліцаї, урядники, судді, поміщики, що знущалися над вами, вже вивезені на „білі ведмеді“. Тепер прийшла пора взя-

тися за інших прихованих ворогів. Ось, скажіть мені хлопці, хто у вашому селі є ворогом радянської влади?

— У нас? У нас не було ані поліцаїв, ані поміщика . . . у нас всі трудящі люди, — відповіли обидва.

— Всі трудящі, кажете? А, от у вас є піп, служитель культу, — сказав дещо гостріше комісар.

— Наш священник? Ворогом влади? Він же завжди помагав працюючим людям, а радянська влада стоїть за пролетаріатом . . .

— Ет, що ви розумієте! Кожний служитель культу є ворогом радянської влади . . . він же визнає Бога . . . Скажіть мені ось що: чому Поляки посадили вашого попа в тюрму? — сказав із притиском комісар.

— Він завжди й усюди боронив своїх, кого кривдила поліція й польські урядовці, — сказали хлопці.

— Тож-то і є . . . він ніби-то стояв за права народу . . . правдивий буржуй . . . Він хотів на землях Західної України будувати буржуазно-націоналістичну державу. Скажете, ні? Чи говорив він вам коли в церкві щось доброго про комуністичну партію? Про батька Сталіна? Про Хрущова? Молотова? Га? Він говорив, але що говорив? Ось ми знаємо, що він уже за радянської влади читав у церкві листа свого митрополита проти нашої влади. Ми знаємо, що він ще в часах панської Польщі читав листа папи римського проти радянської влади. Хлопці, вам треба знати, що всі священники — це вороги соціалістично-комуністичного будівництва в світі. Їх усіх треба поголовно знищити, але це треба робити поволі й обережно, бо в Західній Україні є чимало таких людей, що вірять у релігійні забобони та ще ходять до церкви . . . Ось вам важливе завдання, — продовжав комісар. — Ви обидва маєте вдень і вночі підглядати вашого священника, куди він ходить і хто до нього приходить, і про що він говорить з людьми вдома і в церкві. Всі ваші спостереження маєте негайно переслати до НКВД, сюди до мене. Листи можете приносити особисто, але так, щоб ніхто не знав,

куди ви йдете. Поняли? . — А по хвилині надуми сказав: — Про це, що ми сьогодні тут говорили, вам не вільно з ніким говорити, навіть з вашими жінками, розумієте? Що більше, голова сільради не сміє про те знати. Йому скажіть, що мене не було вдома і вам сказали прийти іншим разом . . .

Тут комісар витягнув із шухляди невеличкий шматок паперу, на якому було написане машинкою: „Я . . . (Н. Н.) зобов'язуюся з ніким не говорити про речі, про які мені говорено в НКВД. У випадку зламання цього зобов'язання мене жде заслужена кара“. Підпис.

Комісар заявив, що їх імена будуть вписані в книгу „сексотів“ (таємних співробітників) їх району. Вони стануть пробовиками комуністичного ладу. З другої ж сторони, пояснив їм усно, за зломання дисципліни вони будуть заслані на Сибір, разом із родинами, або навіть поставлені „пад стенку“. Радянська влада своїх людей боронить і вивищає, але як кого приловлять на зраді, для такого немає пощади.

Мимо тих погроз, обидва майбутні „сек-соти“ розказали все голові й секретареві, та всі разом прийшли до о. Ігоря вночі, й усе розказали, про що їм говорив комісар.

— От, починається правдива біда . . . — сказав голова.

— Як же нам доносити на вас, отче, до наших ворогів? — бідкалися хлопці.

— Як думаю, покищо вам немає чим журитися, — казав їм о. Ігор. — Нічого кращого від большевиків не можна й не треба було сподіватися. Ви мусите час-до-часу щось написати комісареві, інакше він знайде інших „сек-сотів“, але тоді ніхто не буде знати, хто вони й про що доносять. Ви можете писати, що до мене зранку приходять дяк, паламар і якісь старші жінки, а з молодих не треба нікого подавати. Куди я ходжу? Нікуди. До церкви, в поле, іду до вбогих і хворих. Ви всі будьте приготівані, що вони таки знайдуть когось, що вас обох буде слідити. Будьте дуже обережні з ким і про що говорите.

І так „всесильне“ НКВД почало поволі снувати свої сіті по містечках, селах і хуторах. Цих своїх „сек-сотів“ спершу вербували через уряди, а згодом змушували людей доносити один на одного.

Одного дня о. Ігор, що вже зачав ходити без помочі милиць, постановив поїхати ровером до районного містечка та відвідати своїх знайомих, яких уже давно не бачив та поговорити про всячину.

Був гарний, соняшний день. З дерев у придорожніх гаях і садах облітало пожовкле листя та стелилося на землі. Стада ворон крикали на залишеному кукурудзинню, а їм супровожало цвірінкання горобців, що — немов великі рої бджіл — вкривали свіжо засіяні ниви та випорпували з землі ще нескільчені зеренця жита чи пшениці.

На дорогах не було великого руху. Деколи промчало большевицьке авто або надтьопали сільські коні, заохочувані до поспіху здоровенним батогом погонича. Це були „підводники“, яких радянська влада виганяла кожного дня „на форшпани“, за які ніхто ніколи не заплатив їм ані одного сотика.

Люди перестали їздити до містечка. Бо й пощо туди їхати? Там же нічого купити не можна. Хіба дещо проміняти в Жидів за продукти. Згодом і це стало небезпечним. Міська міліція одержала від НКВД наказ приловлювати таких „шкідників народу“ та відбирати в них все, що мали. Містечко ниділо й голодувало . . . селяни зненавиділи його, бо звідти приходило до них усе лихо, тому краще було сидіти вдома.

В'їхавши до містечка, о. Ігор, навмисне, завернув у бічні вулички, бо знав, що міліція стереже, хто до кого ходить, а його знали всі, навіть Жиди, тому краще бути обережнішим. Городом він увійшов до своїх знайомих. Його приятель працював, дружина сподівалася скоро його приходу. Вона змарніла й пожовкла та зробилася нервовою, тому дуже втішилася, побачивши о. Ігоря, але на обличчі видно було якийсь переляк.

— Що коло вас нового, пані? — поздоровивши її, він запитав.

— О, дуже багато новин, але ходіть скоро в хату, щоб вас хто не побачив, — говорила, замикаючи двері.

— Чи вже у вас аж так эле?

— Гірше, як вам може здаватися. Чи ви, отче, не чули, що тут НКВД вже всіх кликало на переслухання, всіх, що сиділи в Березі? Деякі з них мусять ходити туди щодня. Деякі... — тут вона глянула на всі боки, хоч у хаті не було нікого — вже повтікали закордон. Ходять чутки, що НКВД заарештувало кількох, мовляв, буржуазні націоналісти. З моїм чоловіком також щось недобре діється, бо сливе цілий тиждень не хоче їсти й не може спати.

— Та ж ваш чоловік ніколи не сидів у тюрмі, ані не був у Березі, чого ж йому лякатися? — потішав о. Ігор.

— Знаєте, він працював в українських установах, а вже й таких зачинають кликати. Взивають працівників „Просвіти“, Повітового Союзу Кооператив, Кредитівки, „Народної Торгівлі“ та спортових товариств. Усі ці люди в очах большевиків є ворогами радянської влади. Ми нікуди не йдемо й ніхто до нас не приходить. Усяке товариське життя завмерло. Навіть колись добрі приятелі перестали щиро з собою говорити... лякаються один одного.

— Чому ж так скоро стратили до себе взаємне довіря? Невже „всевидюче“ НКВД уже дібралося до їх душі? — питав о. Ігор.

— Добре вам говорити, коли у вас у селі одні люди, але в місті інша справа. Кажуть, що бачили в НКВД бувших польських поліцейних провокаторів, з яких доносів воно радо користує, бо довідується про українських націоналістів. Завжди бачимо якихсь підозрілих типів, що крутяться попід нашу хату.

— Дорога пані, гадаю, що тут більше хворобливої уяви, як реальної правди. Щож? Хай крутяться! Чейже неможливо до-

пустити, щоб НКВД могло зовсім невинного чоловіка арештувати, або . . . щоб приятель на приятеля сказав щось неправдивого . . .

В тій хвилині хтось задзвонив. Знайома перелякано глянула в сторону дверей і, підійшовши потихенько до вікна, найперше заглянула крізь фіранку. Це був її чоловік. Усі щиро привіталися. Приятель о. Ігоря, дійсно, виглядав дуже змученим і нервовим. Заки вони обидва говорили про всячину, дружина приготувала підвечірок та попросила до стола.

Серед щирої, приятельської розмови всім розв'язалися дещо язики. Приятель якось дивно поглянув на дружину, а потім на о. Ігоря й зачав.

— Хочу вам щось сказати, але вимагаю від вас слова честі, що задержите це в повній таємниці. Добре?

— Добре, даємо слово! Говори, бо бачу, що тебе щось мучить від кількох днів. Хіба не маєш до нас довіря? — заохочувала його дружина.

— Все скажу, але, знайте, що якби про те довідалося НКВД, то я піду на білі ведмеді . . . — говорив приятель дуже серйозно.

— ? ? ?

— Отож, тиждень тому, коли я смерком вертався з праці, на головній вулиці в місті хтось поклав руку на моє рамя й сказав: „Товаришу НН (він назвав моє ім'я), потрудіться за мною“. „Я змучений і голодний“, відповідаю йому. А він на те: „Не говори багато. З тобою хоче говорити НКВД“. Що ж було мені діяти?

— То ти тому прийшов додому аж над ранком . . .

— Слухай і не перебивай, — просив приятель дружину. — Отож в НКВД я мусів ждати коло три години заки прийшов якийсь комісар. Він узявся списувати мої генералії, починаючи від дитячих літ аж досьогодні. Це тривало добрих дві години, бо він записував найменші подробиці з мого життя. Він хотів навіть знати імена моїх свояків і приятелів. По списанні всього, комісар

несподівано запитав мене: „Чи ти знаєш Н. Н.“ (тут приятель назвав імя мого сусіда). „Правду сказати, я лише кілька разів його стрінув принагідно, тому добре не знаю“, відповів я комісареві. А він на те: „Не говори неправди, ми добре знаємо, що ви обидва дуже добрі приятелі. Скажи мені, де й коли він виступав проти комунізму?“ „Цього, на правду, я ніколи не чув від нього“, відповів я. „Може ти від нього не чув, але другі люди про те говорили“, продовжав комісар. „Ось, даємо тобі одне завдання, маєш довідатися від своїх знайомих усе про Н. Н., а головне: де, коли й що він говорив проти комунізму, а також куди він ходить і хто до нього приходить та про що там говорять. За два дні прийдеш сюди в шостій годині ввечері, я буду на тебе ждати. Не відважся приходити з порожніми руками. Це тобі не вийде на добро. Про все, що ми тут говорили, не смієш нікому сказати ані слова, ані навіть своїй жінці, бо . . . (тут він показав пальцем по шиї), мовляв, підеш на шибеницю. Ось, підпиши цю карточку . . .“. В означеному часі я знову пішов до НКВД, — продовжав приятель, — але сумління не дозволило мені будь-що говорити проти мого сусіда, бо я знаю, чим це пахне . . . Сибіром, або кулею в потилицю. Комісар став мені грозити й таки добре мене потурбували тієї ночі, наказуючи приходити щодня. Ось і сьогодні маю йти туди . . .

— Чому ж ти мені про все те нічого не сказав? — докоряла дружина. — Чи може не маєш до мене довіря?

— Ні, не тому, а не хотів говорити, бо це ще більше засмутило б тебе . . . ти й так така нервова . . . Це, зрештою, мені не помогло б.

— Легше зносити біду, як хтось другий про те знає.

— Знаю, знаю, але щось на дні душі казало мені щадити тебе.

— Того не роби ніколи . . .

— Прощу тебе, не перебивай . . . Слухай, що сьогодні на залізниці сталося. Я був там за ділами. Ось іду я на пероні і ба-

чу . . . думаєш кого? Того самого сусіда . . . Він їде до Львова. Яюсь жаль мені зробилося, бо чей же він є моїм приятелем. От, гадаю, чи не сказати б йому про все та остерегти, щоб берігся, або втівав якнайскорше. Кивненням голови я закликав його між вагони і там, залівши до одного порожнього вагону, я виміг на ньому слово чести мовчати й розповів йому про все. Він, вислухав уважно й каже: „А тепер ти дай слово, що захищаєш в таємниці, що я тобі скажу“. Я дав слово і, — що думаєш, він мені сказав?

— Що? Кажі скоро — нетерпеливилася дружина.

— Що? Його вже також третій тиждень кликало НКВД і питали такі самі речі про . . . мене. Почувши це, я остовпів. Він говорив мені, що нічого не сказав їм проти мене, але дуже побоювався, що вже скоро зачнуть його мучити й змусять підписати підсунені речі про мене. Його вже таки добре побили, якоюсь копісткою. Він виїхав до Львова, а звідти перейде закордон та приготує місце для дружини й дітей. Вони виїдуть на село до її родичів, під Перемишль.

— От маєш азійські методи „всевідучого“ НКВД, яке змушує людей, добрих приятелів, доносити на себе, а як немає що доносити, то видумувати брехню. Це, дійсно, варварські некультурні методи, — гарячилася дружина. — Що ж нам робити? Залишатися тут довше ніяк не можна.

— Я вже про те думав сьогодні. Мусимо якнайскорше тікати закордон, бо за два-три дні бути може запізно. Вони напевно подумують, що я остеріг мого сусіда.

Може це лише так спочатку, а згодом все зміниться на краще? — докинув о. Ігор.

— Куди там краще, гірше. Ось два дні тому розказував мені Михайло Л., що ввечері йшов хідником з Миколою Х. Нараз обидва вчули чийсь руки на своїх плечах. Оглядаються . . . два осібняки. Один з них взяв Михайла, а другий Миколу і стали особно допитувати їх: Про що ви говорили? — Про погоду,

танці й дівчата, — відповіли обидва. На щастя, їх відповіді були подібні й це врятувало їх від арешту. Бачите, НКВД підозріває всіх людей в контрреволюції. Небезпечно вийти на вулицю, чи стрінутися з приятелем. Всюди чигають на тебе провокатори. Вже багатьох наших людей заарештували. Інтересно, що вдень не арештують, а десь коло півночі, тому багато людей вдома не ночують. Треба скоро тікати.

— Що ж ви, отче, думаєте робити? — спитала дружина.

— Я? Як і другі священики, залишаюся на місці.

— Але ви були в Березі, а таких вже забирають. Правду кажучи, з них лише три залишилися, а про одного розказують, що доносить до НКВД. . .

— Що буде другим, те буде й мені. Я залишаюся з людьми.

НКВД снувало свої сіті, немов павук, та ловило в них наліво й направо, кого попало. Отець Ігор вертав додому напотемки. В його голові було повно невеселих дум. Ось большевики чимраз тісніше затягали петлю на шиї українського народу. Всі надії про можливість налагодження будь-якого життя у цьому режимі, які мав, вертаючи з Берези, показалися пустими. Большевицький режим від часу революції не лише не змінився на краще, але, навпаки, ще більше удосконалив свої методи гноблення та фізичного нищення своїх громадян. Треба було сподіватися, що снування тієї донощицько-провокаторської сітки було початком широко запланованої акції НКВД, якої ціллю було стероризувати спершу інтелігенцію, мозок народу та носія української національної ідеї. Знищивши цю верству, вони легше опанують широкі маси селянства й робітництва, при помочі своєї брехливої пропаганди, а як треба, то й терором. Початки тієї акції були вже перепроваджувані по містах, де гуртувалася працююча інтелігенція. Ця акція поволі переходила вже й на села.

До психічного заломання інтелігенції могла причинитися ще й та обставина, що вже тоді до її хат став заглядати голод і не-

достаток. Створені нею установи були знищені, а перекинутися на інший рід праці в большевицькій дійсності не було легкою річчю. Тих праць, зрештою, спочатку не було. Можна було одержати якусь бюрову працю, але до неї не принималося „неблагонадьожних“. Поза дуже незначною горсткою симпатиків „ідейного“ комунізму, в Західній Україні не було комуністів, тому большевики завзялись знищити інтелігенцію, бо вона була йому противна.

З огляду на свій довголітній побут поза родинним домом, бо від ранньої молодости до зрілого віку, інтелігенція відбилася частинно від рідного села та не мала вже тієї любови до рідної землі, що її мали їх батьки-селяни. Не говорити вже про народжених і вихованих у місті людей, що знали село з повістей або бачили його крізь вікна вагонів, коли їхали в гори на вакації.

Отож большевицький терор, голод та відчуження від рідної землі започаткували велику еміграцію освіченої верстви народу, що зачалася кілька тижнів по приході большевиків до Західньої України. Були між ними люди заангажовані політично, яким треба було втікати, але, на жаль, втікало багато таких, яким можна було залишитися на місцях. Дійшло до того, що не було політичного представництва, бо найвизначніших його членів арештовано, а решта вийшла на еміграцію. Всі центральні культурно-освітні та економічні установи перестали діяти. Вільна преса не появлялася. В краю ширилися різні, нераз макабричні вісті, що причинилися до ще більшої дезорганізації життя, а часто й до переполоху. Це було причиною першого великого ісходу інтелігенції в модерному часі в частину рідної землі поза Сяном, Солокією й Бугом що була під німецькою окупацією. Інтересно, що занотовано дуже мало випадків втечі до Мадярів чи Чехів, з огляду на їх негативне становище до визвольних змагань українського Закарпаття. Ніхто з Українців не мав до них довіря і не був певний чи не видадуть утікачів у руки большевиків. Цілі групи молодих, інтелігентних людей, з родинами

й самотно, мандрували днями й ночами в сторону Сяну, Солокії й Буга.

Культурно-просвітні, політичні та економічні організації були знищені, а з народом залишилася лише одна, сильна організація — католицька Церква, яка мала ділити з ним його долю й недолю в новій дійсності. Щоправда, виїхало було незначне число духовних, головно тих, що до війни не були зайняті душпастирською працею, або мали важні причини й згоду своєї влади на виїзд закордон. Та, їх місця були дуже скоро заповнені катехитами та ієромонахами, які мусіли перейти на душпастирські посади, бо всі монастирі розв'язано, а релігію зі шкіл прогнано.

Митрополит Андрей, Святоюрський Святець, своїми скорими розпорядженнями старався достосувати Церкву до нових обставин. Він, перш-усього, видав зарядження, що особисто перебирає керму всіх справ Церкви в свої руки й буде це виконувати при допомозі сталого Синоду духовництва Архидієцезії. В тій цілі в Митрополичій палаті відбувалися Синоди, на які приїздили представники всіх деканатів, які передавали зарядження Синодів усім парохам.

З огляду на те, що большевицька влада сконфіскувала всі друкарні, а згодом забрала від Митрополита Андрея навіть усі машинки до писання, такий спосіб управи Церквою показався найуспішнішим. Митрополичі послання треба було переписувати рукою по деканатах, а там уже парохі переписували для себе й читали в церкві вірним. У цих посланнях Великий Митрополит остерігав вірних перед впливом безбожницького комунізму та робив людей уважними на його наступ проти Церкви, напр., про безправне конфісування ерекціонального поля тощо, та в той спосіб приготовляв своє стадо до переслідувань, які ждали його вже в найближчій майбутності. Всі душпастирі одержали загальні диспензи на означену кількість випадків, а у важних справах мали порозуміватися з деканами. Душпастирям доручено по-

учувати вірних, як треба христити діти, щоб у випадку арешту душпастиря, вони могли це самі зробити у випадках смертної небезпеки. Отож видано всі приготівчі зарядження на можливі переслідування, що вже зачиналися; в одних місцевостях більше, а в других менше, залежно від духового вироблення самих парафіян.

В парафіях уже в цьому часі почали відбирати церковні ґрунти та були спроби прогнати душпастирів з приходств, а то й зовсім із села. В деяких місцевостях це вдалося зробити. Та, на честь українського населення, треба сказати, що таких невірних громад не було багато.

Ось, одного дня о. Ігор постановив відвідати свого доброго сусіда, старшого вже священика, в якого парафії ще в польських часах була основана комуністична ячейка. Там, навіть у неділі й свята, можна було бачити громади мужчин, що під час св. Літургії в церкві облягали вікна читальні та слухали радіопрограм із Києва або Москви.

Йдучи дорогою попри бувший польський „Стрілецький Дім“, о. Ігор побачив великий натовп людей, що тиснулися до середини, а інші стояли попід відчиненими вікнами. З середини залі було чути промову якогось бесідника, що кричав сильним і захриплим голосом. Зацікавлений тим о. Ігор підступив до людей, що були під вікнами і запитав:

— Що це за збори?

— Приїхав комісар ділити церковне поле між людей, — сказала одна жінка.

— А панське поле вже все поділили? — допитувався о. Ігор.

— Панського в нас не ділять, там має бути совхоз, так казав комісар, — відповіли.

— Чи люди хочуть брати церковне поле?

— Чому не брати, коли дають? — засміялася жінка.

— Хіба ви не знаєте, що це поле жертвували на церкву добрі люди, може навіть ваші родичі, як вмирали? З доходу

з того поля кожного року відправляються за їх душі св. Літургії, а тепер, коли заберете поле, то чи зможете сповнити волю померлих людей? Вони ці поля подарували церкві на вічність, тому ніхто не має права його відбирати від церкви, — казав о. Ігор.

— Видите, Явдохо, чи я не казала своєму чоловікові: нащо тобі чужого, аби схіснувати своїм, — додала сусіда.

— Всіх попів і так будуть забирати на Сибір, а поле хтось мусить орати, не буде ж стояти облогом, — втрутив упертий дядько, споглядаючи з-під лоба на о. Ігоря, якого мусів нераз бачити.

Отець Ігор пішов на приходство, щоб розрадити сусіда в нещасті. Він сидів із старенькою дружиною на кухні й видно було, що останні тижні зробили на його обличчі великий слід. Їх діти не приїхали додому . . . вони, мабуть, виїхали закордон. Голова ревкому, один з отих „ячейників“, докучав йому кожного дня, намагаючись змусити його „добровільно“ покинути село. Їм роблено всякі пакості, напр., тепер забирано з подвіря й клуні збіжжя, сіно, заборонено держати домашню прислугу, мовляв, кожний сам мусить працювати коло землі, а хто не хоче, чи не може, від такого треба все забрати.

Ось і сьогодні їх повідомлено про відібрання церковного поля.

— Як же загал парафіян ставиться до цієї справи? — питав о. Ігор.

— Більшість людей є проти цього, але голова сільради й міліція, це комуністи, а їм помагають комісари, тому ніхто не може нічого вдіяти. Ми здалися на Божу волю. Хай уже беруть усе, а ми якось не загинемо між добрими людьми, — казав старенький сусід.

Через якийсь час комісар НКВД з головою сільради й міліціантами з'явилися на подвірю, а за ними прийшла громадка людей та стали ділити дорешти приходське добро, живий та мертвий інвентар. Час-до-часу доносилися з подвіря слова лайки і погроз

у сторону приходського дому. Ніхто з господарів не вийшов боронити чи просити, ані ніхто з отих людей не прийшов у хату.

Отож „розкулачення попа“, як казали большевики, стало доконаним фактом, лише оті закланні парафіяни дерлися й сварилися між собою, бо кожний із них хотів захопити якусь вартісну річ.

Старенький священник з дружиною спокійно і з молитвою на устах приглядалися крізь вікно роботі комісаря. Незадовго на подвір'ї зробилося пусто й тихо.

— Знаєте, отче сусіде, — казав старенький священник, — тепер мені якось навіть стало легше на душі, бо аж тепер перестануть мені докучати.

— Дай, Боже, щоб на тому скінчилося, — потішав о. Ігор. — Чи не можна б вам перенестися на якусь іншу, спокійнішу парафію?

— Можна би, але й тут хтось мусить бути, бо новому священникові вони стануть ще більше докучати. Тут священника треба з огляду на поважне число добрих людей.

— Я знаю добре тих людей, — говорив він далі. — Може оце „розкулачення“ їх задовольнить, а, ще певніше, їх розсварить між собою. Треба тільки переждати критичний час, а все якось налагоднається при Божій допомозі. Я вже бачу тепер, що мої парафіяни, які в польських часах не дуже-то пильно ходили до церкви, зачинають щонеділі бути на богослужбах. Немає зла, щоб не вийшло на добро. Все в Божих руках, отче сусідо. . . — казав „розкулачений“ слуга Божий, без будь-якої тіні гніву чи ненависти, а, навпаки, з якимсь душевним спокоєм, що його дає свідомість виконання боговгодної служби.

Цей приклад віддання себе Божій волі був добрим прикладом для молодого ще о. Ігоря, який чув, що не знайшов би в своїй душі стільки моральної сили, коли б йому прийшлося подібне перенести. Прийшовши ввечері додому, він, по відправі Молебня до Пр. Богородиці та по катехизації дітей, закликав до себе го-

лову сільради й секретаря та оповів їм, що сталося в сусідньому селі. Щоб не допустити до подібної історії в Полянних, о. Ігор просив їх розділити ерекціональне поле між добрих і бідних людей без вмішування комісара НКВД. Це зроблено на слідуючий день. Та, на велике здивування всіх, оці люди заявили, що хоч і візьмуть поле, але ніколи не стануть його вважати своїм, бо воно від віків належало до церкви. Щобільше, вони зобов'язалися давати частину плодів на удержання священика й церкви. О. Ігорові залишено тільки найкраще й найближче поле, щоб він легко міг сам його управляти. Всі оті бідні люди не тільки що сумлінно додержали свою обітницю, але потайки помагали о. Ігорові виконувати пільні роботи на його ниві. Вони це робили ніччю, бо комуністи заборонили.

Полянних можна назвати типовими українськими селянами, які навіть у большевицькій дійсності заховали своє християнське сумління ненарушеним та не далися заразити чадом большевицької пропаганди.

За кілька днів до Полянних приїхав комісар НКВД з наказом „розкулачити попа“, але яке було його велике здивування, коли довідався, що голова сільради вже сам його „розкулачив“, залишивши йому землю на прожиток, коло якої він сам має працювати як справжній „крестянин“. Так і обійшлося без немилого розкулачення о. Ігоря.

Навчені отим прикладом заможніші господарі Полянних також не допустили до примусового розкулачення своїх хазяйств, що мало прийти на чергу по розділі церковного поля. Всі вони, а не було їх більше десятка в селі, в порозумінні з головою сільради пороздавали надвишку свого поля між бідніших кривняків, щоб на кожне жадання радянської влади можна було сказати, що в Полянних немає ані одного „кулака“ чи „куркуля“, а всі „батраки“, тобто малоземельні селяни, які без посторонньої помочі управляють свою землю. Большевики оправдували накази розкулачування тим, що вони, стоячи на становищі справедливости

й рівності, не можуть дозволити, щоб куркулі чи кулаки наживалися працею й потом бідних батраків. Це був лише претекст до виконання загального пляну: довести до повного зубожіння селян, щоб легше загнати їх у колгоспи.

Іншою ціллю розкулачування, а, радніше, претекстом до нього, було бажання радянської влади кинути між українське населення кістку незгоди, щоб започаткувати ненависть між багатшими й біднішими, а звідти вже дуже близька дорога до цілковитого опанування села. Де люди вчас зрозуміли оцю приховану ціль большевиків, там обійшлося без зайвої сварні чи навіть арештів за спротив розпорядженню влади. Траплялися, на жаль, села, де через оте розкулачування настала велика незгода й ненависть. Там у багатших людей забрано все, навіть останнього кожуха, а їх самих із родинами викинено під голе небо. В таких громадах не обійшлося без доносів на багатших, головно на активних членів культурно-освітніх товариств, яким зразу закинено контрреволюційну роботу. Для багатьох отих людей це закінчилося арештом і вивезенням на Сибір. Там нарід спам'ятався, але вже було запізно.

Десь у тому самому часі прийшло інше розпорядження влади, щоб понищити всі бібліотеки по селах, які були в кожній читальні „Просвіти“. Дуже часто комісари особисто виконували це некультурне зарядження. Вони, скидавши всі книжки на одну купу, палили їх безпощадно, не розбираючи, що між тими книжками були речі наукові, які з політикою не мали нічого спільного. Комуністична нетерпимість завзялася затерти всі сліди християнської культури й цивілізації на свіжо окупованих теренах. Та, не всі села це зарядження заскочило несподівано. Більшість громад ще перед тим зарядженням поховали книжки, бо, побачивши безвартісну комуністичну макулятуру у формі пропагандивних газет і брошур, навчилися цінити вартість доброї та релігійної книжки. Вже тоді кружляли поміж людьми старі річники „Місіонаря“, видання „Просвіти“, чи малі книжечки з релігійним

змістом, що їх люди читали потайки при світлі дерев'яних скипок та з них довідувалися про радянський „рай“, для якого оснування метушилася нова влада. Щойно тепер багато скептиків переконалися, яку щирю правду писалося в довоєнних книжках і газетах про большевиків. Та, мабуть, найбільш почитними були видання „Червоної Калини“ про підсоветське життя, наприклад, „В кігтях ГПУ“, чи спомини В. Юрченка про його побут і втечу з Соловецьких островів.

О. Ігор пороздавав поміж людей і свою власну бібліотеку, залишивши собі богословські й історичні книжки на чужих мовах, які треба було згодом сховати, щоб захоронити перед вогнем комісарів НКВД у тій надії, що незадовго прийде час зміни. Інтересно, що всі тоді сподівалися скорого конфлікту між Німцями й большевиками. Звідки такі вісті приходили, невідомо; але незаперечним фактом є, що між українським населенням такі вісті вперто ширилися. Можливо, що люди в той спосіб пояснювали собі перехвалки комісарів на мітингах, мовляв, ми розбили Польщу, а тепер ще „підемо на Германа й на цілий гнилий Захід, бо й там треба визволити всіх робітників і крестян від буржуазної експлуатації“. По-друге, такі вісті могли бути витвором незадоволення людей із большевицького режиму та його порядків, які противилися їх життєвій філософії, здоровому глуздові та людській природі.

Право приватної власності є основною прикметою українського народу, а „розколачування“ нарушило це святе право народу. Воно обурило до глибин не лише багатших, але й бідніших людей і всі вони казали, що чужим добром ніхто не зхиснує. Всі знали, що оте відкулачування роблено не для добра бідних людей, але воно було початком нищення самого поняття приватної власності та приготуванням до закладання колгоспів по селах, тобто до відібрання від селян усього, що вони мали. Хоч ще в тому часі не було гострого наказу закладати колгоспи, але з промов і перехвалок комісарів „про щасливе й радісне життя

колгоспників“ люди здогадувалися, що на такий наказ не треба буде довго ждати.

6. ПЕРШІ ВИБОРИ

До урізноманітнення сірої, підсоветської буденщини причинився дещо концерт, що його наказано влаштувати з нагоди Жовтневої революції. Підготування й виконання велися під особистим наглядом спеціально присланого політрука, який зарядив, щоб концерт відбувся під голим небом, серед майдану, де мала бути збудована спеціальна плятформа-сцена. Та, вже на першому засіданні в сільраді вийшло, що хор може приготувати в селі лише о. Ігор. Отож політрук по довгому ваганні рішився особисто з ним поговорити. Це дало о. Ігореві нагоду пізнати дещо зблизька ментальність політрука.

— Здрастуйте, батюшка, — поздоровив він по-московському, ввійшовши до канцелярії парафіяльного уряду.

— Здрастуйте, товаришу політрук, — відповів о. Ігор.

— От, знаєте, я зайшов до вас у важній справі. На другий тиждень треба „устроїти“ концерт з нагоди Жовтневої революції, а ви, кажуть люди, провадили хор. Ми хочемо, щоб ви з хором заспівали на концерті . . . це наказ влади . . .

— Я вчив колись хор, але це було дуже давно . . . Він тепер неповний . . . , зрештою, не маю відповідних нот до пісень . . . Ми за Польщі співали інші пісні, — відмовлявся о. Ігор.

— Нічого! Заспівайте ті самі пісні, що за Польщі. А які ж це були пісні?

— Переважно до слів Шевченка, напр., „Учітеся брати мої“, „Світе тихий, краю милий“ і ще деякі інші.

— То ви співали Шевченка? — оживився дещо політрук. — Ви знаєте Шевченка?

— Цілого! Ми в школі вчилися його напам'ять . . .

— Інтересно, — дивувався політрук. — Що ж Поляки на те казали?

— Нічого! Шевченко ж знаний у цілому культурному світі, а його твори переложені на багато чужих мов . . .

— Звідки ви все це знаєте? — питав він.

— Вчився в школі і читав у книжках . . .

— В школі, кажете, а до якої школи ви ходили?

— До народньої, середньої й університету . . .

— Ви ходили до університету? — допитувався ще більш зацікавлений політрук.

— Так, п'ять років.

— Дивно. В університет ходив і . . . батюшкою став. В СРСР я бачив раз батюшку, але це був неосвічений, простий чоловік. Скажіть мені, батюшка, чи ви вірите в Бога?

— Вірю, інакше я не був би священником . . .

— Чейже ви вчений чоловік, а наука доказала, що Бога нема . . .

— Це залежить, яка наука . . . Я знаю багато теорій атеїстичних філософів, знаю думки Енгельса, Маркса, Леніна, але всі вони не можуть доказати, що Бога нема. Це лише гіпотези на різні філософські й соціальні теми, які ніяк не можуть знищити віри в Бога . . . хіба силою, як от в СРСР . . .

— То ви знаєте твори Маркса і Леніна й вірите, що Бог є? Інтересно, як їх також знаю, але не вірю в Бога.

— Це тому, що ви не знаєте іншої науки . . . ваше знання однобічне . . .

— Думаєте про буржуазну науку? Нашо вона мені здалася?

— Науки нема буржуазної чи пролетарської, а лише одна.

Кожна освічена людина повинна знати обі сторони медалі, інакше вона не буде всебічно освічена . . .

— Дивний ви, батюшка, чоловік і цікаво було з вами поговорити . . . Я також Українець, але вчився в Москві, тому не вмію добре по-українському говорити. Чи ви чули про голод на Україні? Мої батьки тоді померли, а мене забрали в школу . . . Може я ще колись зайду до вас, тоді знову поговоримо. Не забудьте про концерт. До свіданія!

Концерт відбувся. На ньому відспівано пісні до невмирущих слів Шевченка, якими наш геній витискав людям рясні сльози з очей. Вони, мабуть, краще зрозуміли ці слова у підсоветській дійсності.

Політрук, на жаль, не додержав своєї обіцянки. Його перенесено в інше місце. Він, хоч і був людиною з добрим серцем, але, ставши одним коліщатком у великій комуністичній машині, не навчився думати самостійно.

Незабаром зачалася друга хвиля пропаганди агітаторів. Цим разом у справі перших підсоветських виборів на Галицько-Волинських землях, що мали формально потвердити прилучення новоокупованих теренів до Радянської України, а, радніше, до большевицької Москви, бо всім було ясно, що Україну не можна було назвати самостійною державою.

З приходом НКВД панівною мовою в Західній Україні стала завжди й усюди не українська, а московська мова. А мова — це важна річ і перша зовнішня ознака свободи кожного народу. Чи можна було говорити про вільну Україну, як вмовляли в людей агітатори, коли вже тоді кожного, хто вживав української мови, називано буржуазним націоналістом? Чи можна було говорити про якийсь український уряд, як на п'ятнадцять комісарів району було чотирнадцять чужинців, а лише один Українець? І цей Українець рідко говорив своєю рідною мовою. Всі накази йшли з Москви, хоч, що правда, час-до-часу щось говорилося про Київ. Це було тоді, коли згадувалося про Хрушова, але всі знали,

що він не-Українець, а Москаль, що руйнує нашу батьківщину та висилає цвіт українського народу в сибірські тайги й тундри на голодову смерть. Чи так робить вільна Україна із своїми громадянами?

Не треба було бути політиком, а мати лише здоровий, хлопський глузд, щоб бачити оцю „свободу“ України, про яку безнастанно говорили агітатори на передвиборчих мітингах. Наших селян недармо називали „хитрими Паньками“. Вони зразу зрозуміли оту „свободу“.

— Знаєте, куме, ці Москалі хитрі з біса, вони що інше говорять, а що інше роблять. Вмовляють у нас „як в Мошка хворобу“, що ми вільні... По-московському до нас балакають... усе з крамниць вивезли в Москву... від нас усе збіжжя забирають... корову й останнього кожуха відбирають... Богу молитися не дозволяють... книжки наші палять... От тобі московська свобода у „вільній“ Україні...

— Ая, добре кажете, — докидав другий господар, — вони мають нас за таких нерозумних, що ми не знаємо що чорне, а що біле... Легко забирати корову або кожуха в одного й дарувати другому пограбоване, чому вони своє не подарують? Кажуть, в нас „рай“, але щось того не видно... Ось, недавно приїхали їх родини звідти... і що думаєте? Жінки й діти попріїздили в кропивяних сорочках. Тепер комісари з міліцією шукають по всіх жидівських крамницях за сорочками... Кажуть, що дуже багато речей повідкопували по пивницях, а Жидів позамикали до тюрми... Защо? За те, що свої речі поховали? Яка ж тут свобода? І ще говорять, що „в нас усі рівні“, яка ж тут рівність, коли в одного грабують, а другому дають задармо?

— Всі рівні? — кепкував інший. — Ось, учора я ходив до ліса на роботу. Дивлюся, надїхав трактор, на ньому повно солдатів, а політрук приїхав особовим автoм. Вони приїхали по дрова, а політрук сів собі й приглядався збоку та читав газету. На полуденок червоноармійці їли чорний хліб із смердючою рибою,

а політрук . . . білий хліб із ковбасою. От, підходжу я до солдатів і кажу: „Драствуйте, товариші.“ А вони: „Драствуй, хадзяїн“. Я до них: „Як поживаєте?“ „Харашо“, кажуть. От розговорилися ми про всячину, а вони все хвалять, що в них добре . . . всьо равно . . . нема хлопа й пана . . . А я їм кажу: „Всьо равно? От, ви мусите їсти чорний хліб і гнилу рибу, а політрук їсть білий із ковбасою!“

— А що вони на те? — питали зацікавлені люди.

— Вони? Глянули на політрука та й кажуть: „Що ти, хадзяїн? Так не помагається говорити . . . ми необразовані, прості люди . . . він же ж учений . . .“ Значить, кажу їм, що у вас не все равно, а є пани й мужики, як і в нас бувало. Наші пани також були вчені . . .

— А що вони на те?

— От, один із них поглянув скося на мене і grimнув: „Ти, хадзяїн, не будь хитрий, бо ти нічево не розумієш. Ти, краще, сиди тихо, бо за контрреволюцію на білі ведмеді поїдеш, понял?“

— Що ж інші солдати казали? — допитувалися сусіди.

— Інші? Нічого. Поспускали голови додолу й не обізвалися ані одним словом. От тобі, московська рівність . . . За Австрії та за Польщі люди їхали на залізницях у третій класі, а пани в другій і першій на фотелях. А як за большевиків? Чи всі їдуть разом? Куди там! Комісари й політруки їдуть на фотелях, а простим людям навіть лавок не хочуть дати, а пхають до вагонів, в яких колись корови й коні перевозили . . . От тобі рівність! . . .

Це був свіжий, гіркий досвід, набутий у підбольшевицькій дійсності. Його не можна було змінити, хоч би не знати якими краснорічливими словами чи промовами, а навпаки, ці довгі передвиборчі промови комісарів, голошені на один зразок, немов деклямації витресованих папуг, ще більше утверджували українських селян у переконанні, що в „головах Москалів не все в порядку“. Всім уже остогидли оті мітинги, на які гонено їх силою. І під час отої другої серії пропагандивних мітингів говорили, пе-

реважно, жінки, домагаючись більше настирливо нафти, цукру, соли тощо.

Була неділя. По відправі Вечірні один із парафіян закликав о. Ігоря до себе в гостину, бо саме приїхав був до них свояк зі Львова, що розказував інтересні новини про свіжі події. В тому самому часі відбувався в читальні передвиборчий мітинг.

Як звичайно, по промові комісара голова сільради зарядив дискусію. По звичайних запитах жінок, до голосу зголосився якийсь незнайомий людям молодий чоловік, на якого спершу ніхто не звернув уваги, бо він сидів позаду, під вікном.

— Товаришу комісар, — зачав він. — Кажете, що червона армія прийшла нас визволити з польського, панського ярма. Чи так?

— Да, правильно, — потакнув комісар.

— Значить, ви прийшли допомогти нам, „єдинокровним братам“? Тепер уже пани повтікали в Польщу, а деякі закордон . . . Чому ж червона армія не йде назад додому? Ми вже самі дамо собі раду без вас . . .

— Так, так! Чому не їдете додому? — підхопили люди.

— Ми мусимо тут порядок зробити, — казав комісар.

— Ми вашого порядку не хочемо, ми самі зробимо собі свій порядок, — говорив незнайомий. — Ви зачинаєте наших людей до тюрем замикати . . . В нас буржуїв нема . . . в нас вся трудова інтелігенція, що вийшла з народу й страждала за нього . . .

— Как твоя фамілія? — крикнув комісар.

— Що тут фамілія? Я вас не питаю, яка ваша фамілія. Кажете, прийшли нам допомогти, а вже агітуєте на мітингах, щоб люди голосували за прилученням Західньої України до ССРСР, чи, пак, до Радянської України. Краще скажіть відверто, що несете нам таке саме ярмо, як було за Польщі . . . Ми знаємо добре, який „рай“ ви принесли нашим братам на Східній Україні . . . Вони нам самі розказували . . .

— Так, по-вашому, ви нас не хочете? — лютився вже комісар. — Може хочете Германа?..

— Ми нікого не хочемо... ми хочемо самі бути господарями на своїй землі... .

— А хоч би й Германа... щоб тільки ви вступилися з України, — кричали деякі розгарячені голови.

На залі счинився великий рух і крик. Ніхто нікого не розумів. Комісар кричав до НКВД-истів арештувати смільчака, але цей скоро стрибнув через вікно в город і зник. За ним посипалися стріли.

В тому моменті прибіг один хлопець до хати, де був о. Ігор і крикнув:

— Отче духовний, біжіть скоро до читальні, бо там страшно, стався бунт... ще зачнуть арештувати людей... .

Подорозі він розказав про все, що сталося. Саме цього найбільше лякався о. Ігор. В читальні панував ще крик. Отець Ігор попросив голову уділити йому слово. Вийшовши на сцену, обвів залю своїм зором. Вона скоро втихла.

— Дорогі парафіяни, мене тут не було, але, почувши надворі стріли, я подумав собі, що тут сталося щось недобре. Хто з вас знає отого чоловіка, що тут промовляв до вас?

На залі була тиша. Ніхто не знав тієї людини.

— А, бачите, ніхто з вас його не знає, продовжав о. Ігор. Тому ніколи не дозвольте говорити такому, що його не знаєте, бо може вийти непотрібний клопіт, як от сьогодні. Товариш комісар вам говорив про те, що йому наказують говорити й він мусить так робити... інакше його посадять в тюрму... Який порядок буде в Україні, це від нього не залежить, а від тов. Сталіна, що є на Кремлю... .

— Да, правильно! — підтакнув комісар.

— Ще раз вас прошу зрозумійте, що от такими виступами ви можете зашкодити собі... Тут краще мовчати... В нашому селі дотепер був спокій і порядок і старайтеся, щоб так дальше

було. Покладіти усе своє довіря на Боже Провидіння, яке заряджує світом. Чоловік стріляє, а Пан-Біг кулі носить, каже наша приповідка. Моліться, а Бог вам допоможе!

Всім стало ніяково, що втрачено нерви й далися вивести з рівноваги. Неприємне враження через отой інцидент висіло в повітрі, немов меч Дамокля. Всі боялися можливої репресії. Щоб затерти оте враження, збентежений голова сільради став собі промовляти й заохочувати людей до участі у виборах на „депутатів трудящихся“ західньо-української області.

Тим часом, комісар, відзискавши дещо холодну кров, витягнув з кишені, заздалегідь, приготовані резолюції та перечитав їх, а присутні злегка плескали, немов приймаючи їх одностайно. Що мали робити? Комісар мав також готовий текст телеграми до „батька народів ССРСР“, тов. Сталіна, мовляв, громадяни Поляннич шлють батькові Сталінові свій палкий привіт та просять його прийняти їх до великої сім'ї народів ССРСР, що живуть радісним життям під сонцем сталінської конституції.

Вислано також іншу телеграму до Хрущова і партії більшовиків України. На зазив комісара присутні крикнули потрійне „Гурра“, але воно більше виглядало на „Вічну пам'ять . . .“

Того вечора комісар із своїми помічниками не хотіли залишитися на нічліг. Він не почувався вже безпечним серед отих „контрреволюціонерів“, як сам казав. Ще того самого вечора голова сільради прийшов на приходство.

— Недобре, отче духовний, — казав він. — Комісар відїхав насуплений, як чорна хмара. От нещастя!

— Хто ж то був отой промовець?

— Хто його знає. Хлопці, мабуть, знають його, бо підсміхалися, але не хотіли нічого сказати. Я догадуюся, що це хтось з ОУН . . . Бачу, що мій кривняк знову зникає кудись вечорами, як за Польщі. Вони знову мають свої сходини, але боюся, що тепер буде важче, як з Поляками. Може б так отець поговорили з хлопцями, бо ще готові яку біду привести на село.

— Я вже дещо їх сьогодні остеріг та при найближчій нагоді поговорю з ними окремо. Ви, пане начальнику, мусите на зборах твердо держати керму в своїх руках і не допустити до подібних дискусій, бо як кілька сіл вирвуться з подібними речами, то большевики для постраху іншим вивезуть з них всіх людей на Сибір. Може цим разом комісар ще не буде нічого робити, бо не схоче показати себе перед своїм начальством гіршим від других комісарів. Знаєте, він особисто відповідає за успіх виборів в Полянниках. Ви усвідомлюйте людей при кожній нагоді, щоб вміли замовчати, де треба, а потихо можна робити своє. Бачите самі, що большевицький режим своїми порядками сам робить ворогів з людей. Їх не треба бунтувати, але, навпаки, здержувати від необдуманих і шкідливих кроків.

— Аби скоро прийшла ота війна з Німцями, бо комісари стають щораз настирливіші — казав голова.

— Ви про війну нікому нічого не говоріть, бо такі неоправдані надії відбирають людям охоту й відпорність самим твердо стояти проти большевиків. Самі бачите, що з большевиками треба боротися хитріше, більше політично, бо вони лізуть з пропагандою по селах та стараються опанувати душі людей, чого жадний окупант дотепер не робив. На публічних виступах хай говорять комісари й наші жінки, а по зборах, в приватних розмовах треба збивати їх аргументацію, виказуючи людям розбіжність між большевицькою пропагандою й дійсністю. Це найуспішніший середник, який демаскує їх забріханість перед людьми.

— Ага, отче духовний, на районних зборах голів сільрад комісар казав поставити двох кандидатів на „депутатів трудящихся“, але таких, що страждали за народ. До мене по зборах підійшли деякі голови і пропонували, щоб вас поставити на депутата. Вони навіть хочуть до вас приїхати в тій справі.

— Це дуже погано, — казав о. Ігор. — Чи ви не бачите як большевики відносяться до всіх священників? В нашій громаді,

хвала Богу, поза наказом слідити мене ще нічого не роблять, бо не хочуть зразити собі людей, але гляньте що діється по інших селах. Там священники стали предметом посмішок і шиканів: їм відібрано все, їх дітей не пускається до школи ані не дозволяється одержати будь-яку працю. Божі слуги для большевиків, це немов біблійні прокажені, яких треба уникати та, врешті, зовсім викинути з громади.

— Це і є причиною, що голови хочуть поставити вас кандидатом на депутата. Ми хочемо показати, що ми не є проти священників і може це переконає большевиків та вони перестануть переслідувати Церкву, — переконував о. Ігоря голова.

— Бачу, пане начальнику, що ви всі ще недобре пізнали суть большевизму. Їх ціла програма побудована на атеїзмі. В них немає Бога, нема безсмертної душі, нема жадного духа, а все на світі це лиш матерія. Церква ж і священники голосять Христову Євангелію, яка є повним запереченням большевизму. Як же большевики можуть дозволити на повну свободу Церкві? Тоді вони мусіли б відступити від своєї програми, але це, покищо, вони не думають робити. Я вам згори кажу, що вони ніколи не погодяться на вибір священника в депутати. Щобільше, таким своїм домаганням ви можете причинитися до ще більшого переслідування Церкви й священників, а мене зокрема.

По цій розмові з головою о. Ігор довідався за кілька днів, що голови громад таки висунули його кандидатуру до комісаріату НКВД, мотивуючи тим, що він походив з народу, щиро працював для його добра та „страждав для нього від буржуазної Польщі“. Комісар спершу противився, але згодом заявив, що мусить порадитися з вищим начальством. Він сказав, що справа пішла до Києва й треба ждати відповіді. Врешті на іншому мітингу заявив, що „ще такого не було, щоб у ССРСР піп був депутатом трудящих“.

На цьому справа кандидатури о. Ігоря закінчилася. На його місце поставлено одного робітника з сусіднього села. Та, на жаль,

цей інцидент спричинив те, що районове НКВД стало інтересуватися ближче й основніше „кандидатом у депутати трудящих“, що носив чорну рясу священника Христового.

Передвиборча кампанія закінчилася. Вибори назначено на неділю в шостій годині зранку. Комісар наказав голові, щоб цього дня не було богослужби в церкві, бо через те люди можуть занедбати обов'язок голосування. Та, о. Ігор, не одержавши ніякого зарядження від своєї духовної влади, відповів комісареві й голові відмовно. Св. Літургія мусіла бути відправлена, бо обов'язком кожного християнина є вислухати її в неділі й свята. Він, натомість, погодився відправити її перед початком виборів, тобто в п'ятій годині зранку, щоб уже в шостій всі люди могли піти до виборчої урни й сповнити свій громадянський обов'язок. Богові Боже, а цісареві цісареве, казав о. Ігор. Комісар не хотів погодитися та грозив навіть репресіями, але це нічого не допомогло. Отець Ігор поставив на своєму.

В день виборів ще перед п'ятою годиною зранку Паляничан збудив із сну жалібний голос церковного дзвону, що кликав їх на св. Літургію. Впродовж не цілої години церква виповнилася вірними по береги, немов на Різдво або на Великдень.

По перечитанні св. Євангелії, о. Ігор сказав коротку проповідь, пояснюючи слова Христові: „Віддайте Богові Боже, а цісареві цісареве“, в дусі св. Апостола Павла, який навчав, що всяка власть походить від Бога. Ці слова св. Павла в нашій дійсності, казав о. Ігор своїм парафіянам, можуть видаватися нам дивними, але їх треба так розуміти, як вони написані, бо і в часах св. Павла були переслідування Церкви Христової, а мимо того він навчав, що світську владу треба шанувати, бо вона походить від Бога. Влада, яка не переслідує Церкви, є наслідком релігійного духа та життя з віри всіх громадян. Влада ж, що переслідує християн, є оруддям у Божих руках, яким Він хоче покарати людей за їх гріхи й беззаконня. Але обидві походять від Бога й це треба так розуміти. Треба широко молитися, сильно вірити в Божу Мудрість

та ділами широї покути просити Бога, а Він кожне зло поверне на добро.

— Ось зараз скінчиться св. Літургія, — говорив о. Ігор — світська влада жадає, щоб ви йшли голосувати. Просіть в Бога дару мудрости, хай св. Дух просвітить ваш розум і серця, щоб усі ваші діла завжди виходили на славу Божу.

В шостій годині комісія засіла до виборчого стола, на якому поставлено урну. За столом сидів комісар і два секретари. Виборчі картки роздавано при дверях. На них були вміщені імена урядових кандидатів. Кожний, одержавши картку, мусів іти до малого переділу, зробленого з полотна, а потім підходив з нею до стола, де секретар закреслював його ім'я в списку й порівнював, чи номер на картці є ідентичний із номером у списку. Не було безпечно будь-що писати чи перекреслювати на картці, бо ідентичність голосуючого можна було дуже легко устійнити.

На наказ комісара впродовж цілого дня спеціальні підводи привозили й відвозили до голосування всіх хворих людей, щоб і вони могли кинути свою картку. Комісар був задоволений вислідом виборів, які були більше схожі на фарсу-комедію, як на вільні вибори. На другий день районова газета писала, що в Полянних люди в 99 і пів відсотках голосували. Таке саме писалося про інші села.

Вибори скінчилися. Депутатів „трудящих“ вибрано й вони на своєму з'їзді у Великому Театрі у Львові, заслухавши різних пропагандивних промов, мусіли піднести свої руки вгору та ухвалити всі, задалегідь приготовані в НКВД, резолюції, а головно резолюцію про прилучення Галичини до Радянської України, чи пак **СССР**.

Про якусь самостійну думку чи спротив не могло бути мови, бо довкруги крісел „депутатів трудящих“ густо стояли НКВД-исти, що дуже пильно обсервували їх кожний рух і кожне їх слово. Всі депутати, які рекрутувалися переважно з малограмотних селян, зразу зрозуміли, що найменше слово протесту гро-

зило арештом і вивезенням на Сибір. Таких людей, що, не зважаючи на найбільші репресії, могли бути протестувати проти резолюцій про прилучення Галичини до СРСР, НКВД в депутати не пропустило. Цим рішенням депутатів у Львові окупація західно-українських земель більшовиками одержала правне підтвердження. Цю комедію зааранжували більшовики, щоб її використати для пропаганди не лише між населенням СРСР і Західної України, але щоб доказати перед західним світом, як скоро саме населення прилучилося до СРСР, мовляв, окупація Західної України більшовиками була нічим іншим, як виконанням волі народу й довершенням його історичної справедливості.

7. НА ПЕРЕСЛУХАННЯХ В НКВД

По такому „добровільному“ прилученні західньо-українських земель до СРСР, большевики загострили режим, намагаючись показати, що вони є правними господарями на нових землях. Перш усього, вони стали накладати на селян різні контрибуції, жадаючи „поставок“ збіжжя, м'яса, картопель, дармової праці та грошових податків. Всі ці „поставки“, які люди називали драчами, мали бути віддавані по нормам, назначеними комісарами, які, до речі кажучи, переходили всі спроможності селян. Грошевий податок був такий великий, а ціни на продукти такі низькі, що на його заплачення приходилося збувати всю надвишку збіжжя, а на „поставку“ державі в натураліях вже не залишалося нічого. Щоб її бодай частинно сповнити, селяни мусіли випродувати це збіжжя, що його залишили на весняний посів і на прожиток своїх родин. Подібне було з м'ясною „поставкою“, яку наложено не по кількості штук тварини, але по кількості управляваного поля. Звичайно, малоземельні селяни мали одну корову, одного коня та одну або дві безроги. Теля родилося раз у рік, а щоб виповнити „поставку“, треба було мати, бодай, двоє телят у рік.

Молочну „поставку“ накладано на кількість коров, не беручи до уваги природного факту, що кожна корова не дає молока впродовж цілого року, бо в періоді отелення вона його не має. Цього, очевидно, влада „робітників і селян“ не хотіла взяти до уваги. Кожний господар мусів виповнити наложену норму, бо інакше він . . . контрреволюціонер.

І бідних курей не залишено в спокою. На них також наложено норму. Кожна курка мала виконати „поставку“ державі у формі несення приписаної кількості яєць. Траплялися часто випадки, де дотепні селяни вішали здохлі кури коло сільради, причеливши до них картку з написом, мовляв, „Я не могла сповнити норми, тому із страху й стиду повісилася“.

Всі ці норми, податки й „поставки“ мали одну мету: спавперизувати дорешти українського селянина, через безпощадне грабування конечних до життя плодів його землі. Голий і голодний селянин, на думку радянської влади, ставав більше податним на всякі експерименти соціалістичного будівництва.

По виборах чимраз більше говорилося на мітингах про оснування колгоспів. Отож лише через грабіж селян „поставками“ вони щораз більше убожили та могли стати податнішими до вступлення в колгоспи. Це старий, випробований у Східній Україні спосіб, що довів там до страшного голоду й людодїства. Цього самого способу уживалося тепер і в Західній Україні.

Хоч українські селяни вже були бідні, то на всяку згадку про колгоспи вони обурювалися до глибини душі. Вони говорили про неї з обридженням, прирівнюючи це до давньої панщини, яку пригадував їм отой кам'яний хрест серед села. Вони знали, що щойно в колгоспі стратять усю свободу, стануть повними рабами й бездушними колїщатами у великій комуністичній машині. На місце панських підганячів прийдуть нові бригадири й десятники, а місце мітичного вже Жида-Лейзора, що отвирав їх предкам церкву за гроші, займе модерний большевицький „Лейзор“ в однострою НКВД.

Мимо посилення агітації комісарів за замиканням церков на всіх теренах, люди ще більше стали ходити на богослужби. До церкви стали ходити такі, що в часах польської окупації рідко там показувалися. Навіть в отих скомунізованих селах люди ще не відважилися замкнути церков, а побачивши большевицьку дійсність, ставали противниками комунізму. Люди інстинктивно від-

чували, що доки є ще в селі церква й до неї можна йти молитися Богові, доти вони ще не стали круглими сиротами-безбатченками, бо серед них є ще Евхаристійний Христос, Який день і ніч чуває над їх долею та спомагатиме їх у важкій недолі, що зближалася стомилевим кроком. Тому кріпко держалися церков.

Про те знало НКВД. Тому й тут ужило старого, випробуваного способу. Комісари залюбки говорили на мітингах: „Хто хоче Богу молитися, хай платить“. Значення оцих слів люди не зразу зрозуміли, але на вияснення не треба було довго ждати. На церкви наложено великий податок, мовляв, хоч Бога нема, але хто хоче до Нього молитися, хай платить державі за дозвіл. Великий податок на церкву ставав дуже великим тягарем для громад, напр. мале село, що начислювало сімсот душ і управляло, менш-більш, дві тисячі моргів землі, одержало коло три тисячі рублів податку за церкву. Коли зважити, що за сто кілограмів жита можна було одержати сім рублів, а за пшеницю десять рублів, тоді побачимо, як дійсно дошкульним був отой податок. Чи можна було витягнути з отого, обдертого „поставками“, села ще чотири сотні сотнарів жита, чи їх рівновартість у будь-яких сільських продуктах? Там уже люди й так напів голодували, а це ж осінь, до жнив ще дуже далеко. Зрештою, хто може знати, які випадуть жнива? . . . По жнивах прийдуть нові „поставки“ . . .

Заплатити отой податок за церкву видавалося неможливим. Та, на честь українському народові, треба сказати, що солідарно й цю перешкоду вдалося перебороти. Багатші й бідніші тягнулися з останнього, робітники віддавали всі зароблені в лісах гроші, вони випродували на „чорному ринку“ останні запаси продуктів, щоб лише не допустити до замкнення церкви в селі.

Рівночасно з тією справою податків, комісарі розвинули й іншу агітацію, яка була звернена проти церкви. Вони наказали уряджувати по селах щоденні забави з музикою, заохочуючи молодих хлопців і дівчат до вільної любови, мовляв, любіться, танцюйте, бо радянська влада не хоче в'язати вас жадними зако-

нами. Хочете женитися? Будь ласка, вистачить лише „розписатися“ в уряді. Хочете розженитися? Будь ласка, подайте причину й „розпишіться“ в уряді, а самі шукайте собі іншу, любішу дівчину.

До піднесення температури пристрастей нова влада засипала сільські кооперативи „водкою“, яку продукували вже місцеві горальні. В крамницях не було нічого, крім „водки, шпічків і махорки“.

„Вухо п'яного раба не чує брязкоту кайданів!“ — казав Тарас Шевченко. Отож большевики музикою й п'янством завзялися деморалізувати душі української молоді. Всіх батьків, які противилися цьому й забороняли своїм дітям іти на такі забави, кликано до сільради й прожено Сибіром. Уся ця горілчано-танцювальна кампанія мала на меті підготувати нові кадри молоді для т. зв. комсомолу, тобто організації комуністично-соціалістичної молоді, яка мала стати підбудівкою майбутньої комуністичної партії в Західній Україні.

Розпутавши низькі інстинкти молодих і недосвідчених людей, НКВД-исти сподівалися виловити в отому неморальному багні „кращі одиниці“, що пішли б усеціло на їх службу. Треба признати, що ця диявольська робота комісарів мала деякі успіхи.

В Полянничих удалося їм звербувати лише двох напів письменних хлопців, що завжди стояли осторонь культурно-освітніх товариств, та одну дівчину, що не тішилася доброю славою в селі. Решта молоді, потанцювавши кілька разів, зрідка показувалася на оті большевицькі вечерниці.

Зворотним моментом, що вчас допоміг молоді пізнати правдиву ціль і гниль деморалізаційної роботи большевиків, була одна помилка комісаря, що опікувався Полянничими. Отож він, думаючи, що вже досить сильно опанував душі молодих людей, зарядив однієї неділі під час богослужби в церкві відбутти забаву з музикою напроти церковних дверей. Та, яке було його здивування, як крім отих трьох осіб, ніхто з молоді не пішов на танки,

але всі були в церкві на богослужбі. З цього приводу лютився комісар, але нічого не міг зробити, доки в селі існувала легально церква.

Цей випадок був для молоді ведром холодної води, що вчас опам'ятав її перед небезпекою, яка грозила їй з отих забав. Узагалі Полянничани під час першої окупації большевиків, аж до їх втечі перед Німцями, не мали ані одного розводу, ані одного цивільного подружжя, як також там не вдалося большевикам, mimo завзятих старань, зорганізувати колгоспу чи комсомолу. Молодь Поляннич держалася кріпко християнських засад.

Досі обговорені події були причиною, що присутність о. Ігоря в Полянничих стала тяжити комісареві. НКВД зачало ним більше цікавитися. Рапорти згаданих двох сексотів про його життя не задовольняли комісарів, бо в них не було нічого про будь-яку нелегальну діяльність. Осіб, що його відвідували, не можна було ніяк посудити в контрреволюції, тому комісар на власну руку підшукав ще одного сексота, який одержав завдання слідити не лише о. Ігоря, але самого голову сільради й доносити про все, що діється в селі. Про останнього сексота довідався голова випадково від комісарєвого шофера, що був родом з України, та, будучи гостем у нього, на підпитку не вдержав язика в роті й остеріг його, щоб сказав „батюшці“ про отого донощика. Цей сексот, між іншим, рапортував докладно комісареві всі розмови й нарікання людей проти влади, які завжди велися в кооперативі та інших публічних місцях.

Кожному, хто дізнався про отого законспірованого сексота, робилося моторошно, бо він міг видати НКВД усіх визначніших громадян села за їх протикомуністичні настрої в часах польської окупації, які НКВД уважало за вистачальну причину до арешту, засуду й висилки на Сибір. Юдина робота отого сексота вже в дуже скорому часі мала свої погані наслідки, головню відносно особи о. Ігоря, яким НКВД захотіло „заопікуватися“ в першу чергу.

Безпосередньою причиною до тієї „опіки“ НКВД стала проповідь Слова Божого на празнику в сусідній парафії, де „розкулачено“ душпастиря, про що вже була згадка.

В тій проповіді о. Ігор говорив про Церкву Христову, що була основана Божим Сином для спасення людських душ. Він пояснив слова Христові, сказані до св. Петра: „Ти є Петро . . . і на цьому камені я збудую мою Церкву і сила диявола її не переможе . . .“ Вже багато переслідувань переходила Церква Христова, говорив о. Ігор, але всі пережила щасливо. Проллята кров мучеників родила нові мільйони ревних християн, які були готові вмерти за Христову справу. І сьогодні ми є свідками такого переслідування. Знайшлися й по наших селах слуги диявола, що наважилися руйнувати Українську Католицьку Церкву, яка в найсумніших хвиликах нашого історичного життя завжди стояла вірно із своїм народом. За таких гордих і нерозумних людей нам треба молитися, щоб Господь просвітив їх уми та зм'якшив їх тверді серця, бо вони не знають, що роблять. Усі, що переслідують Христових слуг, стягнуть на себе й своїх дітей Божий гнів і Божу кару, а через них і другі терпітимуць.

— Я вам кажу сьогодні з цього святого місця, — остерігав о. Ігор, — що незадовго прийде час, в якому ви будете тужити, жалувати й шукати за слідами вашого отця духовного, але їх не знайдете, бо ви не будете гідними його мати між собою. З його відходом із вашого села залишитеся круглими сиротами, бо вже не буде між вами Евхаристійного Христа, а де немає Христа, там запанує диявол, який знищить ваш мир і ваш спокій та розпалить вогонь ворожнечі й ненависти. Не слухайте підшептів слуг диявола, а любіть Христа і Його Пресвяту Матір. Вони врятують нас від усякого нещастя в сучасному, як завжди нас рятували в минулому. Чувайте і моліться, щоб не увійти в напасть! . .

Ця проповідь, як оповідав о. Ігореві „розкулачений“ священик, викликала велике враження на його добрих і злих парафіян. Сексоти зробили негайно донесення до районного НКВД, що

о. Ігор виступив в церкві публічно проти радянської влади, називаючи большевиків слугами диявола та ззиваючи селян противитися зарядженням влади.

Вернувши ввечері додому, о. Ігор, застав вже у себе на столі коротеньку записку голови сільради, що він має слідуєчого дня явитися в канцелярії районної міліції в містечку. В завізванні не говорилося нічого, чому він має туди їхати.

Не почувавши нічого контрреволюційного на своєму сумлінні, о. Ігор вибрався на другий день до районного містечка. Цим разом воно видалося йому ще більш чужим і непривітним, бо на вулицях можна було бачити лише чужих людей. Знайомих рідко стрічалося, а як і надійшов який, то ніхто не мав охоти стати й говорити на вулиці. В кожного на дні свідомости була думка: „Ану ж десь з-поза вугла підглядає якийсь НКВД-івський сексот . . . або . . . хто його знає . . . чи вже й отого знайомого не звербували в сексоти . . .?“ Бувало й таке, що слабші характери давали втягнутися в сіті НКВД та доносили на своїх колишніх приятелів, щоб лише рятувати свою шкіру. В містечку кружляла вперто вістка, що навіть один із бувших в'язнів Берези, що ще залишився на вільній стопі, перейшов на службу до НКВД.

О. Ігор ішов поволі в сторону будинку міліції. При головному вході стояв вартовий із крісом. Це член районної міліції, мабуть, бувший член комуністичної партії з часів польської окупації, наш землячок, що колись з тугою очікував приходу большевиків, а тепер, надівши військовий уніформ, стеріг большевицьких можновладців із Москви. До якої, бач, почесної ролі дослужився: допомагати чужим, червоним сатрапам, із матері України останню, полатану, сорочку здіймати . . .

Увійшовши до великої, вартової залі, о. Ігор підійшов до дижурного та показав йому свою картку-завізвання.

— То ви свяєник із Поляннич? — пробурмотів він під носом, поглядаючи скоса на о. Ігоря.

— Так, це я, у власній особі. Чи не знаєте, хто й чого мене сюди кличе?

— Я зараз запитаю, — сказав він і вийшов на коридор. За кілька хвилин вернувся і сказав сісти на лавці та ждати, аж доки комісар НКВД не закличе.

„Комісар?.. Чому комісар?.. — думав собі о. Ігор. — Коли він чогось кличе, це не віщує нічого доброго... Чому тривожитися? НКВД не може закинути мені жадної контрреволюційної роботи... В селі спокій.. хіба отой випадок на мітингу, але мене тоді не було... А може... отой сексот доніс щось про мене... Про що ж він міг би донести?“ — Сидячи на лавці у вартівні районної міліції, він роздумував про кілька останніх тижнів...

Як довго він там сидів, хто приходив і хто виходив з вартівні, о. Ігор не міг би цього сказати. Попавши в задуму, він щезраз переживав душею всі оті прикрі події, що видавалися йому кошмарним сном.

— Ходіть за мною, — сказав по-московському якийсь інший чоловік, не міліціант, а урядник НКВД, у типових чоботах та „гімнастюрці“, підперезаний поясом. Він пішов уперед, а за ним о. Ігор. Ішли сходовою кліткою на перший поверх, а потім у сам кут коридору. Задержалися перед наріжними дверима, на яких була прибита карточка з числом. На коридорі, по лівій стороні дверей, була невелика лавка. НКВД-ист постукав до дверей і ввійшов досередини, наказавши покликаному сісти на лавці й заждати.

Сидячи на лавці, о. Ігор завважив на самому кінці інші двері, коло яких стояв вартувий. Поглянувши крізь вікно на подвіря, він знав, що там була тюрма, бо всі вікна були закратовані... Морозом повіяло поза спину. „Господи, Пресвята Мати... Чи знову прийдеться переживати недавно-минуле? Чи вистачить сил усе це перенести? Він стільки чув і читав про переживання й тортури людей, що їх схопило в свої руки «всесильне» НКВД...

Невже й мені судилося піти тією самою дорогою? . . . — думав о. Ігор. Його уста шептали тиху молитву до Богоматері . . . „Мати Божа, поможи! Випроси для мене дару мудрости й відваги, щоб я відважно й гідно поступив перед отими слугами безбожного режиму . . .“

Врешті отворилися тихо двері і з них вийшов той самий урядник НКВД та казав о. Ігореві ввійти до кімнати. Устаткування в кімнаті нескладне. Під вікном напроти дверей велике, дубове бюро, з лівої сторони, мабуть, були двері до іншої кімнати, але заслонені важкою, багряної краски, котарою, що звисала аж до землі. В одному куті стояла шафа з книжками, де через скло можна було бачити старанно поскладані акти в течках цеглястої барви.

За бюроком сидів комісар НКВД з незвичайно інтелігентним виразом обличчя, чорним волоссям і темно-синіми очима, що сиділи глибоко в ямах та з-поза великих брів і вий бисто гляділи на о. Ігоря. Глянувши на комісара, якого перший раз у своєму житті бачив, на диво, не відчув до нього будь-якої ненависти чи антипатії, а, навпаки, йому подобалося його обличчя й очі, що розумно дивилися просто на нього. Йому видалося дивним, що оцей чоловік міг бути комісаром нелюдського НКВД, яке має на своєму сумлінні мільйони невинно замордованих душ. Чи можливо, щоб і ця людина проти своєї волі попала в сіті НКВД, а тепер стала одним, бездушним коліщатком у тій диявольській машині, що торощила кожную свободну думку й повернула одну п'яту частину земної кулі у великий концентраційний табір, в якому гинули від тортур, голоду й холоду люди, що не далися духово заламати . . . ? Важко було повірити, щоб у тому гарному тілі крилася така чорна душа . . .

— Доброго дня, товаришу комісар, — сказав о. Ігор, підійшовши ближче до сидячого за бюроком НКВД-иста.

— Доброго дня, батюшка Ігор, — відповів по-московському комісар.

— Я бачу, ви вже знаєте моє ім'я . . .

— Так, ми знаємо й интересуємося всіма людьми нашого району . . . Сідай, — сказав комісар, показуючи йому невеличке крісло, а, радініше, табoretку, що не мала опертя для плечей.

Сказавши це, комісар став мовчки перевертати течку з актами, що вже лежали перед ним на бюрку. Отець Ігор завважив, що між актами були деякі картки листового формату, писані невправленою рукою та чорнилом фіолетної краски. Ця обставина його зацікавила, бо таке чорнило появилось на ринку кілька тижнів тому; під час польської окупації вживано лиш чорне чорнило. Значить, думав о. Ігор, є якісь нові речі проти мене. Було також видно старші акти, писані машинкою на пожовклому вже папері канцелярйного формату.

Кілька хвилин тривала прикра мовчанка, але о. Ігор, навчений досвідом у часах польської окупації, не переривав її, як це звичайно роблять люди, що перший раз мають до діла з поліцією. Бо й про що ж йому говорити з НКВД-истом? Якщо він мене сюди завіззав, думав о. Ігор, хай починає говорити перший. Найкраще говорити мало, тоді поліції важко схопити якусь протирічність, а НКВД на таких протирічностях, звичайно, будувало свої обвинувачення. Тимбільше, що жадному обвинуваченому не дозволялося кликати своїх свідків, які могли б його очистити з роблених закидів. Донесення сексотів і найменше заплутання під час слідства, були вистачаючою причиною до видання засуджуючого присуду. Про якийсь відклик не могло бути мови, бо НКВД було поліційним органом та саме видавало засуди. Тому треба було бути обережним у розмові з НКВД-истами.

— Твоя фамілія? — урядовим тоном перервав мовчанку комісар.

Слідувала відповідь.

— Де й коли народився?

Слідувала відповідь.

— Імена батьків, їх заняття, чи живуть і де?

— Батьки не живуть.

— Імена братів, сестер, їх зайняття і де живуть? Імена близьких кривних, приятелів, знайомих і т. д. — Його найбільше цікавило, чи має рідню закордоном. — Чи жонатий?

— Так.

— Скільки дітей?

Слідує відповідь.

— Подай коротко свій життєпис.

Зачинається опис життя від ранньої молодості аж до останнього моменту, із докладним заповіданням важніших подій, напр. арешти і їх причини в час польської окупації, Студії, гімназійні, богословські, душпастирська праця, точні дати перенесень з одної парафії на другу. Все це докладно записує комісар.

Отець Ігор говорив по-українськи, та на його здивування комісар писав скоро, рідко домагаючись якогось докладнішого вияснення, Видно — знав добре українську мову. Може він Українець? — промайнула думка в голові о. Ігоря. Яка ж із цього користь, коли він НКВД-ист? Буває, що свій яничар гірший від чужинця. Все ж таки, спокійна й культурна поведінка комісара впливає в затривожену душу промінчик надії. Тільки одне йому не подобалося, що під час отого переслухання час-до-часу рухалася багряна заслона на дверях, що вели до другої кімнати. Здавалося, що раз або два звідти чути було навіть скрипіт паркетової долівки, немов хтось стояв за дверима й прислухувався їх розмові. Та, це міг хтось бути в другій кімнаті, пояснював собі о. Ігор. Чому ж мав би хтось підслухувати за дверима, чейже він у кожній хвилині міг прийти й слухати зізнань у кімнаті, де відбувалося переслухання. І те неприємне враження, що хтось їх підслухує, не покинуло його впродовж цілого переслухання.

Тим часом, комісар, скінчивши писати життєписа, казав його підписати.

— Товаришу комісаре, будь ласка, дозвольте мені вперед перечитати написане.

— Не віриш, що я списав все говорене? Перечитай і підпиши! — сказав комісар без обиди чи злоти.

— Не гнівайтесь, але я хочу знати що і як там написано, щойно потім підписати.

Все було написане чітко по-московському. В деяких місцях о. Ігор просив поправити стилістично, на що погодився комісар. Врешті поставив свій підпис зараз під останньою лінією протоколу, щоб нічого не можна було додати. І на це звернув свою увагу комісар. Зложивши протокола, він по хвилиній надумі сказав:

— Зачуваю, що в Полянних є контрреволюція. Що ти на те скажеш?

— Контрреволюція? Я, принаймні, нічого не чув про неї.

— А оті фашистські промови на мітингах перед виборами? Чи це не контрреволюція?

— Як мені відомо, всі мітинги відбувалися спокійно, крім одного; але це не було виною будь-кого з Полянних, бо цілу авантюру викликав якийсь чужинець, що втік крізь вікно. Це може трапитися всюди . . .

— Інтересно. Всюди відбувалися мітинги, але це ніде не сталося, хіба в Полянних. Чи цей факт нічого не говорить? — продовжав комісар.

— Якщо ви так добре поінформовані про все, то знаєте, що мене на цьому мітингу не було, тому не знаю докладно, про що там говорилося. Я прийшов вже по всьому.

— То ж то і є, що тебе на ньому не було. Чи не навмисне все це було підготоване, так би мовити, зааранжоване? НКВД думає, що це було твоєю справою.

— Моєю? А це як? І для якої цілі? Щоб стягнути на себе й на людей непотрібні репресії? Це міг зробити молодий, недосвідчений і невідповідальний чоловік, а я себе до таких ніяк не зачисляю, бо не бачу в тому жадної користі для Полянних . . .

— Не „валяй дурака“, а признайся до всього щиро, тоді жде тебе менша кара . . .

— Я не маю до чого признаватися, ані мене ніхто не може карати, бо я в нічому не провинився . . .

— Кажеш, що немає до чого признаватися? В чиему селі кожного дня робляться мітинги в церкві, де навчається дітей і людей не слухати радянської влади? В чиему селі юнаки і юначки не йдуть на забави і не хочуть записатися до комсомолу? В чиему селі не відбулося розкулачення куркулів? Чи не в Полянничах? Хто говорив учора промову проти радянської влади? Чи думаєш, що є щось на світі, що може заховатися перед чуйним оком НКВД? . .

— В церкві відправляються молебні, на яких відбувається навчання людей релігії. Цього, чей же, не забороняє советська конституція. Я ніде й ніколи не навчав людей не слухати радянської влади. Я, натомість, як і кожний католицький священник, стою на становищі, що всяка влада походить від Бога. Покищо в СРСР не є заборонено вірити в Бога . . . Щодо забав молоді, то що я можу зробити? Я сам ніколи не інтересувався забавою, принаймні, з хвилиною, коли я вступив студіювати богословські науки. Забави не належать до завдань священника. Це справа молоді й батьків. Розкулачувати в Полянничах не було потреби, бо всі куркулі на наказ голови сільради віддали надвишку свого поля „батракам“. Це саме сталося з церковним полем. Я думаю, що це ніяк не можна брати Полянничанам за зле, а, навпаки, їх треба би похвалити за те, що самі, без наказу НКВД поділилися своїм майном з другими, біднішими людьми. Чи не краще радянській владі, що це „розкулачення“ відбулося спокійно, без зайвих нарікань і прокльонів?

— НКВД все це інакше розуміє, як ти говориш. Я скажу тобі ось-що: ми вже мали в нашому районі багато клопоту з тобою, от хоч би справа твоєї кандидатури в депутати . . .

— Ви повинні також знати, що я цього ніяк не хотів і люди

самі без моєї волі й згоди висунули мою кандидатуру, бо чули від комісарів на мітингах, що нарід повинен сам пропонувати своїх кандидадів . . .

— Це лише говориться для простого, необразованого народу, але ти, інтелігентна людина, повинен все це інакше розуміти. Ти знаєш, що релігія це опій для народу й ніколи радянська влада не може дозволити, щоб служитель культа був представником народу. Вони радянській владі непотрібні, бо є лише кулею при нозі, що спиняє могутній ріст соціалістичного будівництва. Їх сьогодні чи завтра муситься винищити безпошадно . . . НКВД це тобі не польська поліція, а це „око й вухо“ радянської влади, що знає не лише про діла і слова своїх громадян, але знає навіть їх думки. Чи ти уявляєш собі силу НКВД? Воно діє не лише в СРСР, але й по цілому світі. Буржуазні націоналісти гнилого Заходу, що вихваляються своєю християнською культурою, готові за большевицькі рублі продати рідну матір. Ти краще про все те роздумай і не саботуй заряджень комуністичної влади.

Говорячи оцю свою промову, комісар час від часу кидав оком у сторону отої багряної заслони над дверима. Врешті встав з-поза бюрка й наказав о. Ігореві вийти на коридор та заждати на дальші зарядження, які він за хвилину перекаже особисто.

В голові о. Ігоря шуміло від свіжих вражень і тривожних думок. Він намагався збагнути, чого його кликало НКВД? З цілої розмови комісара виходило, що НКВД не має ще жадного, конкретного пляну проти нього. Чей же всі оті питання й закиди не можуть бути причиною до репресій чи арешту. Він щераз перейшов в пам'яті всі питання комісара та свої відповіді на них, щоб сконтролювати себе, чи не сказав чогось непотрібного, а по-друге, щоб краще утривалити в пам'яті всі свої відповіді, бо хто-зна, чи не прийдеться все щераз говорити . . . Від НКВД треба сподіватися й найгіршого . . .

Двері отворилися і той самий комісар закликав його досе-

редини. Там був ще один комісар, з синіми очима, і ясним волоссям, високий ростом і огрядний, убраний так само як і перший.

— Ігоре, — промовив чорнявий комісар, — як бачимо з твого життєпису, ти син трудящого класу й страждав багато за трудящий народ від буржуазних поляків. Ми, комуністична партія большевиків, також хочемо поліпшити долю трудящих в цілому світі. Ми, щоправда, не віримо в такі забобони, як ти. Ми віримо в боротьбу через революцію, а не через проповідь Бога. Чому Бог не прийшов покарати поляків, як вони знущалися над українським народом вчас „пацифікації“, в тюрмах і Березі Каргузькій? Тебе визволив з Берези не Бог, а тов. Сталін і його доблесна червона армія і лише він один є справжнім приятелем українського народу. Чому ж ти, інтелігентна людина, не хочеш тепер щиро працювати для свого народу, але задурманюєш голови трудящих різними забобонами? За Польщі ти мусів це робити, але тепер немає вже потреби . . .

— Правда, я походжу з трудящої класи, — відповів отець Ігор. — і я завжди щиро трудився для добра свого народу, але я вірю в Бога і Його справедливість в тому переконанні, що Він кожний злочин проти одиниці чи проти народу покарає, сьогодні чи завтра. Я ще раз хочу підкреслити, що я ніколи не виступав проти жадної влади, коли її розпорядження є справедливі та не суперечать моему християнському сумлінню. Я, як і всі католицькі священники, голошу, що Бог є джерелом і первочинном усякої влади на землі . . .

— Тобто, по-твоему, й большевицька влада, яка не визнає Бога, також від нього походить? — сміявся енкаведист.

— Так, безсумнівно, — відповів о. Ігор, — бо нічого в світі не діється без Божої волі . . .

— Дивний ти і смішний чоловік, хоч на дурного не виглядаєш. Ти подумай краще про все, що ми тут говорили сьогодні та прийди за три дні сюди, в тій самій порі. Бережись, коли станеш говорити такі самі дурачества як сьогодні — додав він кризь

затиснені зуби. — Тепер підпиши ось цю карточку, — і комісар підсунув о. Ігореві готову картку з обіцянкою, що він нікому не скаже ані слова про свій побут в НКВД.

Отець Ігор підписав картку.

— Якщо голова Ревкому або хто інший питатиме тебе, чого кликало НКВД, скажи їм, що в справі церковного податку. За три дні прийдеш знову. Ми до тебе не будемо посилати окремого письма чи передавати наказ. Зрозумів?

— Зрозумів!

— До свіданія! За три дні! — сказав слідчий.

Отець Ігор вийшов і в думці дякував Богові й Пречистій Матері та просив їх хоронити його й дальше від напасти нечестивих людей.

Від кімнати слідчого до дверей, що провадили до сходової клітки, було добрих п'ять кроків. Йдучи сходами в долину, о. Ігор завважив на коридорі, в партері, ще одні невеличкі двері, що виходили на підвір'я. Він пішов попри них у вартівню, де дижурний показав йому рукою, що може вийти на вулицю.

Біля входових дверей стояв інший вартовий, який, мабуть, також був повідомлений про його вихід, бо нічого не питався про „пропуск“.

На дворі було зовсім темно. Росив осінній дощ, що просякав і найгрубшу одягу та проникав холодом. Піднісши комір свого плаща вгору, о. Ігор попрямував в сторону заїздного дому, де була його підвода. На вулицях не було видно й живої душі, а слабе світло електричних ламп, що подекуди освітлювало розмочені, болотнисті вулиці, ще більше пригноблююче впливало на його душевний настрій. Він відчув великий голод, бо їв ще рано вдома, тому попрямував до ресторану, з якого вікон цілі жмути яскравого світла падали на хідник. Звідти чути було музику. Пристанувши біля вікна, він побачив, як танцювали червоноармійці й енкаведисти. Багато з них сиділо при столах, разом із веселими жінками та попивали „водку“. Танці, пиятика та товари-

ство енкаведистів не були йому понутру, тому ще скорішим кроком завернув у сторону заїздного дому, щоб якнайскоріше втікти від того немилого середовища. Вдома застав дружину, що серед великого занепокоєння ждала на його поворот.

— Де ж ти так довго барився? — допитувалася.

— Трохи на міліції, потім задержався в знайомих . . .

— Чого ж тебе кликали на міліцію?

— Нічого поважного. В справі церковного податку, — відповів уникаючи її погляду. Замовчав правду не тому, що так радило НКВД, але щоб її не занепокоїти.

На другий день він це саме сказав голові сільради, якого стрінув подорожі до кооперативи, але остеріг його, що хтось доносить до НКВД про все, що станеться в селі.

— Бережіться, пане начальнику, бо в большевицькій дійсності неважко за біду, тут за нею не треба питати, вона сама за кожним шукає.

В його душу, мимохить, закрадалося якесь недовір'я навіть до отого доброго й щирого християнина не тому, щоб підозрівав його в донощицтві, а радніше через його часті зустрічі з НКВД, при яких йому могло вирватися якесь необережне слово. З тієї причини перед ним, покищо, затаїв про свою розмову з НКВД, з огляду на зложену обіцянку мовчати.

Отця Ігоря непокоїло підсвідоме передчуття якогось нещастя. Він догадувався, що візвання до НКВД мусіло мати якусь глибшу причину. Могло це бути в зв'язку з початком загального переслідування Церкви в Західній Україні, якого по виборах всі сподівалися, бо люди говорили, що і в інших місцевостях кликано також священників. Спершу кликано таких, що були знані із своєї громадської праці та мали будь-які труднощі з польським урядом. Звичайно, кликали молодших, а про старших говорило НКВД: „То старики, вони й так довго не видержать“.

По всіх знаках можна було догадуватися, що НКВД зачало надобре інтересуватися Українською Католицькою Церквою,

намагаючись підтягнути її під спільного знаменника разом з „буржуазним націоналізмом“, мовляв, кожний священник це буржуазний націоналіст, тобто ворог радянської влади й контрреволюціонер. Таке твердження НКВД мало в першу чергу бути оправданням перед українським народом за нищення його Церкви; а, подруге, коли закордоном стане відомим переслідування, цей аргумент мав бути використаний не лише для оправдання свого переслідування, але й кинення плями на цілу Католицьку Церкву, що вона держить з „буржуазним націоналізмом“, тобто з панамі на шкоду „трудящого класу“.

Таку ментальність НКВД, опановану наскрізь і керовану в цілості московським, нетолерантним шовінізмом, який не міг стерпіти будь-якого вияву духово-культурних цінностей інших народів, — не важко було розшифрувати. Поза пустими, нічого невартими, пропагандивними фразами про рай на землі, про рівність усіх тощо, які в усіх проявах людського життя йшли врозріз з большевицькою дійсністю, та були лише фіговим листком у поневоленні українського народу — большевизм був стовідсотковим московським, нетолерантним націоналізмом. Тому кидання плями на Українську Церкву, що вона держала з буржуазним націоналізмом, було обертанням kota хвостом допереду, або тактикою злодія, що кричить: „лови злодія“. Кожна тямуща людина по двох місяцях большевицької дійсності на наших землях, мусіла дійти до таких заключень. Це відчув уповні о. Ігор по своєму першому візанні в НКВД. Він догадувався, що воно хоче в першу чергу його застрашити й заламати духово, а згодом, коли б це вдалося, заставити його працювати на шкоду своїй Церкві й своєму народові. Лише так він пояснював собі ціль і хід його переслухання. Не знаючи, яку тактику застосує до нього в майбутньому НКВД, він постановив втаємничити в це трьох людей, яким довіряв беззастережно, щоб у випадку його арешту дальші впливали на людей, організували пасивний опір та хоронили їх від чаду большевицької пропаганди. Він жалував, що

Микола, друг з Берези, вже кілька тижнів передтим подався на еміграцію, почувши про арешти інших в'язнів. Отець Ігор вибрав трьох старших людей з-поміж т. зв. батраків, що їм нічого не могла закинути большевицька влада під зглядом їх соціального походження і які мали повагу в людей через бездоганність свого характеру. Всі вони були щирими християнами, добрими людьми та патріотами, тому боліли душею з приводу великої небезпеки, яка загрожувала повною руїною вікових духово-моральних цінностей українського народу.

— Панове, — говорив до них о. Ігор, — ви прекрасно бачите цілі большевицької політики в Україні. Вони вже забираються до душі українського народу. В першу чергу хочуть порізнити нас між собою, тому заставляють шпигунські сіті по містах, селах і хуторах. Кожного чесного християнина й патріота уважають „ворогом“ працюючого народу. Щоб відвернути наші очі від високих ідеалів, вони намагаються кинути між людей кістку незгоди та започаткувати в народі низьку зависть і звести все наше життя до рівня звіринно-соціальної боротьби за хліб насущний, як це вже зробили на широких просторах СРСР, де своїми поставками довели до повної руїни все населення.

Найважливішим оборонним бастіоном проти такої большевицької політики в Україні залишилася сьогодні одинока Церква, бо всі інші організації знищені або самі скоро зліквідувалися в новій дійсності. Треба сподіватися сильного наступу на Церкву. Самі бачите, як хитро все підготовляється: спершу заборонено дітям молитися і йти до церкви, розпячується нашу молодь на забавах, намовляється молодих людей до вільної любови й розводів, бунтується дітей проти батьків, висмівається при кожній нагоді наші релігійні почування, відбирається від церков поле, тобто матеріяльну основу їх існування, накладається на церкви неможливі до виконання податки, а священиків представляється перед людьми як непотрібів, що задармо хліб їдять. Останніми часами вже кличуть священиків на переслухання до НКВД, нама-

гаючиись пришити їм латку „буржуазного націоналіста“. Ось учора мене туди кликали. — Тут переповів їм коротко свою розмову з НКВД. — Яка їх ціль щодо мене, покищо, невідомо. Я маю явитися там завтра. Якщо я вийду звідти, то перекажу вам, що мені там говорили. Коли б мене арештували, то заки прийде новий священик, якщо, очевидно, на те погодиться НКВД, на вас паде важкий обов'язок піддержувати ціле село у вірі та хоронити перед отруєю безбожництва, бо доки наш нарід заховає віру в Бога, доти большевики не зроблять йому нічого.

— Як же ж ми можемо це зробити? — спитався один з них.

— Самі найкраще знаєте, що люди вже зненавиділи комунізм. Дбайте, щоб вони читали релігійні книжки, які вже тепер ходять від хати до хати та час від часу в приватних розмовах вказуйте їм правдиву ціль большевизму і вяснюйте конечність віри в Бога та порядкуючу силу Христової Євангелії, без якої неможливе упорядкування відносин у світі. Держіться такої засади: коли на мітингу комісар якусь християнську правду атакуватиме, подумайте над її обороною. Людям треба вяснювати смішність твердження комісара, ілюструючи фактами з большевицької дійсности. Найкраще подавати докази, що ті самі справи християнська держава розв'язує значно краще й досконаліше, як безбожницький большевизм. Це вам неважко буде зробити, бо ви читали багато книжок і маєте великий життєвий досвід. Завжди плянуйте оборону в трійку, тоді кожний з вас внесе щось нового. На мітингах, ані в прив'язі кількох людей не забирайте голосу, бо в нас є вже один енкаведівський шпигун.

Тут о. Ігор переказв їм слова голови Ревкому, які він почув від комісарового шофера.

— Не виключене, що таких шпигунів з часом може бути більше, це для НКВД неважко зробити. Їх легко розшифрувати, бо зачасто нарікатимуть публично на большевиків і зачасто ходитимуть до містечка. Людей треба перед ними остерігати.

Ви мусите також заохочувати батьків, щоб самі вчили своїх

дітей катехизму, а головню, щоб діти не переставали ніколи говорити молитви.

Зробивши ці приготування, о. Ігор почувався легше на душі, бо знав, що ці люди зроблять усе для піддержання своїх односельчан, а рівночасно був певний, що, у випадку його арешту, вони не дозволять зробити його родині кривди, бодай до моменту їх виїзду з парафії.

З тривожним серцем і важкими думками їхав о. Ігор на друге переслухання до районного НКВД. В селі всі думали, що він їхав „на купно“ до містечка, бо не хотів тривожити дружини й людей. Крім отих трьох взаємничених, ніхто не знав причини його поїзду до міста.

В умовленій годині він був в будинку НКВД, але цим разом вже не прийшлося довго ждати у вартівні. Дижурний повів його просто нагору до канцелярії слідчого, що вже ждав на нього при свому столі.

На велике здивування о. Ігоря комісар знову зачав списувати його життепис, як попереднього разу. Це відбувалося з тією самою рутинною точністю про найдрібніші події з його життя. Попереднього разу він якось пропустив факт його арешту й більше як піврічного ув'язнення під час злощасної польської „пацифікації“ в Західній Україні в 1930 році. Отож прийшовши до того року, він застановився, чи не було б краще не згадати про це, але комісар підніс свою голову й найперше глянув в сторону багряної заслони на дверях, а потім довго й вперто дивився на нього, немов давав до пізнання, що для вияснення цього періоду його життя він очікує від нього докладніших інформацій.

На дні свідомости о. Ігоря зродилася думка: конечно треба про те сказати, бо ж вони можуть про те довідатися від будького в його родинних сторонах. Зрештою, про його судову розправу були повідомлення в українських і польських часописах і це не важко було ствердити. Отож по короткій надумі він зачав розказувати про „пацифікацію“, свій арешт та зруйнування

усього дорібку на батьковому господарстві польськими вояками. Він пояснив, що це було загальне нищення дорібку по всіх майже селах. Сказавши це, він побачив на обличчі комісара якби вираз внутрішнього відпруження, так що він поправився на своєму кріслі.

— Все це треба було попереднього разу сказати, — сказав він.

— Яюсь в часі розмови вилетіло з пам'яті. Зрештою, цього закрити ніяк не можна, бо це загально відоме. І немає потреби закривати, бо справа йшла про оборону основних прав народу проти його визиску й поневолення. Кожний з молодих людей був готовий на найбільшу жертву . . .

На останню заввагу комісар не відповів нічого, хоч мав про те свою думку, яка для о. Ігора, покищо, була нерозгадана. Комісар списав життєпис до кінця, не перериваючи. З почуттям полегші на серці о. Ігор підписував життєпис, думаючи, що це вже робить останній раз. Набридло вже йому все це.

По кількох хвилинах мовчання комісар вийняв з-поміж своїх актів якийсь приготований аркуш паперу й поклав його перед собою на столі. В тій хвилині з-поза багряної заслони вийшов білявий комісар та ще кількох за ним. Одні з них стали біля столу, а другі позаду о. Ігоря.

— Ось, слухай, — говорив поволі слідчий. Щоправда, з твого життєпису, тобто з твого попереднього життя, не видно, щоб ти був приятелем большевицького режиму й це, мабуть тому, що ти не мав про нього правдивих інформацій, але слухав ворожої пропаганди. З тієї причини НКВД нашого району постановило забути твоє минуле . . . , але під однією умовою . . . Скажу просто й коротко: чи ти погоджуєшся добровільно й щиро працювати для радянської влади? — закінчив з притиском слідчий, а всі присутні слухали уважно й ждали на його відповідь.

На таке питання о. Ігор не був приготований, бо добре знав, що комісар не має на думці його священничої праці, бо він її досі

виконував і не думав покидати без огляду на труднощі й шикани. З другої сторони, він добре знав, що праці, яку комісар має на думці, він ніколи не прийме, але мусів щось відповісти.

— Чи можете щось закинути моїй дотеперішній праці? В часах польської окупації я завжди дбав про духове, культурне й економічне піднесення свого народу, хоч влада мене про те не просила. Це я роблю й тепер . . .

— Не викручуйся сіном, — нетерпеливо перервав слідчий. Я не думаю про твою працю як служителя культу, але сто разів більшу й важнішу працю для комуністично-соціалістичного будівництва в світі. Твоя дотеперішня праця твому народові непотрібна й дуже шкідлива для світового пролетаріату. Ти вже може чув, що Ленін сказав про віру й релігію: це опіум для народів, це духовий дурман, що путає їх розгін і зв'язує сили, потрібні для здійснення світової революції. Зрештою, сам признаєш, що релігія причиняється до національного й соціального поневолення робітничої класи в світі. Розумієш?

— Я маю на релігію інший погляд . . .

— Знаємо, знаємо, — докинув збоку начальник НКВД, отой білявий комісар. Колись і в нас були такі люди, але одні з них переконалися, що релігія це забобон, а другі . . . другі, вперті, поїхали на білі ведмеді . . .

— Для когось релігія є забобон, а для мене вона необхідна річ у світі. Ви інтелігентні люди й мусите признати, яку величезну роль відіграла в світі Христова релігія. Не хто інший, а вона знищила поганське рабство та соціальне поневолення працюючого народу в могутній колись римській державі та повернула гідність людини. Вона й сьогодні така сама й жертвенно боронить соціальної рівності й справедливості в світі.

— Може воно в давнині так і було, але сьогодні релігія є оруддям поневолення . . . З того часу, як геніяльний Маркс проголосив світові свій комуністичний маніфест, християнська

релігія стала остоею буржуазної реакції проти змагань світового пролетаріату.

— Я гадаю, що ви маєте про християнську віру неправдиві інформації.

— Як то? Смієш твердити, що комуністичний маніфест і діалектичний матеріалізм Маркса, Леніна, Сталіна не розв'яже соціального питання краще, як Христова віра? — докинув знову начальник.

— Я знаю, що для вас всі твердження Маркса стали догмою, а він сам у ваших очах є якби пророком. Одначе, я не можу погодитися з його твердженнями в основних справах.

— В чому, наприклад? — сказав слідчий.

— Перш за все, він відкидає існування духу й ідеї в світі, а всі явища людського життя приписує сліпому випадкові, немов би всі вони були вислідом діяння мертвої природи, якою не керує жадна вища інтелігенція. Це неправильно. Досягнення сьогоднішньої науки кажуть, що в неорганічному й органічному світі існує прецизний порядок, спертій на відвічних законах, що не змінюються. Це визнає астрономія, фізика, біологія й інші науки. Як же ж людина, що є частиною того світу, могла б бути звільнена від того загального закону й підчинена сліпому випадкові?

— Єрунда! — злісно докинув начальник.

— Що більше, в людини помічаємо інші, високі прикмети, яких органічний світ не має: вона має великий розум і свобідну волю, інакше кажучи, вона має в собі такий первень, якого інші створіння не мають. Вона має душу.

— Ніякої душі людина не має, це видумка буржуазних філософів забобонного середньовіччя — говорив слідчий.

— Дозвольте мені пояснити це на сучасному прикладі: прив'яжім осла до ясел і не даймо йому їсти цілий день, а потім покладім перед нього в'язку сіна й скажім йому його не рухати. Чи він послухає?

— Зрозуміло, не послухає. Так що тоді? — питав слідчий.

— А тепер візьмім добре здисциплінованого червоноармійця, який боронить свою батьківщину на фронті. Чи, одержавши наказ стояти в голоді й холоді, він покине окопи й побіжить на зади шукати хліба?

— Ну да, добрий солдат цього не зробить...

— Значить, що всередині червоноармійця є „щось“ і воно відрізняє його від осла та каже йому в голоді стояти на своєму місці. Це і є „дух“ і він перемагає матеріальну природу.

— Єрунда! Це по Марксу природній інстинкт, який є в кожного звіря інший, а в людини інший... Ти краще перечитай собі Маркса й тоді переконаєшся сам.

— Я читав твори Маркса й не погоджуюся з його думками в тій справі. Він має комбінацію діалектичного ідеалізму філософа Гегеля й атеїстичного матеріалізму Фаєрбаха. Від першого він запозичив форму, а від другого взяв зміст і створив свою систему діалектичного матеріалізму. Це в його часах було модне, але сьогодні погляди обидвох згаданих німецьких філософів вже перестарілі й жадний модерний філософ їх не визнає, бо вони помилкові. Зрештою, від часів Маркса змінилися життєві обставини й самі люди. Маркс, що був сином жидівського рабіна...

В цьому моменті на о. Ігоря посипався град сильних ударів по голові й плечах. Це комісари, що досі заховувалися спокійно, в такий спосіб хотіли висловити своє обурення із ходу розмови. Оглянувшись назад, о. Ігор побачив в руках кожного дерев'яну копістку й при тому котрийсь з них вдарив його по обличчі.

— Ванька! Міша! Бросьте! — з пересердя кричав до них слідчий, зірвавшись із свого крісла.

Однак це не помагало і щойно слова начальника мали на них магічний вплив. Отцю Ігореві пустилася з носа й уст кров, яку він намагався здержати своєю хустинкою. Наступила прикра мовчанка, яку перервав слідчий.

— Не дивуйся! Це тому, що ти ужив забороненого слова.

— ? ? ?

— В СРСР заборонено вживати слів „Жид“, „жидівський“, а наказано говорити „Єврей“, „єврейський“ — він пояснив.

— Я про таку заборону ніколи не чув, а ужив такого слова, як уживається в українській літературі. Зрештою, самі євреї так себе називали в часах польської окупації.

Начальник глянув в сторону решти емведистів і вони вийшли з кімнати. Несподівані удари, від яких шуміло в голові та закривавлена хустинка нагадували о. Ігореві переживання в Березі й повернули його думки до дійсності. Тепер він дивувався, що мимохіть увійшов в диспуту з комісарами, які, як показалося, не були гіршими майстрами від тортур, як польські садистичні поліцаї. Його дивувало одне, чому їх здержував слідчий? Чи не тому, що вони перешкодили йому у вербуванні о. Ігоря на службу до большевиків. На цю думку холодом повіяло поза спиною. Служити катам українського народу? Тим, що знищили його Церкву, виголодили коло шість мільйонів братів? Тим, що морять голодом мільйони страдальників невинних на Сибірі? Тим, що змагають затопити весь світ у огні й крові революції? Жадний християнин, що має Бога в серці, не піде на таку співпрацю.

По цьому інциденті слідчому якось не клеїлася розмова, бо він перекреслив його намагання представити НКВД таким, яким воно не було. Це зовсім перекреслило його намагання представити радянську культуру вищою, від культури „гнилого“ Захоту“.

Врешті, начальник нахилився до слідчого й зачав йому шептати щось до вуха, і він притакнув головою та відізався до о. Ігоря.

— Слухай! Ти йди сьогодні додому, але добре подумай над моєю пропозицією. На третій день знову прийди сюди. Будемо з тобою даліше говорити. Зрозумів?

Сказавши це, він ще раз глянув на начальника і цей притакнув з усмішкою. Отець Ігор поволі піднявся з табoretки й на-

правився до дверей і вже при дверях почув слова слідчого: „Не забудь про те, що про нашу розмову тобі не вільно нікому нічого говорити“.

Вийшовши надвір, о. Ігор чувся немов зранене звір'я, яке гончі собаки намагаються загнати в заставлені сіті. Удари по голові й по плечах, щоправда пекли, але не були такі болючі, як колись удари гумовою палицею. Все ж таки, вони викликали в нього неприємні спомини з концентраційного табору в Березі, а разом з ними в душі відживали всі його кошмарні переживання.

Чи знову прийдеться все те переживати? Чи видержить всі оті тортури, фізичні й моральні, про які стільки наслухався й начитався в різних книжках-споминах людей, що мали щастя вирватися з царства сатани, де панувало всесильне НКВД? Польські поліцаї — це просто дилетанти, а НКВД-исти це майстри в своїй штуці, а головню у вимушуванні т. зв. сповідей, при яких стосують до своїх жертв такі страшні тортури, що середньовічні трачення „відьом чи опирів“ бліднуть в порівнянні з ними. Небагато людей вирвалося з рук НКВД, одних вони стріляють в підземеллях, а других висилають на голодову смерть на Сибірі — думав о. Ігор.

Від таких думок йому зробилося моторошно, а волосся на голові наїжилося. І ось це саме НКВД знає його історію та кличе на переслухання. Його, щоправда, ще не замикають, бо хочуть ужити до якоїсь, ближче неозначеної, цілі. Справді, що в них на думці? Мусить бути щось важне, інакше не воловодилися б з ним так довго. Видно, що решта комісарів ще не знають про ціль, інакше були б більше терпеливі. Він ніколи не піде на жадну співпрацю з НКВД. Він же Христовий священик, що ціле своє життя посвятив Богові й рідному народові. Вони ж, можливо, домагатимуться зради Бога й свого народу. Він цього ніколи не може зробити. Краще тюрма, тортури чи навіть смерть. Чесна смерть краща за зраду того, в що він вірив.

Так... краще смерть... Коли б тільки вмерти скоро, щоб, не дай Боже, не заламатися морально під час тортур.

Отець Ігор відчув юначну потребу поговорити з кимсь. Може хтось порадить, що тут зробити в такій ситуації? Він став перечисляти в пам'яті своїх приятелів. З молодших було мало. Вони вийшли закордон. Ті, що залишилися дома й працюють, тремтять за свою долю. Не було вказаним іти до них в такий час, бо хто зна, чи не слідить його який шпигун. Не варта наражувати інших на переслідування. А може б так вступити до котрогось із сусідніх священників, майнуло в його думці. Чого? Що вони мені тепер порадять? Він на них може ще кинути підозріння. Рішився їхати додому.

З такими невеселими думками вертався того вечора підводою? Тієї ночі йому зовсім не спалося. Страх перед майбутнім та журба за долю своєї родини зганяли сон з його повік. Від того дня сон був рідким гостем в його домі. Його організм не відчував жадної потреби до поживи, а руки стали трястися, немов в лихорадці, хоч усіми силами духа старався опанувати цей нервовий стан.

**
*

Бувають хвилини в житті, коли чоловік відчуває немов би цілий світ валився на нього. В таких моментах найуспішнішим середником потіхи є щира молитва, що підносить кожного на дусі й не дає попасти в зневіру. І він щиро молився, прохаючи в Бога дару мудрости й мужности, щоб щасливо перебути оті хвилини великої проби.

На другий день по його останньому переслуханні в НКВД до нього заїхав добрий приятель, що був душпастирем в селі, віддаленому кількадесят кілометрів. Він, відвідуючи своїх родичів, вступив подорожі. Невеселі вістки розкасував о. Микола. Ось і він має великі клопоти з НКВД, бо головою в його громаді є колишній злочинець, що пішов на повну співпрацю з новою

владою. Він сам одержав вже радянський розвід і заохочує інших до цього, нічні пиятики й оргії, звербованих ним людей, відбуваються кожного вечора в кімнатах приходського дому. Під час „розжулачування“ багатших селян кількох з них арештовано й ніхто не знає, куди вони поділися. Кожної неділі молодь уряджує забаву з танцями на церковному подвір'ю. Там вже було кілька загальних мітингів в справі замкнення церкви, але, на щастя, добрі люди до цього не допустили. Ці люди держать його при житті, інакше вмер би з голоду з ріднею, бо від нього все забрали. Він вже збирався виїжджати з парафії, або просто втікати закордон, так йому докучили оті люди. Навіть має певні відомості, куди треба йти. Щоправда, на кордоні тепер дуже велике загострення, бо недавно приїхали туди спеціально вишколені відділи НКВД, які день-і-ніч ходять понад кордон з великими сибірськими собаками. Самі ж вояки переважно із скісними очима, казахстанці, монголи, кіргізи і т. п. До кожного, хто вступить у заборонену зону, около два кілометри від кордону, вони стріляють. Вже в короткому часі постріляли багато людей, а зловлених вяжуть колючим дротом і відставляють до тюрми.

Ці вістки ще більше пригнобили о. Ігоря. Він, щоправда, міг ще жити в парафії, але оті ходження до НКВД не ворожили нічого доброго. Ще кілька разів ходив він на оті переслухання, під час яких, крім звичайної поліційної рутини і дискусій на тему комунізму, не сталося нічого важного. Аж одного разу НКВД мало вже досить отих розмов і рішило відкрити свої карти. Того дня в кімнаті слідчого не було нікого, тому по доконанні звичайних формальностей, він зачав говорити.

— Ігоре, — зачав він по-українськи, — думаю, що ти застановився докладно над обговорюваними нами справами. Отож хочу подати тобі коротко волю НКВД: воно вимагає від тебе небагато. В мене є вже готовий формуляр, який ти повинен підписати й по підписанні виконати зложену обіцянку. Ко-

ротко кажучи, НКВД хоче, що ти переконував людей, що немає Бога.

— Я?! Переконувати людей, що немає Бога? — дивувався заскочений.

— Так!

— Як же я можу це робити проти власного переконання? Я ж сильно вірю в Його існування. Я ще ніколи в моєму житті не робив нічого проти моїх переконань, тому й цим разом цього не зроблю, — відповів рішуче.

— Ти сам нічого не мусітимеш робити. Ми тобі напишемо й приготуємо, а ти лиш перечитаєш написане. НКВД задумує скликати всі голови району, всіх учителів та десятників на великий районний мітинг. На тому мітингу ти будеш держати службу в церкві, або на якійсь площі. Під час служби скажеш до них усіх промову, що ти ніколи не хотів бути попом, але мусів, бо за панської Польщі не було чого робити. Аж тепер, коли вас визволила червона армія, ти вже не потребуєш вдавати, тому не хочеш бути попом і переходиш на службу до радянської влади. Цю промову ми тобі напишемо й ти можеш її перечитати або, краще, вивчити її напам'ять. По цій промові ти маєш скинути з себе все попівське убрання та потопчеш його ногами. Більше нічого від тебе не вимагаємо. За це будеш великим чоловіком в СРСР. НКВД заручить, що ти одержиш добру працю і добре „жалованіє“ в будь-якому місті Советського союзу. Можу тобі заручити, що „жалованіє“ не буде менше, як п'ять тисяч рублів у місяць. Що ти на те?

— Нехай же, що хоче, а я цього не можу зробити, бо не можу поступати проти мого внутрішнього переконання. Це мое останнє слово.

— Кажеш, віриш в Бога? І як ти, інтелігентна людина, не соромишся мені таке повторяти? Думаєш, ми не знаємо, що всі поли лиш для матеріальної користі задурманюють людей Богом? НКВД вже мало їх багато, тому знає їх добре. Вони,

зрештою, всі призналися до контрреволюції. Хто скорше признався, той добре живе й працює для радянської влади, а хто опирався так, як оце ти, той поїхав на білі ведмеді. Їх вже мало сьогодні в живих. Чи хочеш, щоб і тебе стрінула така доля?

— Доля людей у Божих руках. Я ніколи й під жадною пресією не виречуся своєї віри в Бога.

В цій хвилині увійшов до кімнати отой начальник НКВД і ще кілька з ним. Вони, мабуть, із другої кімнати прислухувалися цілій розмові. Один із них, теж бльондин з довгим шрамом на обличчі, приступив до о. Ігоря й обома руками підніс його з табoretки та став бити його по лиці, голосно кричучи:

— Ти, буржуазно-контрреволюційна сволоч, смієш виступати проти влади робітників і селян? Дивіться, який розумний знайшовся . . . Він хоче Богом дурманити працюючий нарід!

Отець Ігор почав заслонюватися руками й відтучати його від себе. Також слідчий став хапати його за руки та відтягати від о. Ігоря, якому знову пустилася кров з носа й уст. Комісари, що були позаду, також помагали бити своїми п'ястуками по плечах і крижах. Ціла ця суматоха тривала около десять хвилин, а потім войовничі комісари знову відійшли до сусідньої кімнати. Слідчий приніс горнятко води та казав загамувати кров і обтерти закривавлене обличчя.

Бльондин, якого слідчий назвав сьогодні начальником, і сам слідчий ще раз пробували завести з о. Ігорем розмову на тему існування Бога, наводячи різні закиди, що їх о. Ігор читав ще в гімназійних часах у творах Дрепера. Тому й тепер він з легкістю відкидав усі оті закиди „советської науки“, як казав слідчий. І ця диспута не допровадила до нічого.

Вкінці наказано йому вийти на коридор, але цим разом там яслав на нього один міліціант, який одержав наказ запровадити його в бічне крило коридору та замкнув у тюремній келії.

В голові о. Ігоря шуміло від ударів і свіжих вражень. Його ніс спух та біль у крижах докучав немилосердно. Опинившись

у кімнаті на самоті, він, першусього, впав навколішки та звернувся в гарячій молитві до Спасителя й Богоматері, просячи в них сили духу й волі до видержання допитів та знущань, які напевно мали прийти в найближчих днях. Його ціле ество здригалося на згадку про долю отих всіх людей, що будь-коли попали в руки всесильного НКВД. Його душу наповнили великий страх і жаль, що прийдеться так скоро загинути, а так хотілось би ще жити . . . й працювати для свого народу, навіть у тій незавидній большевицькій дійсності. Він привик до недостатків, а почестей ані пошани він ніколи не бажав від людей. Він хотів лише жити на волі й трудитися для царства Божого між рідним народом, який потребував його помочі й розради.

— Боже й Ти, Пресвята Мати, в чому ж провинився отой добрий, український нарід, що на нього зійшла така важка доля? Він же від ранньої молодости до гробової дошки керується в своєму житті Божими заповідями . . . Віра в Бога, любов до своєї землі й важка праця в поті чола, виповняють увесь зміст його життя. Чому ж зсилаєш на нього такі важкі допусти? Увесь його матеріяльний дорібок зруйнований, організоване життя знищене, а тепер ворог завзявся знищити його віру й усі цінності, витворені довгими віками. В його душу засівають важкий сумнів, що Тебе, Господи, немає на світі. Ворог завзявся збезчестити й зруйнувати Твої святі храми та віддати людей на поталу диявола, Твоєму відвічному ворогові. Покажи, Господи, Твою силу . . . Покарай ворогів Твоїх, що вже довгі роки виконують диявольське діло та намагаються вимазати Твоє святе Імя з книги людської історії . . .

Кілько годин проминуло на роздумуваннях і молитві, цього о. Ігор ніколи не міг би сказати. Надворі вже була темна ніч, як на коридорі далися чути важкі кроки вартового й скоро в дверях кімнати заскреготав ключ. У них з'явився дижурний міліціант, кажучи:

— Ідїть за мною! Вас комісар кличе.

Обидва пішли в сторону коридору, де містилася канцелярія слідчого комісара. Станувши перед дверима, він постукав і зараз же двері відчинилися.

— Ждіть тут, — сказав він до вартового, а о. Ігореві казав іти до кімнати.

Сівши на своєму кріслі, він попросив його зайняти місце на табoretці. Комісар, перш за все, звернув свої очі на купу паперів, що лежали перед ним на столі, не перериваючи мовчанки ані одним словом. Врешті, він підніс голову й глянув у сторону о. Ігоря. В цьому погляді можна було вчитати якби почуття безрадности чи, навіть, ніяковости, а може навіть людського співчуття.

— Ви жонаті, — сказав якби до себе.

— Так, я не раз уже подавав це до життепису . . .

— Знаю . . . дружина . . . діти . . .

Настала знову кількахвилинна мовчанка. Врешті, комісар піднісся зі свого крісла й зачав ходити нервово по кімнаті, а при тому час-до-часу кидав зором на кімнату, заслонену багряною занавісою, звідки приходив начальник і інші комісари. Отець Ігор здогадувався, що в душі комісара велася якась боротьба, Про що він тепер думає? — намагався збагнути, і якби йому у відповідь комісар пристанув біля нього й поклав свою руку на його плече.

— І я походжу з України, — зачав комісар своїм низьким мелодійним голосом. — І я також молився Богові ще малим хлопцем, а моя мати молиться досьогодні. Ще добре памятаю ті незабутні хвилини у вечір під Різдво або веселі гаїлки, що їх виводили хлопці й дівчата біля церкви в час Великодня. Незабутні хвилини . . . Безсумнівно, в Україні краще жили люди, як там дозволяли вірити в Бога. Я розумію вас, бо ви в усе це глибоко вірите. В мене революція відібрала цю віру. В Советському Союзі вже давно перевелися такі люди, як ви. Як жалко, що все це зруйноване. І в нас були добрі релігійні люди: одні з них заги-

нули, а другі коротають своє нужденне життя на Сибірі. Є там між ними чимало моїх рідних і приятелів. У Советському Союзі немає місця для таких людей, як ви. Їх знищаться сьогодні або завтра... Я маю вас за свого брата по крові, ви ж такий самий Українець, як і я... а їм що? Вони хочуть знищити всіх у Західній Україні, як знищили на східніх землях... Чому ви не осталися по тому боці, або не виїхали з початку зі своєю родиною, як це зробили інші? Ви всі пропадете... дітей заберуть і вони ніколи не знатимуть, хто був їх батько й матір. Ви згинете в тюрмі, а дружина знидіє десь там у Казахстані...

— Я хотів бути із своїм народом, — о. Ігор перервав цей довгий монолог комісара, бо ніяк не вмів пояснити собі цього вилування почування людської приязні й симпатії від цього українського комісара. Він навіть підозрівав, що за усім цим була якась укрита й погубна ціль, тому загострив свою увагу й постановив бути ще більше обережним у словах.

— Чи можете десь добре скритися, або знайти дорогу до германського кордону? — сказав відверто український комісар.

— Ці околиці є мені добре знані. Я йшов із Берези додому через кордон, тому знаю докладно де він є, — відповів ще більше заінтригований о. Ігор.

— Але я думаю про те, чи зможете зайти туди так, щоб вас не зловили подорозі, — продовжав комісар дещо притише-ним голосом, не спускаючи очей із багряної занавіси на дверях.

— Чому питаєте мене про те? Ви ж комісар НКВД, — говорив недовірливо о. Ігор.

— Так, це правда. Я комісар НКВД, але ніхто не знає як я туди дістався. Та залишіть мене, а говорім про вас. Вам треба якнайскоріше звідси втікати (тут він показав на купу паперів на столі). З таким минулим, свіжими донесеннями й обвинуваченнями, неможливо вийти цілим із рук НКВД. Тут є випробувані способи, як здобути ваше признание до вини. Зрештою, до за-суду вистачає саме переконання НКВД про вину в'язня.

— Але ж СССР має конституцію. Чейже не можуть мене вбити, як я нічого злого не вчинив проти радянської влади, — злирався о. Ігор.

— Не будьте наївні. Конституція СССР, це лише маса мертвих літер, що не має жадного практичного значення. Конституція лише для пропаганди закордоном. У нас конституцією є воля НКВД. Ще раз підкреслюю, вам негайно треба кудись зникнути.

— Як же мені покидати . . .

— Знаю, знаю . . . люди, дружина, діти . . . Цим, покищо, не журіться. Доки я буду тут, їм нічого злого не станеться. Зрештою, ваш засуд ніяк не поправить їх долі; навпаки, він їй вдесятеро погіршить. Перш усього, вас заберуть із села, а від дружини відберуть діти. Її саму зашлють до колгоспу в Казахстані й там вона скоро пропаде серед отих напівдиких пастухів. Коли ж вас тут не буде, вона зможе заховатися скорше, скрившись десь між людьми.

— Все це добре, але як мені зрозуміти вашу раду? Ви, що правда, Українець і я зразу уважав вас за такого, все ж таки, ви комуніст і комісар . . .

— Тож то й біда. Люди, мабуть, ніколи не зрозуміють, що жаден український комуніст не хотів би бути комісарем в Україні. Щобільше, він ним узагалі не хотів би бути. Що зробиш? Командіровка зі школи . . . Не послухаєш моєї ради, завезуть на білі ведмеді, а тоді все пропало. В мене також дружина, діти й старенька мати, всі вони в Україні. Чи зрозумієте, як важко братові висилати свого брата на каторгу?

В цій хвилині о. Ігор зачав глядіти на цю людину в уніформі комісара якимись іншими очима. Може згадка про його родину, а головню про матір, переконала його в добрій волі комісара. Він думав, що в цієї людини мусить бути добре та щире серце, в якому ще не загинули людські почування, тому відізвався дещо сміліше.

— Як же мені звідси вийти? Мене ж держать „під караулом“!

— Це вже моя справа і я думав про те цілий вечір, скориставши з цього, що у вашій справі ще не запало останнє рішення. Тепер в НКВД немає нікого з комісарів. Усі вийшли на місто й на села. Лише міліція у вартівні, як оцей міліціонер, що жде на вас за дверима. Ви підпишіть мені оцю записку. Тут іде про в'яснення однієї протиріччості у вашому життєписі. Маємо свіже донесення, що вас вислали до Берези за бунт проти польської влади, а ви подали інакше. Кажу вам, що вже оцей один факт вистачає до заслання на десять літ важких робіт до Колими чи Воркути. Одначе, ця обставина є для мене лише претекстом, чому я вас закликав сюди сьогодні другий раз. Крім того, напишіть ще карточку-листа до своєї дружини, щоб негайно прислала сюди вашу машинку до писання й дещо білля, бо ви мусите тут якийсь час залишитися. Спішіться, бо вже небагато часу залишилося!

І знову в душі о. Ігоря відбулася коротка й важка боротьба. Що робити? Чи можна вірити оцій людині? Чи це не звичайний підступ хитрого НКВД-іста? Чи може він вложити свою долю в руки цієї людини? Правда, він не такий, як інші комісари, бо завжди боронив його під час переслухань. По скорій надумі о. Ігор постановив зарискувати, зрештою, дотеперішні переслухання й побиття й так не віщували нічого доброго. Аби тільки вирватися звідси, а там уже можна буде якийсь час скритися й виждати. Скоро зміна може прийти, не дармо ж усі говорять про недалеку війну з Німцями. В цьому моменті інстинктовна обережність знову підсунула думку: як я буду йти до сходової клітки, то комісар залярмує міліцію й вона може застрілити мене таки на сходах, бо це буде вважатися вже втечею... він навіть сам може післяти кулю в мою потилицю... може він сам хоче такого скорого розв'язання цілої справи... Інший голос зо дна душі його переконував: ти все вчинив, що було в твоїх

силах . . . вони й так тебе зруйнують, бо ти ніколи не підеш на співпрацю з ними . . . вони тебе вб'ють серед тортур, або заму-чать голодом у підземеллях чи на каторжній роботі. Раз мати родила й раз вмирати треба . . . Легка й скоро смерть від кулі краща як знущання й повільна голодова смерть . . . Мати Божа, поможи! Тепер о. Ігор написав короткого листа до дружини й підписав бажане в'яснення до життєпису.

— Тепер, до свіданія, — сказав комісар, подаючи йому руку. — Про дружину й діти не турбуйтеся. Все, про що ми тут говорили, хай залишиться нашою тайною. Будьте переко-нані, що від цієї хвилини, життя моє й моєї родини лежить у ваших руках. Я маю велике довіря до вас. Додому навіть не вступайте, щоб не переловили, бо вже тоді вам нічого не може . . . Тепер слухайте добре: по вашому виході з кімнати я буду хвилину-дві держати двері незакритими, а ви скоро йдіть на сходи, не глянувши на міліціанта, що сидить на лавці. Не йдіть через вартівню, бо там не мають наказу вас пропустити. Ідіть крізь маленькі двері на подвіря та старайтеся скоро передістатися через дротяну огорожу на город, а там уже знайдете дорогу до ліска. До побачення й доброї дороги. Я вам помагаю тепер, але маю надію, що вже близький час, коли ви зможете дати поміч мені. Не забудьте про те!

Вийшовши на коридор, о. Ігор попрямував скорим ходом до сходової клітки, глянувши лише з-під лоба на міліціанта, що стояв нерішений біля лавки. Він збіг малими сходами додолу, а далше малими дверми на подвіря. Видряпатися через невисоку огорожу не було важко. Звідси пробіг у сусідній город і темною вуличкою в недалекий гайок. Все це він робив якби напівсонно й під враженням, що ось-ось почує сухий стріл і впаде на землю. Надворі була мряка й легкий мороз сціпив докупі пізньо-осіннє болото. Його серце важким молотом билося в грудях.

— Господи, невже я знову на волі? Аби ще скоро дійти

до свого села й повідомити когось про все, що сталося. Оминаючи людські оселі, він ішов спішною ходою попід ліском. Ось вже останнє село, ще тільки сіножать і вже видно крайні хати його села.

Що ж робити? — думав. — Додому йти небезпечно, бо комісар міг вже вчинити алярм й міліція вже за ним шукає. Вони в першу чергу будуть шукати вдома. Це ясно. Подруге, найкраще буде, як в селі не знатимуть люди, що він був вдома. Він, врешті, рішився піти в сторону загороди одного із трьох втаємничених людей.

Постукавши легенько у вікно, він викликав одного з них надвір та сказав скоро збиратися й покликати інших, бо має їм щось важне сказати. Всі скоро зійшлися до купи.

— Браття, — говорив о. Ігор — я вирвався сьогодні з НКВД і мушу кудись скритися. Може не надовго, але мушу зникнути якнайскорше. Найперше, я ще хочу вступити додому й попрощатися з родиною. Крім того, мені конечно потрібно селянського убрання або бодай кожуха й шапки, бо так буде важче мене розпізнати. Потребую також дещо грошей, бо не маю ані одного сотика при душі й немає часу, щоб щось продати. Постарайтеся для мене трохи большевицьких рублів, і трохи польських золотих, на всякий випадок. Крім того, хай хтось із вас раненько піде до заїзду й приведе мої коні додому. Я зараз же напишу коротеньку картку до свого безпосереднього наставника, що мене не буде в найближчих днях вдома і щоб назначив котрогось з моїх сусідів моїм заступником. Цю картку передайте йому особисто. Нікому не говоріть, що ви мене тепер бачили. Ви нічого не знаєте. Цим захороните себе перед клопотом.

Не минуло й кілька хвилин, як о. Ігор надягнув невеличкого червоного кожуха, а на голову поклав чорну баранячу шапку та скинув свої окуляри. Це вчинило його більше схожим на селянина.

— Тепер один з вас хай стане на перехресті доріг і глядить в сторону містечка, чи не їде авто з міліціантами; другий хай стане недалеко кооперативної крамниці, а третій біля приходського дому. У випадку небезпеки засвистати тричі коротко.

Отець Ігор зближився до приходського дому й, хоч вже було пізно вніч, в одному з вікон ще блимало слабе світло. Це дружина ждала на його поворот з містечка та клячучи перед образом Пречистої, молилася на чотках. У відповідь на легенький стукіт до вікна вона отворила двері від городу.

— Що сталося? Чому так пізно і в такому кожусі й шапці? Чи знову мусиш кудись втікати? — висказала все одним духом.

— Нема чим журитися, ще нічого злого не сталося. Скоренько приготови мені одну сорочку, а я тим часом візьму молитвослов, бритву й ще деякі дрібнички. Мушу скоро відходити.

— Чому? Куди? Що сталося? — питала перелякана.

— Нема часу багато говорити. Я вирвався з НКВД і воно кожної хвилини може бути тут. Не забудь: сиди вдома і всім хто питатиме про мене, кажи, що сьогодні ввечорі ти мене не бачила. Не забудь!

На даний знак два парафіяни прийшли до хати, де спали діти. Всі вони невинно всміхалися крізь сон. Отець Ігор глянув на них раз-другий і невимовний біль стиснув його серце. Це вже другий раз впродовж кількох місяців мусів їх покидати. Час наглив, а він хотів ще щось сказати.

— Браття, я трудився як міг для вашої громади й усього народу. Недоля знову виганяє мене з дому й не знаю, чи скоро вернуся. Ось це мій скарб на землі, моя родина. Їх по Бозі найбільше люблю й хочу їх залишити на якийсь час у вашій опіці. Не дозвольте зробити їм кривди. Я вам колись за все віддячуся.

Обтираючи рукавами сльози, вірні приятелі мовчки вишли надвір, а о. Ігор, поцілувавши голови спячих дітей, глянув на свою дружину, що мовчки стояла біля них.

— Хай і вас Господь і Його Пресвята Мати держать у своїй опіці й хоронять від усякого зла. Усім вам, покищо, буде без мене краще й безпечніше. Не маю часу усього розказувати, але це найкращий вихід. Якщо б я не був рішився на цей крок, то ти вже ніколи мене не побачила б. Бог надхнув одну душу, що подала нам дошку рятунку. Тобі не грозитиме ніщо. Я буду критися й скоро дам про себе вістку. Очікуй її тут. Всім говори, що від часу мого виїзду до міста ти мене не бачила. Так треба. Ще одне: як одержиш невеличку картку від мене, щоб віддала до НКВД мою машинку до писання й дещо білля, не звертай на це уваги й вишли одну-дві сорочки. Це піде до НКВД, але мене там не буде. Звідси наразі не рухайся нікуди. Я вернуся напевно.

Сказавши це мовчазній дружині, о. Ігор перехрестив її й поцілував її чоло. З її очей плили струмком сльози. Сльози нещасної української матері-страдальниці. Гарячі сльози жалю й ляку перед невідомим завтра. Важко було самій зіставатися з маленькими дітьми в таких невідрадних обставинах.

— Ти не журися нами, — промовила вона крізь сльози, — ми не загинемо між добрими людьми, а як треба буде, то заберуся до моїх батьків і при Божій допомозі перебудемо й цим разом бурю, що вже скоро зближається. Хай тебе благословить Бог і Пречиста Діва та охоронять в дорозі й приведуть в здоров'ї.

Дружина здійняла зі стіни образ Пречистої, що був даром в дні їх вінчання і перехрестила ним о. Ігоря, докинувши: „Не забудь взяти чотки й нами не журися!“

Останній погляд на дружину й дітей і він узяв до рук сільський кошик з речами, свою невідступну палицю в другу руку та задніми дверми вийшов на город. Вступивши на хвилинку до церкви, він клякнув перед престолом і відмовив коротеньку молитву перед Евхаристійним Христом, просячи вибачення, благословення та ласки скоро повернутися додому.

8. В ПОШУКУВАННІ ЗА ПІДПІЛЛЯМ

Надворі брав добрий приморозок. Небо дещо випогодилося і з-поза хмар показувався час від часу місяць. Люди в селі вже спали і в жадній хаті не було світла. Перекрадаючись городами й перелазами, о. Ігор спішним кроком ішов в напрямі великого лісу, бо ним найбезпечніше й найскоріше можна було добитися до найближчого містечка, де жив його приятель. В нього не було ще жадного конкретного пляну, крім того, щоб якнайскоріше віддалитися бодай на кількадесять кілометрів від свого села й зникнути з-перед очей НКВД, що шукатиме за ним. Щойно потім самі обставини покажуть, що і як треба робити.

Ідучи лісом, о. Ігор думав про приятеля, що недавно його відвідував, хоч не знав, чи він є вдома, чи вже може кудись виїхав. Ця думка приковувала його увагу ще й тому, що приятель згадував про свої звязки з людьми в підпіллію.

В лісі царила тишина, аж дивно на душі ставало. З нею зливався в гармонійну цілість легкий шум високих сосон і смерек. Увесь ліс думав свою відвічну думу і якомсь легше стало на душі серед отого таємничого шуму дерев. Чи не дивно? Ось тут в глибині лісу, далеко від людей, він почувався на самоті краще й свободніше, як між ними. В отому тихому шумі дерев він чув майже фізичну присутність Бога. Мертва природа славилася Його, свого Творця, а розумна людина, вінець Божого створіння на землі, заперечувала Його існування та безчестила Його Імя. Людина чваниться досягненнями техніки, по-

ступом культури... І пощо придалася ота культура, техніка, літаки, танки... коли людині приходиться втікати з людської спільноти в ліс і там почуватися свobodніше? Яка поміч і потіха з тієї техніки, коли сотні років тому в цей самий ліс втікали наші предки перед татарськими шнурами й стрілами так, як тепер мусять втікати їх нащадки перед большевицькими танками й кулеметами? Яка потіха, що Татари колись гнали людей в ясир, повязавши їх шиї шнурами докупи, а сьогодні везуть їх в казахстанські степи й сибірські тайги залізничними вагонами. І в одних і в других ціль одна: загнати людей на каторгу. Чи не блукає людина в блудному колесі? Техніка й культура можуть мати вартість тоді, як чоловік визнає Божий моральний закон, що всім дає однакові права й накладає на них рівні обов'язки. Через знехтування цього закону й при найбільшому поступі техніки й культури людина людині буде вовком...

Якийсь нічний птах залопотав крилами понад головою нашого подорожнього, а йому у відповідь почувся голос сови. В гущавині зашелестіло мокре листя. Що це? Невже ранок надходить? Подорожній витягнув з кишені годинника й засвітив сірника. Пятнадцять хвилин по третій, як скоро минув час. Ось ще трохи й ліс кінчатиметься в цьому місці, а там прийдуть сіножаті, річка, городи й село, його треба буде виминути, щоб не попасти в руки нічної міліції, яка має наказ від НКВД пильно стерегти села перед „ворогами радянської влади“. Від цього лісу ще добрих дві години ходу меншим лісом, поза яким розложилося село, парафія приятеля. Там треба зайти ще заки розвиднеться з огляду на комунофільського голову, який, чого доброго, міг би телефонічно повідомити районове НКВД про відвідини раннього гостя в свого „попа“, як він називав свого священика.

Ось кладка-місток через невеличку річку й о. Ігор знову опинився в невеличкому ліску. Мороз добре зціпив болото, а під

його чоботами тріщав час-до-часу лід на замерзлих калабанях. Около шостої години зранку він добився до приходського дому, до якого зайшов від сторони потічка, через сад. Декуди вже блимали світла в сільських хатах, закутаних у грубі, гречані загати, через що видавалися ще більше присадкуватими, немов зовсім поприсідали до землі. Від сторони села чути було брехання собак. Знак, що село будилося зі сну.

Підійшовши до задніх дверей, що притикали до спальні, він застукав легенько у вікно, раз, другий, третій... Невже виїхали — думав собі. Ще постояв хвилину, надумуючись, що йому робити. Нараз двері тихенько відхилилися, а в них показала постать приятеля в плащі з електричною лампою в руці. О. Ігор скинув свою шапку, щоб він міг його легше пізнати.

— А ти що тут робиш так раненько? — спитав здивований приятель. — Таке вбрання? Невже НКВД? Ходи скоро досередини, а то ще хто підгляне й може бути біда. Ти знаєш, що в мене голова зареквірував цілу половину приходського дому? Нам залишилася кухня й спальня.

В хаті ждала дружина, що вже догадалася про все. Засло-нено вікна й засвічено невеличку нафтову лампу. Діти спали спокійно в своїх ліжечках. Отець Ігор розказав приятелеві про все коротенько, не згадуючи про поміч слідчого, бо не хотів зламати даного слова. Він просив інформацій, як можна б дістатися до Львова, бо щойно там можна буде подумати про дальші пляни. Може буде можливість перенестися в яке інше місце, напр. десь в гори, де можна б змінити ім'я й там працювати.

— По-перше, — говорив приятель, — до Львова не можна дістати „пропуск“-у. На всіх станціях контролює НКВД. По-друге, духовна влада, як мені недавно говорили, дала неписаний дозвіл, що заангажовані політично можуть виїхати закордон. Із самого Львова повиїздили священники ще у вересні, а деякі мусли вже в жовтні йти через зелений кордон. Таке становище не без рації, бо відбирає большевикам причину загального пе-

реслідування Церкви. Не знаю, чи тобі відомо, що головний начальник НКВД, Лаврентій Берія, вже видав тайний наказ з докладними інструкціями, наказуючи масові арешти священників. Якимсь чином про цей наказ довідався Митрополит Андрей, тому робить усе, щоб не допустити до такого загального переслідування. Мабуть, тому бажає, щоб заангажовані священники виїхали закордон. Я думав, що ти про все те вже знаєш. Чи ваш декан не говорить про такі речі?

— Правду сказати, в останньому часі мені не було вказаним комунікуватися з жадним священником з огляду на мої переслухання в НКВД. В такому випадку залишається одне, скритися десь і ждати на нову зміну.

— Це, звичайно, можна б пробувати, але не знати коли ця зміна може прийти, а, по-друге, НКВД вже має по всіх селах своїх сексотів, що напевно донесуть про прихід нового чоловіка в село, напр. в нашому селі не можна б уже скритися. Врешті, хто хоче сьогодні наразити себе на вивезення на Сибір, бо за переховання „контрреволюції“ — це найлагідніша кара.

— Значить, большевики зачинають поволі зав'язувати мішок понад нашіли головами. Що ж у такому випадку робити, напр. такому як я? Скритися немає де, хіба цілий час сидіти в лісі? — говорив о. Ігор.

— Воно, мабуть, до того скоро дійде, що всі ліси зачнуть заповнятися такими людьми, бо краще згинуть свобідним на своїй землі, чим пухнути з голоду у Воркуті чи Колимі. Та, це може статися щойно тоді, коли весь нарід зрозуміє цю небезпеку й перестане вагатися. Ну й, очевидно, це зачнетесь щойно під весну, а не взимі. Щодо тебе й мене, нам залишається ще один вихід, старатися перейти кордон.

— Навряд, чи й це буде можливим до виконання, коли на кордон прибули нові відділи НКВД, — сумнівався о. Ігор.

— І це правда, але правдою є й те, що такі туди пересякають ще деякі люди. Чому б нам не спробувати? Мені

також немає сидження в парафії. Мене викинуть звідси скоро, а передучора комісар грозив, що мене арештує.

Надворі вже був білий день. Дружина приготувала снідання й стала збирати речі на дорогу. В день не було безпечно йти селом, бо забагато міліціантів крутилося в містечку й по дорогах. Рішено підіждати в хаті до вечора. Отець Ігор був радий з такого рішення, бо по цілонічному ході міг бодай трохи переспатися й відпочити.

Осінній день короткий. Стало смеркати. Приятель упродовж дня поробив усі потрібні зарядження в справі переїзду родини до жінчиних батьків, що мало статися в найближчих двох-трьох днях, якщо він не подасть іншої вістки.

Надворі знову сумерк і густа мряка залягла у повітрі. З приходства вийшло двох подорожніх, перебраних за селян. Вони, немов тіні просунулися спершу садом, а далше через потічок і сіножаті в напрямі ліска, прямуючи бічними дорогами й стежками, щоб виминути небажану зустріч із НКВД. В товаристві й смерть мила, кажуть наші люди. Йдучи молодняком, наші подорожні обмірковували всякі можливі пляни, як їм найскорше дістатися до кордону. Вони, перш усього, постановили непомітно вступити до приятелевого сусіда, щоб повідомити його про все, а крім того, засягнути деяких інформацій щодо переходу кордону, бо, як казав приятель, там були люди, що мали вже звязки з підпільною організацією, яка помагала при переході кордону.

Зайшовши у великий ліс, подорожні побачили, що зблудили. Треба було стратити багато дорогоцінного часу, щоб знову добитися на правильну дорогу. Десь коло четвертої години по півночі вони опинилися на передмісті отого містечка, в якому душпастирював сусід приятеля. Треба було продиратися малими вуличками, заулками та городами, щоб урешті добитися до приходського саду, що лежав посередині містечка. Бже коло самого саду кілька собак зчинили своїм бреханням

великий гамір. З дороги напроти приходського дому подорожні почули голоси вартових, що були біля будинку міської ради й голови міліції, в якому, як опісля показалося, був один комісар НКВД. Подорожні причаїлися в гущавині малинових корчів на краю приходського саду. Попри них перейшов кілька разів вартовий, просвічуючи дорогу електричною лямпою, а потім завернув на шосе. Пригнувшись додолу, обидва подорожні підповзли до дому й постукали до вікна спальні. По кількох хвилинах у спальні відхилилася фіранка й у вікні показалося сива голова о. Порохівського. Отець Микола посвітив лямпою на своє лице, щоб дати себе скорше пізнати. Сусід поспішив на веранду й отворив двері.

— Слава Ісусу Христу! — поздоровили подорожні.

— Слава на віки! — привітався сусід. — Я думав, що це вістка від мого сина, що тиждень тому пішов до кордону й обіцяв якнайскорше повідомити про свій перехід. Не питаю куди йдете, бо вже догадуюся. Але як ви дістанетеся до кордону?

— Ми тому вступили сюди, щоб засягнути „язика“. Вам ближче до кордону, як нам . . . — відповіли обидва подорожні.

— Я сам докладно не знаю, але, як мені говорив син, є тут при міліції двох хлопців, що належать до підпольної організації й вони щось мусять про те знати. Підждіть до рана, може знайдеться нагода з іншими скомунікуватися. Хоч, що правда, у нас не дуже то безпечно сидіти, бо й мене вже НКВД кілька разів викликало на допити. Все питають: „Де дівся твій син?“ Я їм відповів, що не знаю, мабуть поїхав до Львова шукати праці, бо тут йому не хочуть її дати. Та вони в те не вірять, чи, бува, він пішов до Германа, кажуть. Нашу хату наказав комісар пильно березти вдень і вночі.

— Це ми бачили, бо міліціант освічував лямпою ваш горід.

Ми не маємо з ними спокою, ні вдень, ні вночі. Щонайменше маємо докази, що наша стара господиня, Параска, так

захопилася новою владою, що доносить до НКВД про все, що діється в хаті. Ми вже її відправляли, але не хоче вступитися.

Почало розвиднятися. Старенька дружина сусіда приладила холодне снідання, щоб, бува, про гостей не довідалася Параска. Одначе, відвідини й так не залишилися тайною для отого „кухонного сексота“. Коло восьмої години зранку в кухні приходства з'явився сам голова міліції, домагаючись побачення з „попом“.

— Чи цеї ночі хтось вас відвідував? — він запитав.

— Так, в мене є два знайомі, — була відповідь сусіда.

— Чого ж вони до вас прийшли?

— Їдуть до Львова й вступили мене відвідати.

— Дивно, їдуть до Львова і вступили до вас у відвідини, — іронізував голова міліції. — Я хочу з ними поговорити в уряді міліції та перевірити їх пропуски.

Обидвом подорожнім, що прислухувалися цій розмові в другій кімнаті, зробилося ніяково. Головно о. Ігор лякався, чи немає вже на міліції „гончого листа“ від районного НКВД. Приятель успокоїв його, кажучи, що містечко належить до другого району, що вже входив у т. зв. ширшу прикордонну смугу, яка тягнулася на ширині коло тридцяти кілометрів здовж кордону. Тому тут такі загострені відносини.

Обидва подорожні, очевидно, не могли подати своїх правдивих прізвиськ, а видумані, бо не мали з собою жадних документів. Це справу погіршувало. Що ж було робити? Тікати тепер у сад було запізно, а, зрештою, з цього могла б була вийти халепа для гостинного господаря. Попрошавшись із господарем, обидва пішли на міліцію. Там відбувся короткий допит, при якому зроблено особисту ревізію. Крім молитвословів, не знайдено нічого підозрілого, а через брак документів не хотіли їх випустити. Тому начальник міліції зарядив відіслати їх до районного НКВД. От тобі новий клопіт, або, як кажуть

наші люди, з-під ринви на дощ. Вони не тратили надії, що і з цієї ситуації вдасться якогось видістатися щасливо.

Біля будинку міліції була готова підвода, на яку посаджено обох придержаних. Конвоєнтом призначено одного з місцевих міліціантів і коні рушили з місця легким трапом у сторону районного містечка. Конвоєнт із крісом у руці сів біля погонича, звернений лицем до обох арештантів, що заковані сиділи на задньому сидженні.

— Краще було не вступати до містечка, а так попалися в руки нечестивих, — прошептав о. Ігор, використовуючи голосний туркіт коліс на битому шляху. — Що ж нам тепер діяти? Ми ніяк не можемо піти до НКВД, там нас здемаскують і можуть вислати на Сибір.

— Я також подібне думаю, — відповів о. Микола.

— Нам треба буде у відповідному моменті, найкраще на скруті згори, вискочити з воза й втікати в ліс, може пощастить вирватися живими.

Міліціант, закуривши махорки в газеті, сперся на свого кріса й спокійно дивився перед себе. І, як підвода зробила добрих десять кілометрів, вони вїхали в ліс.

Саме тоді міліціант шепнув щось погоничеві до вуха й коні, замість бігти в сторону районного містечка, завернули в бічну дорогу. Відїхавши двісті метрів від гостинця, міліціант задержав підводу за гушавиною ліщини.

— Гов! — сказав фірманові.

Підвода задержалася.

— А тепер, отці духовні, злазять скоро з воза, — сказав він, сміючись. — Маєте щастя, що на мене випала сьогодні служба. Ви щасливі також, що на міліції не було нікого з тих, що вас бачили на празнику у вашому селі, — сказав він до о. Миколи. — Отож коли сьогодні рано зараптувала слуга декана, що прийшли якісь нічні гості, я спершу думав, що це хтось від їх сина, але, побачивши вас на міліції, я пізнав зразу.

хто ви є. Тому, заздалегідь, постарався за „свого“ фірмана. Ми вже неодного справили доброю дорогою до кордону. Я вам дам невеличку записку до одного чоловіка в слідуєчому селі, (тут він назвав село і сказав як до нього потрапити), а той чоловік порадить, що даліше робити. На всякий випадок не йдїть самі, бо це вже прикордонна смуга і майже в кожному селі є большевицька залага. Вони, звичайно, живуть у колишніх панських дворах, а рідше по сільських хатах. Треба знати, коли йти і куди йти, інакше попадете в руки НКВД. Ось вам карточка.

Це був звичайний, дуже тоненький папір, на якому не було видно жадного письма, тому подорожні поглянули на себе здивовані.

— Не видно письма? — засміявся міліціант. — Це для обережності, бо вас можуть приловити. Зв'язковий уже знає, як це письмо відчитати. Не турбуйтеся!

— Ми вдячні за вашу поміч, — говорили обидва, — але як ви вийдете з цієї халепи? Ви ж мали нас відставити до НКВД.

— І про це не турбуйтеся. Ми маємо всякі способи, та якщо б не вдалося викрутитися, ми знаємо добре дорогу до кордону. Нас є багато більше!

— Кому ж ми маємо це завдячувати?

— Організації Українських Націоналістів, — сказав міліціант.

— Українські націоналісти при большевицькій міліції? Чи не виглядає це на курйоз?..

— Це, покищо, міліція, але вже незадовго прийде час, що ціла Україна почує про нашу організацію, — говорив міліціант. — НКВД добре пізнає силу українських патріотів, згуртованих у нашій організації.

Останні слова висказав міліціант із виразною ноткою гордості. Подорожні попрощалися з міліціантом. Його підвода рушила в дорогу, а подорожні пішли в напрямі села, де був отой зв'язковий. Уже з віддалі чути було кілька крісових стрі-

лів. — Чи не симулював міліціант утечу арештованих? — думали собі подорожні. В них вступала надія, бо нарід у так короткому часі вже організував свою власну оборону. Існування цієї організації в большевицькій дійсності мало величезне значення для задержання його рівноваги духа і рятувало від зневіри. Численні тисячі вигнанців-ізоїв, що їм „земля горіла під ногами“, переходили кордон завдяки існуванню тієї організації.

Наші подорожні, йдучи за вказівками міліціанта, вже добре сполудня дійшли до бажаного, невеличкого села, яке, радніше, треба би назвати громадкою хуторів. Вони з легкістю відшукали зв'язкового, якому передали отой „таємничий“, незаписаний папір. Він вийшов на хвилину до другої кімнати, звідки скоро вернувся.

— Ви оба священники . . . — сказав, — і шукаєте часового захисту. Я маю доставити вас до слідуєчої станиці особисто. Мусимо вийти ще сьогодні вечором, бо вдень небезпечно. Там забагато НКВД-истів.

Обидва подорожні відчули симпатію до тієї молодої, кременної й ділової, з довгими козацькими вусами, людини. Погостивши подорожніх, він сказав їм скоро збиратися, бо до слідуєчої станиці був „добрий шмат“ дороги пішком, а він мусів бути рано вдома, щоб відсунути від себе всяке підозріння цікавих сусідів.

— В цих околицях ліси рідкі, — казав він. — Нам треба йти чистим полем, оминаючи людські оселі, де на роз'їздах є відділи НКВД. З ними краще не зустрічатися. До того, оті витресовані сибірські собаки на кількасот метрів „вітрюють“ людину. До них треба мати багнета або ножа, бо вночі стріляти небезпечно, задалеко чути. Ми маємо пройти вісімнадцять кілометрів „із гаком“, попри кілька сіл, де є залага НКВД. Держіться близько мене з двох боків, щоб у випадку небезпеки ви могли робити те, що я робитиму.

Терен, яким ішли, був глинястий і дуже незначно підно-

сився вгору. Провідник ішов часто глибокими ярами, кілька разів треба було йти багнистими сіножатями й брести по коліна болотистими потоками. Зачинав брати добрий приморозок, так що під північ подорожні йшли сливе сухою дорогою. Десь около першої години по півночі вони стали зближатися до якогось більшого села, радніше, його присілка, бо у віддалі одного кілометра чути було гавкіт численних собак, який, звичайно, чути у великій місцевості.

Провідник зійшов із дороги на чисте поле й, зробивши закрут направо, підійшов до якогось людського селища. З темнієї ночі перед подорожніми виринули контури великої стодоли, а біля неї два обороги. Провідник підійшов до рога стодоли й підніс одну дошку, кажучи до них:

— Ідіть до стодоли й заждіть на мене хвилину, а я мушу піти до хати, щоб переконатися, чи „повітря чисте“.

За десять або п'ятнадцять хвилин він вернувся.

— Можна йти, там самі свої.

Подорожні ввійшли в селянську світлицю, але в ній не було світла. Вони привітали господарів старим українським звичаєм:

— Слава Ісусу Христу!

— Слава на віки! Гості до нас! — відповів дзвінкий жіночий голос. — Сідайте і загрийтеся та відпічніть трохи.

— Таки здалося б, бо в stodолі було досить холодно.

— Не гнівайтесь, що так довго ждали. Мого чоловіка нема ще дома, він повів двох інших людей до кордону. Сподіюся, що на світанку верне. Як його нема дома, то я мушу добре переконатися, кого в хату пускаю. Сюди часто під'їзять НКВД-исти з сусіднього двора.

— Чи далеко звідси? — питалися.

— Ні, недалеко, може двісті кроків.

— Двісті кроків? . . Чи це трохи не заблизько для нас? — питали подорожні.

— Найкраще близько, бо вони навіть не підозрівають, що

хтось міг би критися під їх боком. У нас переховувалося не раз більш як двадцять людей, але досі все це кінчалося щасливо для них і для нас.

— Насте, — казав до хазяйки провідник, — заопікуйтеся отцями якнайкраще, заки ваш чоловік поверне, бо мені пора в дорогу.

— Добре, добре, не журіться, — відповіла самопевно.

Отці сердешно подякували провідникові та хотіли дати йому якусь винагороду за його великий труд, але він сказав:

— Мені грошей не потрібно. Це робимо з наказу організації для рятування нашої інтелігенції, мозку українського народу, якого нам тепер більше потрібно, як грошей. Ми вже тисячам патріотів допомогли. Робимо це, доки треба буде й, очевидно, доки можна буде це робити. Це приходитьсь чимраз важче, бо на кордоні дуже велике загострення. Про це все вам розкаже Настин чоловік завтра. З Богом!

— З Богом у дорогу! Хай вам Господь помагає за ваше щире, українське серце!

Тим часом, Настя постелила на долівці у „ванкирі“ снопа соломи, дала накривало й попросила подорожніх дещо відпочати, прохаючи їх, щоб не скидали чобіт, бо завжди може зайти потреба втікати з хати серед ночі. Це вже траплялося кілька разів. Це тому, що звідси лише чотири кілометри до кордону й тут патрулюють НКВД-івські відділи вдень і вночі.

— Ще чотири кілометри . . . — думав о. Ігор. — Це найбільш небезпечний шмат дороги. Аби щасливо його перебути. Помолившись щиро Богові, обидва втікачі ще трохи шептали про перехід до кордону, передбачаючи різні небезпеки. Мабуть, над самим раном заснули твердим сном. Пробудившись, почули тиху розмову в сусідній кімнаті. В їх „ванкирі“, тобто меншій кімнаті, одинокє вікно було заслонене грубим, вовняним рядном власної роботи. Відхиливши дещо двері на хату, побачили Настю й її чоловіка, молодого ще мужчину.

— Доброго дня! — сказав він. — Чи добре спали?

— Як малі діти по купелі.

Настя вже була убрана до виходу. По її виході з хати господар загрів молоко та поставив двоє горнят і хліб на стіл, припрошуючи їсти.

— Чим хата багата, тим рада, — сказав. — Настя пішла до зв'язкового над кордоном. Вчора я відпровадив двох людей, але в тому місці не вдалося їм перейти. Занадто пильно беруть. Передучора застрілили трьох і їх трупи ще лежать на сіножаті, біля річки. Це для постраху другим. Я їх сам бачив. Не дозволяють їх похоронити, мовляв, буржуазні фашисти, хай їх пси розтягають.

— Чи думаєте, що нам удасться щасливо перейти отих чотири кілометри? — допитувалися отці.

— До кордону дістатися не важко, але через нього перейти дуже важко. Ви мусите бути приготовані на найгірше. Останній кілометр мусите вже йти самі, це відкрита сіножать над річкою. Границя йде річкою. Як моя дружина повернеться з останньої станиці, тоді знатимемо, в котрому місці вам прийдеться переходити річку й тоді я вам покажу докладний плян того місця.

— Чи траплялися випадки зловлення втікачів? — питали.

— Дуже часто.

— Що ж роблять із ними?

— Цього ніхто не знає напевно. Одні говорять, що їх НКВД замикає в тюрму, судить і висилає на Сибір. Інші говорять, що їх тортурують таки тут на станицях і, видобувши від них признання, стріляють, а трупи кидають у річку. Є фактом, що кожного дня можна бачити постріляні трупи, що пливуть водою. Українська кров тим разом пливе у Балтійське море. З хвилиною, коли опинитесь над річкою і вас переловлять, тоді немає для вас рятунку. Тоді найкраще щосили бігти до річки

й переходити. Про все це, зрештою, вам розкажуть на останній станиці.

Около третьої години сполудня вернулася Настя з-над кордону, але її вістки не були заохочуючі. В те місце, куди найближче до броду на річці, НКВД прислало скріплену залогу, що квартирує в надкордонних стодолах. На брід вдень і вночі є наставлений важкий скоростріл. Дві партії вартових патрулюють рівночасно однокілометровий відтинок броду, що притикає до села. На станиці радили, щоб пробувати те місце, що під лісом. Там, щоправда, річка вужча, але зате глибша й над берегами покрита густою лозою. Закравшись у лози, можна підповзти понад берегом до броду й перейти річку. Це треба робити дуже обережно й тихо, бо сторожа переходить туди що кілька хвилин із псами, а окремі відділи їздять кіньми. Зі станиці два дні тому вислали вістку на другу сторону, що переходи відбуватимуться біля лісу, тому просили їх мати завжди готові човни. Ще, щоправда, не одержано відповіді, але сподіються, що на даний знак лямпкою, човен підїде під цей бік. З огляду на те, що зміна варті відбувається біля восьмої години, на цю годину назначено переходи через кордон.

9. КРІЗЬ ЗАЛІЗНУ ЗАНАВІСУ

Новий провідник казав втікачам збиратися в дорогу. Около п'ятої години по полудні вони вийшли на город та пішли пільною стежкою здовж глибокого яру в напрямі прикордонного села. Дійшовши до битого шляху, на якому ще їздили авта й підводи, вони перебігли його поперек та почали помалу сходити вниз до села. З їх лівої сторони виринула з темряви силуэта гарної церкви з великою візантійською куполою. Була це горішня вулиця села, що йшла вертикально в сторону граничної річки. Наслухуючи уважно, провідник ішов поза городами аж до слідувочої поперечної дороги, що бігла рівнобіжно з річкою.

— Від цієї дороги є лише один кілометр до границі, — шепнув провідник. — Ми мусимо дуже обережно перейти ще цю дорогу та піти в її лівий кінець, до крайньої хати. Там уже остання станиця. Йдучи дорогою, захуйтеся як автохтони, бо цею дорогою ходять НКВД-исти, що йдуть із двора на варту й навпаки.

Всі три вийшли на дорогу. З її лівої сторони було видно ясне світло й чути було гамір людей.

— Це кооператива, — казав провідник. — Ми підемо правою стороною вулиці, попід тини, щоб можна було скочити під хату, як зайде конечність.

Идучи, як можна найтихше, всі три без жадних пригод добилися до крайньої хати й увійшли у фіртку. Провідник застукав в умовлений спосіб до дверей від дороги. Вони скоро відчинилися й у них показалася постать молодої жінки, що відразу

запровадила їх вузькими сіньми до маленької комірки. По кількох хвилинах провідник попрощався і пішов додому.

— Гості до нас! — сказала молода хазяйка, вернувшись до комірки. Вона поставила маленький каганець на бочку. — Трохи відпочинь тут, бо в хаті небезпечно. Незадовго мій чоловік прийде з праці в містечку й вияснить вам усе потрібне.

Через якийсь час до комірки ввійшов молодий brunet, з невеличкими вусиками „по-англійському“.

— Доброго вечора, — привітався. — Вибачте, отці, що зразу не зайшов, але я вернувся з праці недавно й кінчив обід. Вам уже, напевно, казали, що це остання станиця перед кордоном, тобто річкою. За нашою stodолою завжди стоять два вартові з кулеметом, що домінує над цілою лукою аж до лісу. Інші вартові ходять понад річкою. (Тут він витягнув ситуаційну мапу села, де була докладно зазначена віддаль до ліса й річки та докладно показав, куди ходила сторожа). Десь коло восьмої години, — продовжав він, — міняється сторожа, це триває п'ятнадцять хвилин. Отож у тому часі треба бути вже над річкою та з укриття обсервувати рух варті. Коли вона вже відійде, тоді треба скоро й тихо йти в сторону броду й переходити річку. Не треба задержуватися довго, та не забувати також, що крім пішої сторожі їздять ще кінні, але це рідше. Зрештою, хід коня можна чути здалека. Якщо б із будь-яких причин вам не вдалося дістатися до броду, тоді треба йти коло сто кроків наліво й, наслухуючи дуже уважно, збігти малою галявиною в прибережні лози та там добре сховатися. Там річка глибока, але вузька. З лозів засвітіть електричною лампкою тричі з короткими перестанками, це знак для людей на другій стороні, щоб підїхали човном . . .

— Тепер трохи відпочинь, — докінчував він розмову, — а я незадовго прийду до вас та скажу докладно, куди треба йти, щоб дістатися на край лісу. Ще раз подивіться на мапку. Ага, ще одна важна річ. Ось тут маєте трохи паприки. Нею посип-

леті свої сліди над річкою, коли б вам треба було довше задержатися в прибережних лозах. Це на те, щоб змити отих сибірських собак. Паприка забіє їх нюх і вони не знайдуть вас над річкою. Ще одна рада для вас: якби вам прийшлося плисти річкою, ось цими шнурками обв'яжіть свої чоботи, щоб досередини не налялося води. Також мусите скинути свої кожухи й прив'язати їх до шиї, тоді вони самі вдержаться на воді, інакше тягнутимуть вас додолу . . .

З тих інформацій станичного виходило, що не треба було сподіватися легкого переходу через кордон. Обидвом стало моторошно. Осць лише п'ятнадцять хвилин ходу й вони можуть бути на волі поза обсягом сили НКВД, або . . . не доведи Господи, трупи їх лежатимуть у болоті на жир собакам і воронам . . . Вони мусіли понищити все, щоб на випадок їх приловлення чи забиття НКВД ніколи не могло довідатися, хто вони й звідки походять, щоб по їх смерті не терпіли їх рідні. Знищення всяких документів і речей було написаним законом, від якого організація не робила жадних винятків. Це з огляду на обережність і в цілі рятування інших людей перед репресіями НКВД.

По тих останніх вказівках станичного обидва втікачі зробили короткий іспит совісті та висповідалися взаємно, щоб бути готовими на Божий Суд . . .

Вказівка годинника показувала пів до восьмої . . . В кімнаті господаря тихо рипнули двері й він постукав до дверей комірки.

— Вже час у дорогу! Ходіть тихенько за мною!

Вийшовши надвір, посувалися тихенько попід хату й тин до невеличкого вишневого садку, що притикав до великої луки-сіножаті, через яку вони мали добитися до лісу. З їх правої сторони у віддалі не більш як сотні кроків бовванів контур стодоли. Там, за нею сиділи НКВД-исти з кулеметом. Треба було відійти від стодоли якнайдалше. На щастя, від сторони стодоли й річки віяв досить сильний вітер, змішаний з дрібним сніговим

дощем; тому проти вітру сторожі було важче вчути їх кроки. На краю саду, під тином станичний ще раз сказав:

— Щасливої дороги й щасливішого повороту у вільну вже Україну. Хай Бог помагає!

— Хай і вас Господь хоронить за ваше добре серце й поміч братам у важкій потребі.

Дружній стиск рук і подорожні, відхиливши одну дошку частоколу, пересунулися отвором на луку. Холодний вітер віяв від їх правої сторони. З-під рога стодоли до вух втікачів доносилися відривані звуки розмови НКВД-истів. Вони, мабуть, захотіли скритися перед холодним дощем, тому стали під стіну від сторони луки. Треба було йти тихенько, зігнувшись додола. Віддалившись коло сто кроків від саду, вони почули над річкою іншу голосну розмову, а в слід за нею стріл. За хвилину світляна лента полетіла еліпсою вгору. Втікачі щосили прилипли до землі. Це сторожа освічувала ракетною луку, що притикала до броду на річці. Ясно-блідаве світло зависло в повітрі й освітило цілу долину. Не було чути іншого стрілу.

— Слава Тобі Господи! Нас не завважили, — шепнув о. Ігор.

Та о. Микола не відзивався, він трясся, немов в лихорадці, може від зимна, а може від переляку. Це перший раз у своєму житті він заглядав смерті ввічі.

Ракетне світло зробило втікачам велику прислугу, бо вони докладно побачили річку, брід і контур невеличкого лісу, що майже притикав до річки. Світло загасло, але йти тепер в сторону річки, до броду, як казав станичний, не було безпечно, бо там було НКВД. Треба було вибрати другу можливість, тобто йти в напрямі лісу, щоб увійти до нього бодай сто метрів від галяви.

Обидва стали тихо пересуватися досередини луки. В долині вона розмкнула та їх чоботи стрягнули глибоко в землю. Це небезпечно, бо так їх кроки могла легко вчути сторожа, що була

над річкою . . . Цей благословенний вітер від річки, покищо хоронив їх перед викриттям. На самій середині луки втікачі знову почули характеристичний стріл ракети й знову побачили світляну еліпсу, що розприскавшись угорі, цим разом біло-зеленим коліром, зависла сливе над їх головами. Втікачі вже лежали в болоті. Знову побачили ліс, але вже значно ближче . . . Щоб тільки через оце болото, у ліс, тоді вони якби вдома. Ракета знову загасла. І втікачі знову посувалися вперед, щораз сухішим тереном. Врешті щасливо добилися до лісу.

— Господи, слава Тобі, найбільш небезпечна частина дороги вже за нами, — шепнув о. Микола.

— Так, а тепер підемо краєм лісу до річки, щоб зорієнтуватися, де є сторожа.

Показалося, що самим лісом йти небезпечно, бо сухі гіляки тріщали під ногами. Треба було йти лукою по-під ліс. Врешті добилися до галяви й прилягли до землі, наслухуючи чи не йде сторожа. Не чути кроків . . . а може . . . може вони стоять десь недалеко? . . . Треба було рішатися скоро, бо вже, напевно, восьма година. Пригнувшись додолу, обидва стали йти через галяву в сторону прибережніх лозів . . . ще десять . . . ще п'ять кроків . . . і ось вони вже біля лозів . . .

В тій хвилині від сторони села почули знову стріл ракети й блідо-біле світло освітило місце біля броду. Втікачі побачили у віддалі сотні метрів двох людей з крісами на плечах, що зближались в їх сторону . . . До броду не можна було йти, тому по згашені світла ракети обидва залізли в гушавину лозів, аж до самого берега річки.

По осінніх дощах русло річки було повне води, що котилася великою масою у їх праву сторону. Річка, щоправда, не була широка, але по вирах у воді треба було догадуватися, дуже глибока. Втікачі причаїлися за лозами. Не минуло кілька хвилин, як оті два НКВД-исти підійшли до місця їх укриття. Вони говорили якоюсь незрозумілою мовою, в якій часто повто-

рялася буква „ш“, а ціла мова видавалася втікачам, немов го-стрий шелест тирси над річкою. Це якісь Азіяти, думали втікачі. Вони курили свою махорку, бо, час від часу, можна було ба-чити крізь лози два вогники.

Обидва лякалися, щоб хто з них бува не закашляв в цьому моменті. Це був би кінець. Чого ж можна сподіватися від отих Азіятів? Це ж погани. Боже, дай сили й відваги видержати ще отих кілька хвилин.

Що це? З противного боку далось чути форкання коня... Це, мабуть, кінна сторожа, що їздила поміж пішою здовж кор-дону. Піші підійшли в сторону кіннотчиків і завели розмову. Цим разом вона велася московською мовою. Врешті кіннотчики відіхали в сторону броду, а піші пішли в сторону лісу.

В цьому моменті втікачі, видобувши з кишені електричну лямпу, давали світляні знаки на другу сторону річки. Раз... другий... третій... Не було жадної відповіді... Вони повто-ряли це кілька разів, але без жадної відповіді... Човен не надходив...

— Що нам тепер робити? Ми, мабуть, спізналися через оті ракети. До броду не можемо йти, бо туди поїхали кіннот-чики, а зрештою, звідти зараз надійдуть інші вартові на зміну. Залишається нам плисти через річку... це лише сто метрів... вода сильна, понесе з собою й ми запливемо до берега дещо нижче, — прошептав о. Ігор.

— Я не вмію добре плисти, до того маю якийсь погане пе-редчуття нещастя, — сказав о. Микола. — Ще трішки заждім. Даймо знову знак на другу сторону.

Давали знову знаки, але знову жадної відповіді не було.

— Я плину. Що ти робиш? — запитав рішучо о. Ігор.

— Я не можу... не лишай мене самого... ще трішки зачекаймо...

— Знаєш, що це небезпечно, піші скоро вернуться назад, треба рішатися скоро.

— Я не піду, я вертаюся назад... може завтра спробую.

Хвилинка надуми... Фантазія, перемішана з переляком, малює макабричні картини... Від сторони Миколи чути „дзвонення“ зубами... Ігор жалує, що не йшов сам... Але... це лише коротенька хвилина... Удвійку й смерть миліша... не можна ж залишити людину саму в такому стані переляку... ще готов зачати кричати... Ігор рішається вертати до станиці. Розхиливши лози й зігнувшись низько, скорим кроком перебігають знову до лісу.

Без жадних пригод вернулися назад до станиці. Станичний ще не спав. Він пильно наслухував, чи не стріляють над кордоном, тому думав, що втікачі щасливо перейшли на другу сторону.

— Слава Тобі, Господи, що ви вернулися цілі додому, може й добре зробили, що не пускалися плисти через річку. Тут, як бачите самі, перехід став неможливий. Дивуюся, чому не було відповіді з другої сторони! Там мусіло також щось непередбачене статися. Може Німці тепер перешкоджують у переході. Незадовго довідаємося про все... Завтра спробуємо в іншому місці... Тим часом, лягайте в комірці. У випадку якогось руху, лізьте по драбині на стрих і тягніть її за собою нагору. Сторожа рідко приходять до хати, але не виключене, що може в кожній хвилині прийти. Вони не сподіваються, щоб під їх боком хтось міг переховуватися.

Господиня принесла обом подорожнім холодного молока, бо вночі не було безпечно розкласти вогонь у хаті, це могло б привабити НКВД-истів.

Обидва втікачі полягали в мокрому вбранні на голу землю, щоб бути готовими. Не вільно було стелити соломи, бо на випадок ревізії це зрадило б присутніх втікачів. Притулившись до купи, обидва пробували заснути, та холод і свіжо пережиті враження відганяли від них сон. Що їм принесе завтрішній день? Одне певне, вони ніяк не можуть датися зловити живими, бо це смерть від кулі, тортурів або голоду... Другий раз треба буде

плисти . . . Небезпечно задовго крутитися над кордоном! Притулені до купи пролежали безсонно цілу ніч.

Десь коло шостої години зранку станичний увійшов до комірки.

— Доброго дня! — поздоровив. — Збирайтеся скоро! В нас уже жде на вас інша жінка, що запровадить вас на другу сторону містечка, де можна легше перейти.

Подорожні з'їли снідання стоячи, а станичний давав докладні ради.

— Ви, Маріє, підете передом, а десять кроків за вами один, і в такому самому самому відступі другий отець. Сьогодні в містечку ярмарок, тому на вас звертатимуть меншу увагу. Перейдіть у такому порядку містечко. В місті трохи задержіться, бо до другої станиці найкраще прийти смерком. Там, крім сильного відділу НКВД, є вже свої, які доносять про прихід чужих людей. Це колишні москвофіли, що цілою душею допомагають НКВД-істам. Передайте станичному оцей папірець, а він уже знатиме, що робити.

Подорожні подождали в хаті аж до зміни сторожі. Десь коло девятої години вийшли із станиці, подякувавши господарям за щире волю й опіку. На битому шляху їхали вже підводи в сторону містечка. Не було видно веселости на обличчях людей, як це колись бувало в ярмаркові дні. Колись люди їхали до міста, щоб поробити закупи потрібних речей для родини, а сьогодні в кожного одне було на голові, щоб продати щось на чорному ринку та в той спосіб сплатити невинній державі несправедливо наложений податок.

У містечку сумний образ. Жидівські крамниці порожні, а хто хоче щось продати чи купити мусить іти в заулки й купувати товарі „з-під поли“. Це саме з сільськими продуктами, все „з-під поли“. Ціни високі, хоч держава наложила т. зв. максимальні ціни. Що ж? Держава собі, а люди собі. Їсти ж треба й босому не можна ходити. По всіх вулицях крутяться більшовики. Це спеціальні відділи НКВД для стереження границі. Мало

між ними європейських облич, самі Азіяти. Переважно молоді хлопці із скісними очима й вистаючими висками. Люди розказують про них жахливі речі, мовляв, це напівдикий нарід, спеціально витренований на сторожів кордонів СРСР. Кожний з отих молодих хлопців, заки був прийнятий до граничної сторожі, мусів перейти спеціальний вишкіл в стрільні до далекої мети нічною порою. До всіх, що знайдуться в прикордонній смузі на ширині одного кілометра від річки, стріляють як до зайців. Доходить до частого вбивства українських селян, головно в селах, що їх нова границя розшматувала надвоє. Там порозділювано найближчу рідню, яка дальше піддержує родинні звязки без огляду на існування кордону. Вже вбито багато матерей, доньок, батьків і синів, що хотіли відвідати себе через новий кордон. По таких селах кожного дня відбуваються дантейські сцени, а трупи людей цілими днями гниють на публічних дорогах. Їх не дозволяють хоронити для постраху другим. Волосся стає дубом на голові, коли слухати тих оповідань людей про звірства граничників. Большевики запровадили в Європі азійські порядки. Людське життя стало неварте й одного сотика. Воля сатрапів із Кремлю стала законом, який виконують оці напівдики Азіяти.

Вони всі воюючі безбожники, що з особливою ненавистю відносяться до католиків. Перед висланням у Західню Україну вони всі переходили спеціальний пропагандивний курс, де в їх голови втолочено переконання, що кожний католик — це просто не людина, а звір, страшний ворог радянської влади, що кожного большевика втопив би в ложці води. Крім того, всі граничники живуть укупі, де московські старшини НКВД кожного дня допильнують, щоб усі розпорядки Сталіна були точно виконувані. Тому вже по кількох місяцях большевицької окупації новозроблена границя стала місцем варварської масакри українського народу, де щодня гинули його сини і доньки.

Наш нарід має одну добру прикмету: він у кожній ситуації знайде спосіб оборони. Ось і переходить через границю стали

відбуватися в організованій формі. Ця жінка, що провадила наших подорожніх кільканадцять кілометрів, була одним коліщатком у цій великій оборонній машині, якої теперішнім завданням було рятувати українських людей від поголовного, фізичного нищення.

Бути провідником для втікачів із „Сталінського раю“ було дуже небезпечною річчю. І чимало їх уже приловлено разом із втікачами й розстріляно, але на їх місця приходили інші, а їх праця стає щораз більше законспірованою. Український нарід заховає сердечну вдячність для отих людей: чоловіків, жінок, хлопців і дівчат у пограничних селах здовж Сяну-Солокії-Буга, що з нараженням свого життя від осені 1939 до літа 1941 рр. помагали тисячам втікачів і врятували їх для України. Для тих безіменних героїв, що гинули під час перепровадження через кордон, вдячний нарід у своїй вільній державі повинен поставити тривалі пам'ятники в отих пограничних місцевостях.

Вже добре смеркало, як наші подорожні завернули з битої дороги наліво й стали зближатися в напрямі людського селища від сторони чистого поля. Провідниця показала рукою на синяво-темну ленту річки, зарослу з обох сторін верболозами. Це границя. Село, до якого йшли, невеличке. Крім „кацапів“, казала вона, є там дуже свідомі Українці. Сам станичний і кілька хлопців служать при міліції, тому й переходи тут бувають, звичайно, легші. Вони мають навіть свої човни, бо тут броду немає, а річка глибока.

Ось і знову стодола. Це тимчасова ціль подорожі. Провідниця, залишивши обох подорожніх у стодолі, пішла до хати, щоб передати записку. Подорожні вже її не бачили. Вона мусіла вертатись додому. Натомість до них прийшов молодий мужчина.

— Гості до нас — привітав їх характеристичним українським привітом. — Мушу вам сказати, що ви попали в дуже невідгідну пору. Два дні тому НКВД сконфіскувало всі наші човни. Вони малошо не приловили тоді велику львівську групу, яка пересиділа на стриху сусідської стайні. Ми всіх їх мусіли

відставити назад і вони ще ждуть на свою чергу трохи даліше від кордону, в одній лісничівці. НКВД загрозило всім людям, де приловиться втікачів, розстрілом і спаленням їх господарств. Тому нагнали страху слабшим духом. Маємо тут одного ветеринарного лікаря і вас двох. Будемо старатися відставити вас сьогодні вечором, якщо, очевидно, нам удасться дістати саодиного старого човна, який є на стриху в млині. Тепер тихенько йдіть за мною до моєї хати, бо надворі бере добрий мороз, там загіретеся.

Ішли подвір'ям попри стайню, а потім через вузьку вуличку до хати, а, радніше, до ванкіря. Там привіталися із старенькою матір'ю господаря, дружиною і їх двома дітьми. Мати зараз розказувала, що її другий син, в'язень польських тюрем, уже давно відійшов закордон. Мають від нього вістки. Він ще нездоровий і лічиться від грудної недуги. В цій гостинній кімнаті, кількасот метрів від кордону, подорожні відчули ширі, українські серця.

Не минула й година, як у сінях дався чути тупіт людських ніг. Усі насторожилися. За хвилину до хати ввійшло трьох людей: господар, міліціант із крісом та третій — це ветеринарний лікар. У ванкірі відбулася коротка нарада. Міліціант, сам станичний, зарядив перехід ще цього вечора. Він говорив:

— Хлопці знайшли сьогодні в млині старого човна, діравий він, але переїхати річку в одну сторону можна. Важна річ, щоб його доставити млинівою, тобто потоком, до місця, де він вливається до граничної річки. Його там треба притягнути й привязати шнуром до верби, щоб НКВД не знайшло. Найкраще переходити околи восьми години. Ви будьте готові, а я подбаю про решту.

Станичний-міліціант вийшов. Втікачі шепотом розмовляли. Ветеринар уже три дні жеде тут і був свідком відпровадження львівської групи взад, але він уже задовго крутився над кордоном, тому хотів переходити сьогодні на власну руку. Годинник показував кілька хвилин по восьмій, а від міліціанта не було

жадної вістки. Хазяїн нервувався... Щось мусіло статися... Вони повинні вже тут бути...

Около девятої години від сторони річки донеслася крісова стрілянина... Потім угору вистрілила ракета й зависла в повітрі... За нею слідувала серія сухих стрілів з автомату, т. зв. фінки... Потім знову червона ракета... Знову серія стрілів, але цим разом уже ближче хати... За кілька хвилин попід хату продудніли людські кроки, а за ними гналася, немов навіжена собака, сусіда з голосним лайнням.

— Мати Божа, — голосно закликала старенька мати, — рятуй нас від нещастя. Діти й ви всі, клякайте на коліна перед образами, та помолімся щиро до Матінки Божої!

За її прикладом усі поклякали. І в неосвітленій хаті понеслися тихі слова щирої й гарячої молитви до Небесної Цариці, Покровительки України. „Богородице Діво радуйся... благодатная Господь з Тобою... яко родила еси Христа Спася, Ізбавителя душам нашим...“ Час пливе ліниво... він довжиться в безконечність... Кожна хвилина видається вічністю... В Бога одна хвилина як тисячу літ, а тисяча літ як одна хвилина... „Достойно есть яко во истину... блажити Тя, Богородицу...“

Що це?.. Якийсь рух на підвір'ї... Відхиляють завішене на вікні рядно. Це НКВД-исти стукають у вікно сусіда, того самого, в якого на стриху переховалася львівська група... З хати ніхто не відповідає... Знову стукають сильніше... В хаті блиснуло світло, а в вікні показується заспана, жіноча голова.

— Хто там? — кричить голос знутри.

— Открой двери, — кричить НКВД-ист.

Хвилина... двері відкриваються й сторожа йде досередини. Через кілька хвилин виходять назад. Ідуть попри хату, де сидять втікачі.

— Що нам робити? — питає о. Ігор. — Чи не вилізти б на горище? Там певно солома?

— Ні, там лише полова й скритися немає де, — сказав господар.

— Ходім до сіней та станемо за дверима... Вони, отворивши двері, заслонять нас ними, а потім спробуємо втікати в город... Когось потраплять, а хтось втече... і вас не каратимуть за переховування втікачів.

Всі втікачі йдуть до сіней і стають за двері... І, стиснувшись до купи, очікують стукоту до дверей. Серця б'ються в грудях важкими молотами, а ляк запирає віддих... В о. Миколи трясуться коліна й дзеленькають зуби... він не може стояти, тому сідає на землю... Час знову довжиться у вічність... З-надвору не чути нічого. Собаки брешуть у сусіда по другій стороні вулиці. Чи не вийти б тепер надвір? Це найкраща нагода... Отець Ігор натискає обережно на клямку... відчиняє двері та висуває голову надвір... Десять кроків від хати, на самому розі вулиць видно дві людські силуетки й два вогники. Це два граничники курять махорку... Вийти неможливо. Втікати в такій ситуації — це явне самогубство... Треба ще дещо подождати...

Втікачі затрачують почуття часу... Ніхто з них не знає, кільки вони вже стоять за дверима... Зрештою, чи це має яке значення? Важне: прийдуть сюди НКВД-исти, чи не прийдуть? Коли ж прийдуть, то чи вдасться висмикнутися непомітно? Аби хоч оті два забралися з рогу вулиці... Яюсь холодно стає... Надворі віє сильний північно-східний вітер, бо під його напором, час-до-часу, тріщать на горищі крокви. І собаки перестали яюсь брехати. Дивно! Ніхто не стукає до дверей. Невже не прийдуть до хати? На сполоханих втікачів спливає яюсь успокоєння, яюсь неземська потіха, що дивним теплом розходитьсь по закастєнілому від холоду тілі, немов діяння електричного струму...

Двері від кімнати відчинились й почувся тихий голос печаливої, старенької матері:

— Ходіть до хати, бо геть перемерзнете там у сінях!

Сердешна мати, вона не забула навіть у такій небезпеці про зовсім чужих їй людей. Вона, напевно, бачила в них образ її сина, що як і вони мусів переходити таку саму недолю.

Щойно її слова привели втікачів до повної свідомости. Вони йдуть відрухово за її голосом. У хаті ще ніхто не спав. Мати що-хвилини відхиляє рядно й глядить на вулицю. Оті два ще стоять на розі. Котра може бути година? Вказівка годинника вказує десять хвилин по третій . . . Як той час проминув і здавалося йде дуже пиняво. Вони простояли в сінях кілька годин, а здавалося якби кілька хвилин, або . . . цілі роки. Знову всі три йдуть до ванкира.

Ветеринар лягає на ліжку, він дуже сплячий, і за кілька хвилин його голосне хропіння вривається в уха інших неприємним дисонансом. Отець Микола знервований і торгає його за ногу . . .

— Бійтеся Бога, як ви можете спати тепер, а до того так страшно хропіти?

— Я? Хропів? Це вам мусіло приснитися . . . — боронився ветеринар.

— Ви здорово хропіли, — потвердив о. Ігор. — Подумайте, що через ваше хропіння ми не можемо чути, що діється надворі. Возьміть себе трохи в руки.

Отець Ігор сидить на стільці біля ліжка. Він чує, як ліжка трясеться. Це о. Микола знову попав у лихорадку.

— Що з тобою, Микола? І ти возьми себе трохи в руки.

— Не можу опанувати себе. Дай сюди свою руку, — він бере руку друга й прикладає її до свого серця, а воно б'ється важким молотом, якимось неправильно. — Ти знаєш, я все мав клопіт з моїм серцем, — скаржиться Микола.

Ветеринар знову захропів, втягаючи повітря своїм носом, а випускаючи його устами, зложеними немов до свисту, з чого чути було свист якби з невеличкої парової машини. Сильний

поштовх в його бік перервав на хвилюк хропіння, але за короткий часок воно вертало знову.

— Нещастя з отим чоловіком без усякої волі, — нервувався Микола. — Це хропіння зі свистом вертить мою голову якби сверлом, воно може загнати людину до божевілля в такій хвилині. Знаєш, Ігоре, я боюся, що коли прийдеться пережити ще одну таку ніч, я або збожеволюю, або моє серце не витримає. Вже там, у снігах, прийшла мені думка, що мені краще вернутися додому.

— Це лише нерви, Миколо. Ти ще ніколи не був в подібних „тарапатах“. Це твій хресний вогонь, до всього треба привикати.

— Я знаю, але боюся за моє серце... Ні! Я таки маю якесь погане передчуття, що не перейду живим границі. Раненько, як оті НКВД-исти вступають з рога вулиці, я вертаюся додому — вже рішучо сказав Микола.

— Як думаєш, а я за всяку ціну постараюся перейти кордон. За мною вже напевно всюди шукають.

Оті два вартові стояли на розі вулиці до четвертої години. Десь около п'ятої години господар порадив всім трьом перейти до стодоли та вилізти на снопи пшениці, що були наложені аж до „капиць“, тобто до поперечок, що лучили крокви.

Микола, попрощавшись з усіма, пішов полями додому. Йому не стало терпеливості ані відваги витримати до кінця. Хай Господь провадить його та дозволить живим і здоровим діждатися кращих часів.

Отець Ігор і ветеринар вилізли на снопи й там незабаром заснули сильним і здоровим сном. Їх збудив якийсь стукіт на тоці стодоли.

— Чи ви спите? — почули притишений голос.

— Дрімаємо, — відповів о. Ігор.

— Злазять трохи надолину!

Це старенька мати господаря принесла полуденок в ко-

шику. Вона мусіла закрадатися до стодоли, немов злодій, бо один сусід цілий день їх підглядав, чи немає в них когось чужого. Він зараз доніс би був до НКВД. Боїться, бач, щоб і його хата не згоріла разом з нашою. В страху великі очі — каже відважна матір.

— А знаєте, чому до нас не прийшли вночі?

— Чому? — запитали обидва нічліжани.

— Вони ходили до всіх хат на нашій вулиці, де лише були парубки. В нашій хаті немає парубка, тому не прийшли.

— Це ваша молитва до Матері Божої нам допомогла, — казав о. Ігор. — Чи зможемо будь-коли віддячитися вам за оцей ваш клопіт з останньої ночі?

— Ми вже до того привикли, нема зашо дякувати. Зрештою, не жаль і загинути, коли рятується других людей. Нас Бог не опустить. Ага, мій син казав, що сьогодні зараз звечора хлопці таки наважилися вас перепровадити на другий рік. Большевики човна не знайшли. Тому буде легше. Вони їх вчора приловили, коли вже вертались по вас. Славити Бога нікого не зранили й нікого не зловили. Як підете на другий бік то перекажіть, щоб там човна постарали, бо тут неможливо сховати.

Старенька мати, набравши вязку сіна, пішла до стайні. Дивувалися втікачі, що в тієї жінки таке щире й тверде, козацьке серце. Вони заховали до неї велику вдячність і бажали, щоб про її ім'я довідався весь нарід, але відносини в Україні не дозволяли на те. Може колись прийде і на те слухний час.

По полудні сонце показалося з-поза хмар. На сусідньому подвір'ю чути було якийсь гамір. Крізь шпари стодали видно було двох НКВД-истів з собакою, що розмовляли з міліціантом, Михайлом, ходячи довкола його оборогів. Вони шукали за слідами втікачів. Їм і на думку не прийшло, що два „враги“ народу дивилися на них згори, з віддалі кільканадцяти метрів. Їх доля була в руках міліціанта, а одне його необережне слово могло видати їх на тортури й смерть.

Обидва пересиділи в stodолі на снопах до смерку. Коли вже добре стемнилося, вони почули розмову на тоці stodолі. Їх кликали надолину. Крім господаря, був ще знайомий міліціант і два інші хлопці з короткими крісами, т. зв. обрізами.

— Зараз будемо переходити границю, — казав міліціант. — Обидва хлопці будуть йти горбками, а ми всі три підемо яром. Я буду посередині, а ви обидва по моїх боках. Нічого не бійтеся та вважайте, щоб не зашпортатися й не зробити непотрібного галасу. Човен вже готовий. НКВД не буде тепер сподіватися переходу. На всякий випадок обв'яжіть халви чобіт шнурками, хто зна, чи не прийдеться скакати у воду.

Всі вийшли із stodолі.

— Господи Боже, допомагай! — сказав міліціант. Всі, скинувши шапки перехрестилися. Перейшовши сусіднє подвіря, глянули на город. Не було видно нікого. Від сторони ріки віяв легенький вітер. Це нарку втікачам. Під ногами мороз зціпив болото. Довкруги тихо й темно. Втікачі притулилися до провідника й держалися його руками. Він, час від часу, стискав їх руки, остерігаючи перед горбком або ямою, бо знав терен прекрасно. Обидва хлопці з крісами йшли з двох боків горбками...

— Ще сто метрів, — шепнув провідник. — Треба йти уважно, схилившись до землі, бо НКВД-исти можуть сидіти причаєні біля верболозів.

Терен почав нагло спадати, а до вух втікачів донісся легкий шум води. Це місце, де млинівка вливалася до граничної річки. Обидва хлопці з крісами задержалися на горбку, аж доки провідник не сяде з втікачами до човна. Скочили до човна, що вже був приготований до їзди, але сливе дополовини наповнений водою, тому захитався в усі боки. Провідник взяв у руки довгу жердку й відіпхнув його від берега. Силюети хлопців з крісами зникли в темряві, сповнивши своє завдання, вони відійшли до дому. Човен вплив на граничну річку, що спокійно котила свої води, на яких було видно невеличкі вири... мусила бути гли-

бока в тому місці, бо довга жердка вже не сягала дна... провідник зачав нею веслувати. Це небезпечно, бо, крім плюскоту води, вона, час від часу, біла об дошку човна... Вітер мусів нести відгомін цих ударів на большевицький бік... Ось вже видніють верболози на другому боці... Господи, ще трохи... Вже майже середина річки...

— Стой! Стой, бандіти! — донісся до вух втікачів голосний крик з большевицького боку.

— Стой, бандіти, бо стреляю!

Рясне світло електричної лямки освітило воду, але, на щастя, це не рефлектор, і засяг світла не може вже захопити човна. Отець Ігор і ветеринар скидають із себе кожухи та приціпають їх до шиї. Це на всякий випадок, одночасно присідають в човні.

— Бах! Бах! Бах! — сипляться стріли в сторону човна. По сухому тріскоті вистрілів можна було здогадуватися, що вони не походять з кріса, але з „нагана“ або „фінки“. Кулі з усіх сторін човна плюскають у воду... Провідник, скоро гребе жердкою стоячи позаду човна. Він легко крикнув... Його, мабуть, поцілила одна з отих куль, що свистали, як розлучені оси понад головами втікачів... Човен зачинає хитатися в усі сторони... З рук провідника нагло виривається жердка і, заки втікачі зорієнтувалися в чому річ, човен нагло перевернувся. Всі опинилися у воді. Провідник пірнув у воду й зник під нею. Він вже не вплив на поверхню.

Опинившись на воді посередині річки, обидва втікачі стали щосили плисти до другого берега... Вода ледяно-холодна, а її сильна струя несе їх скоро вдолину. З большевицького боку серії стрілів збільшилися, мабуть, отой один одержав підмогу. Кулі плюскають довкола втікачів.

— Пречиста Мати, рятуй! — стрілою перелітала думка в душі о. Ігоря. — Не дай загинути! Дай сили доплисти до берега!

Це лише думка, бо молитися словами неможливо, холод зціпив зуби, і, зрештою, їх не можна отворити, бо в них кошик з речами. Шкода покинути... Вода несе обидвох майже безладно додолу, але беріг видно щораз виразніше... ще трохи, ще десять... ще п'ять... ще два метри... Що це? Чи не зловило щось? Якась риба, чи що? Права нога о. Ігоря паде вдолину й сильно тягне його на дно річки... Вона стає безвладною... треба хутко до берега... Це, мабуть, корч схопив ногу, приходять до його свідомості... Його увага зосереджується коло одної думки: щоб скоро вхопитися рукою маленької лозини. Він врешті, хапає лозину, але вона рветься в руці... затонка... треба вхопитися за грубшу... Нарешті! Господи, слава Тобі! Отець Ігор вхопився обома руками лозів. На березі бачить силвету людини... Чи не німці? Ні, це ветеринар, що скорше добився до берега, він хапає його за одну руку й помагає видряпатися на беріг.

Обидва клякають і дякують Господеві за рятунок... Шапка о. Ігоря поплила з водою, а від морозного вітру мерзне волосся на голові; зате кошик врятувався... Обидва пішли понад беріг, чи не побачать де трупа провідника. Його ніде не видно. Ідуть у сторону, звідки стріляють большевики. Всі вони ходять понад берегом і світять лампками по землі.

— Треба їм на прощання чогось побажати, — сказав ветеринар, і з усіх сил кричить: „Гей ви, московські бандити! Ви азійські варвари!“

Йому у відповідь просвистало кілька куль і треба було ховатися за лозами.

— Пождіть трохи, азійські дикуни, — кричить ветеринар, — вам український нарід віддасть вдсятеро за всі свої кривди. Прийде незадовго час, що всі ви разом з отим опирем Сталіном, підете чортові в зуби.

— Перестаньте кричати, — просив о. Ігор, — це й так нічого не допоможе. От краще подумайте про того геройського провідника, якого кров знову зачервонила українські води.

10. ПІД НІМЕЦЬКОЮ ЗАЙМАНЩИНОЮ

Опинишись на другому боці „залізної занавіси“, обидва подорожні пустилися навмання в дальшу дорогу. Вони, правду сказати, ще не позбулися ляку перед НКВД, думаючи, що воно, чого-доброго, може вислати погоню й приловити їх на німецькому боці. Важкі переживання останніх тижнів залишили в їх свідомості великий слід, бо й така річ видавалася їм можливою, тимбільше, що не стрінули жадної сторожі на кордоні по німецькому боці. Тому рішили скоро віддалитися від кордону. Бродячи полями в напівзамерзлому болоті, вони натрапили на якусь ширшу дорогу, й рішили йти нею. Довкруги була темна ніч і ні живої душі, у якої можна було б розпитати про будь-яке людське селище.

Нервові вичерпання, спричинені труднощами при переході границі, виснажило їх докраю. Вони не могли йти далше, тому спробували відпочати під придорожнім деревом, але скоро переконалися, що отой морозний вітер з дошем просякав наскрізь їх мокре вбрання й добирався до самої „шкіри“. За всяку ціну треба було йти далше, хоч би й останками сил, в будь-яку сторону. Чейже, мусіли натрапити на живих людей.

Йдучи отак без цілі, у віддалі побачили маленьке світло, що блимало раз сильніше то знову пригасало; обидва рішили добитися до отого світла. Це була крайня хата села, напроти панського двора, біля якого видно було високий, характеристичний комин сільської горальні. Постукали до дверей.

— Хто там?, — почувся голос кризь вікно.

— Це ми, подорожні. Зблудили вдорозі й хочемо запитатися, куди треба йти. Пустіть, будь ласка, в хату!

Коротка нарада за дверима . . . потім скрипіт хатніх і сінних дверей і на порозі показалася постать старшого селянина з добрячим обличчям.

— Слава Ісусу Христу! — поздоровили його подорожні.

— Слава на віки! Гості до нас! — відповів селянин. — Просимо в нашу хату.

— Гість невпору, гірше Татарина, — пробували жартувати втікачі. — Але в хату таки пустіть, бо заблукалися й не знаємо куди й до кого йти.

— Ой, Господоньку, та ви цілі мокрі з болотом, — крикнула господиня. — Ви мусите бути й голодні?

— Та ми йдемо з відти . . . з большевицького раю . . . Я ветеринар, а це священик, — представив подорожніх ветеринар.

Почувши це, милосердна господиня заметушилася жвавіше по хаті. Вона зараз витягнула чисте білля із скрині та порадила подорожнім скинути з себе все мокре, щоб, не дай Господи, не перехолодитися.

— Хай підсушиться до завтра. Подумати, таке нещастя впало на наш нарід. У нас вже багато людей з тамтої сторони ночувало, не прості, а всі вчені, — говорив господар.

— Куди ж вони всі йдуть?

— До повітового міста, а звідти вже сам не знаю куди. — Мій син вам про те розкаже докладно, здається, що одні йдуть до Варшави, а другі до Кракова. Інші таки залишаються по наших селах і містечках. Тепер тут дуже потрібно учителів, докторів, адвокатів, бо всі польські повтікали до Польщі.

— Може й ми залишимося десь тут між своїм народом, — говорив о. Ігор. — Коли робота для нас знайдеться.

Світло стало блимати. Господар дістав з полиці скринку з карбідом і підсипав трохи білої маси до лямпки, яку сам зробив. Це звичайні бляшані коробки від консерв, одна всередині,

а друга зверху. На самій горі витоплена куля, якою переходив газ. Все це було вложено в глиняний глечик з водою та притиснене невеличким каменем. Саморобна лампа українського селянина.

— Слушайте, пане господарю, чи є у вашому селі які Німці?

— Є кілька у панському дворі. Це солдати, але вже незадовго мають приїхати правдиві граничники. Вже був їх інспектор і вінт заказав квартири.

— Чи не траплялося так, щоб большевики сюди заходили?

— Це траплялося, як тут Німців не було. Тоді приходили грабувати двори й людей, але тепер вже не показуються.

— Як Німці відносяться до людей?

— Незле. Вони цілий день ходять купувати кури й масло та посилають все те додому в пакунках. Їх нема чого боятися, бо вони мало коли тверезі. Пють горілку з двора, яка залишилася ще від польських часів. Її большевики вже не мали часу всю забрати.

— Кажете, Німці нікого не зачіпають? — допитувався ветеринар.

— Не рухають нікого. Вони мають наказ всім втікачам помагати.

Ця відповідь задоволити подорожніх. Тим часом господар розстелив на долівці „куль“ свіжої соломи й обидва подорожні перший раз від кількох тижнів, могли заснути спокійним сном, не боячись нічної візити ненависного НКВД.

Отець Ігор ще довго не міг заснути, може через велике умучення, а може через думи про своїх рідних, що осталися в царстві сатани, про яких він досі не мав часу спокійно подумати.

Перед його очима з'явився образ сплячих дітей і похилої над їх постатями дружини, що із сльозами в очах виправляла його в цю незнану й непевну дорогу. Це їх сердешні молитви

допомогли йому видістатися з отого дійсного царства сатани, в якому життя людини неварте нічого. Він вже не раз у своїй душпастирській праці вияснював своїм вірним, як самі люди через ломання Божих заповідей можуть затроїти собі взаємно життя. Та, щойно тепер, опинившись поза силою царства сатани, він докладно зрозумів, як важким і осоружним може стати людське життя в державі, яка знищила Божу волю.

Він також зрозумів тепер правдиве значення слова „свобода“. Цього слова часто уживають люди; воно на устах усіх революціонерів; його надуживали большевицькі пропагандисти, але воно має правдиву вартість лише тоді, коли включає в собі зберігання Божої волі. В противному випадку воно стає пустим звуком, бо приносить користь лише одній клясі спільноти, що скорше захопить владу в свої руки, а для всіх інших громадян держави стає тоді неволею й прокляттям.

Всі комуністичні пропагандисти, НКВД та ціла партія большевиків, що терором захопили й держали владу в своїх руках, це найгіршого роду безбожники, яких будь-коли носила на собі свята земля. Вони, бач, захотіли будувати „рай“ без Бога. І зробили рай? Як же можна злочинами проти Божого порядку в світі й насильством проти Богом створеної природи зробити щось добре? Чи можна говорити про справедливість в державі, де поліція, слідчий суддя і суд — це одна й та сама інституція — НКВД? Вона без жадних доказів, без можності оборони, засуджує своїх громадян на смерть або на довголітнє заслання на каторжні роботи. За що? За якісь злочини? Ні! Просто за іншу думку. Дарма, що отой громадянин ніколи й нікому її не виявив. Це диявольське нищення т. зв. потенціяльних ворогів. Цього не може ніяк зрозуміти людина, що вродилася й виросла в культурному світі й ніколи не жила в большевицькому „раю“.

Переслідування католицьких священників, це свідоме й головне нищення отих потенціяльних ворогів, бо большевики, знаючи противність своїх законів Божій волі, згори добавають

в кожному християнинові потенціального ворога, що виступатиме проти такого безпорядку в світі.

Якщо ж не дасться таких людей заломати психічно й заставити працювати для їх диявольської машини всесвітнього комунізму, то вони стають проскрибованими, викиненими поза скобки життя та призначеними на знищення людьми. І не дасть їм ота диявольська машина спокою, аж доки не знищить їх фізично.

Вона вхопила і його під свої колеса, але завдяки добрій людині, що ще не затратила всіх людських почувань, йому вдалося вирватися з-під отих коліс. Та... там ще осталася його рідня... її треба звідти якнайскорше вирвати, заки не попалася під колеса.

Уже тієї першої ночі на волі, о. Ігор постановив зробити все, щоб їх звідти вирвати. Тому задумував залишитися десь над кордоном, бо в цей спосіб можна буде цей задум найскорше перевести в реальну дійсність. Крім того, через поміч, яку він одержав від других людей при переході кордону, він затягнув великий довг вдячності супроти свого поневоленого народу, який треба буде сплачувати в цей самий спосіб. Лише над кордоном можна буде помагати своїм братам в нещасті. Зробивши таку постанову, ще раз в душі подякував Господеві й Богоматері за дізнану поміч та, відмовивши звичайну вечірню молитву, заснув твердим сном.

Рух господарів у хаті збудив наших нічліжан. Була неділя. Ціла родина збиралася до церкви на богослужбу. Отець Ігор постановив піти також до місцевого, йому незнайомого священика та просити дозволу на відправу св. Літургії, якщо, очевидно, він повірить йому на слово, бо в нього не було жадних документів, що стверджували б його духовний стан. По-друге, він опинився поза границями своєї епархії і не знав священиків на цьому терені.

Надягнувши своє убрання, тобто сільського кожуха, що

впродовж останньої ночі висох „на шкварки“ й „тарахкав“ при кожному порусі, без шапки, бо його бараняча шапка поплила в сторону Балтійського моря, — вибрався з господарями до церкви. В церкві ще не відправлялося, тому постановив піти до приходського дому, щоб перед Утренею застати ще місцевого душпастиря в хаті.

Йдучи селом до церкви, він при денному світлі завважив, що ціле село тягнулося понад граничну річку. Ця обставина його дуже втішила, бо тут дуже легко можна буде нав'язати комунікацію „з другим боком“. Щобільше, річка мала в цьому місці кілька бродів, якими люди колись переганяли свою тварину на другий бік, де було громадське пасовище. Село було положене на вищому березі річки так, що з нього можна було легко обсервувати рух на большевицькому боці. Це мало незвичайно велику вагу при майбутній організації руху крізь „залізну занавісу“. Вже ці речі скріпили його постанову залишитися в цьому селі настало. З таким бажанням він ішов до місцевого душпастиря.

Гарна мурована церква була звернена головною апсидою до сходу. Напроти неї старий і великий овочевий сад, унутрі якого було видно великий цегляний дім, перед яким було два цвітники. Кілька струнких тополь домінували своїми гострими верхами над садом і над домом.

— Слава Ісусу Христу! — поздоровив старшу жінку, що вже раненько поралася біля кухні.

— Слава на віки! — відповіла.

— Чи о. парох дома?

— Збирається до церкви. А ви, може, чогось хотіли від нього? — допитувалася зацікавлена жінка.

— Так, я тільки на кілька слів з о. парохом.

Почувши розмову в кухні, він вийшов із своєї канцелярії.

— Чи ви до мене? — запитав молодий ще парох.

— Так, я хочу з вами дещо приватно поговорити.

— В такому випадку прошу зі мною до канцелярії.

Опинившись вдвійку, о. Ігор зачав розмову:

— Перш усього, отче парох, я хочу сказати, хто я є . . . (тут назвав своє ім'я). Я сьогодні вночі перейшов границю. В мене, на жаль, немає жадних документів, бо, як знаєте, їх ніхто з собою не бере . . . щоб невинні не терпіли . . .

— Я знаю, знаю, тут уже перед вами переходили священики, також без документів . . . одні з них поїхали до Кракова, а інші залишилися над кордоном. У мене недавно був один сотрудником, але вже одержав своє самостійне місце . . . Та, до речі кажучи, ви мені дещо знані з оповідань кондеканальних, що були разом із вами в Березі . . . Чому ж ви вертали з Берези додому? Чейже ви могли сподіватися подібного від большевиків . . .

— Правду сказати, я трішки вірив, що й у большевицькій дійсності можна буде наладати якое життя, а коли переконався, вже було запізно.

— Славити Бога, що таки вирвалися цілі, тепер дуже важко переходити кордон. Майте надію, що незабаром повернетесь назад, — говорив о. Іриней.

— Чи є якісь оправдані надії?

— Тут про те всі говорять, може навіть весною. Маю такі відомості від тих, що були недавно в Кракові. Там зібралася сливе вся українська еліта. Цілий наш політичний світ. Вони мусять щось знати. Що ж ви, отче Ігоре, думаете тепер робити?

— Я, саме, в тій справі вступив до вас. Я не думаю далеко відходити від кордону, бо хочу за всяку ціну спровадити сюди свою родину. Це можна зробити легше зблизька, як здалека. Чи можливо було б одержати тут будь-яку працю?

— Я вам дам одну пропозицію: залишіться в мене до ночі. Я маю ще дочерню парафію. Сам я не зовсім здоровий, тому часом затяжко для мене, головно в неділі й свята. Зрештою, і мені буде веселіше. Великої вигоди в нас не будете мати,

але з голоду не вмрете. Що матимемо ми, тобто моя сестра і брат, тим і з вами поділимося.

— Це прекрасно складається, бо мені ваше село дуже на руку. Воно над самою границею, а під час війни ніхто не дбає про вигоди і тим не турбуйтеся. Я вже нераз їхав на возі й під возом...

— Добре, відтепер ви мій помічник, а при найближчій нагоді одержимо затвердження від церковних властей. Отож сьогодні я мав їхати на співану св. Літургію до дочерної церкви, а тут мала бути читана. Ви поїдьте до дочерної, а я тут заспіваю. Зараз приїде підвода.

— Добре, отче парох, але... в такому кожусі...

— І тим не турбуйтеся, в мене є старий плащ і ряса, зараз вас приберемо.

Ряса показалася закоротка, а плащ замалий. Все ж таки, о. Ігор почувався в них краще, як у своєму кожусі.

Погонич підганяв коні, що по коліна стрягли в розмоклому болоті, а віз осями горнув його, так що здавалося дошки разом із драбинами й сидженнями залишаться в одній з отих калабань. Дорога йшла здовж прикордонної річки, тому можна було обсервувати большевицький беріг. На ньому було спокійно. Не видно ані живої душі. Лише ворони час-до-часу перелітали понад кордоном. Вони, бач, не боялися большевицьких граничників, НКВД-истів.

Підвода в'їхала в невеличке село, якого присадкуваті хати, закутані в білі загати, розсілися по обох боках дороги. Посередині села видно було низьку, дерев'яну церкву з трьома банями, збудовану в старовинному українському стилі. Довкола неї дрімали могутні стовбурі кріслатих лип з безлистими, чорними гілками. Лише вузенька доріжка зеленіла невеличкими соснами, що двома рівними рядами тягнулися від дороги аж до входових дверей церкви.

Бім! Бам! Бім! Бам! Бім! Бам!

Нісся мелянхолійно-тужливий голос дзвонів із старенької дзвіниці, а гомін переходив свобідно понад кордоном та, стукаючи у вікна українських хат на большевицькому боці, пригадував людям, що сьогодні неділя, — день святий. У селі, що за річкою, не було вже священика. Його вивезло НКВД, а церква стояла замкнена.

Отець Ігор увійшов до церкви. Там уже було багато людей, що посходилися на Богослуження. Та, заки він убрався на Службу Божу, вона виповнилася вщерть, так що, здавалося, її дерев'яні стіни ось-ось тріснуть від людського напору.

Він завжди з великим страхом і говінням відправляв св. Літургію, але сьогодні його душу опанував виїнятковий настрій. Кожне слово, вимовлюване при вибиранні риз, чи при Проскомидії, потрясало його душу до глибини. Він із великою набожністю доконував звичайного обряду кадження образів і людей. Ось віковий, почорнілий від кадильного диму образ Христа. Як лагідно дивиться Спаситель удаль. У Нього в одній руці св. Євангеліє, а другою благословить людей. „Я Дорога, Правда і Життя“... — заледве можна відчитати, віками почорнілий напис. А Мати Божа з Божим Дитям на руках. Вона тулить Свого Сина до грудей, немов ховає перед злими людьми, що завзялися вчинити Йому кривду. Св. Арх. Михаїл, здавалося, ще сильніше стиснув огненного меча своєю рукою, щоб виступити в обороні Бога. Ось і св. Микола, либонь, ще більше зморщив своє чоло, він не може знести наруги безбожників, що відважилися хулити Спасителя. Всі ікони сьогодні були для о. Ігоря живими та сильною мовою промовляли до його душі.

Церква наповнилася кадильним димом, що разом із побожним співом людей нісся вгору, в піднебесні простори.

Надійшов час говорити Слово Боже. Що ж тим побожним людям сказати? Його душа переповнена вдячністю, любов'ю і страхом про майбутню долю народу. Чи зрозуміють оті прості, щирі люди почування, що виповняли цілу його істоту?

Мабуть, ні. Але треба було говорити. І поплили слова з глибини його душі. Дивно! Люди зрозуміли його почування, бо в церкві панувала тиша, що, здавалося, чути було удари їх сердець.

... Євангельська вечеря, про яку Спаситель говорив Своїм учням, — кінчав о. Ігор — це велике діло Відкуплення людського роду. І сьогодні Спаситель нас усіх запрошує до царства Божого, бо хоче, щоб усі люди досягнули вічне спасіння. Але, як не всі запрошені гості явилися на Євангельську вечерю, так і сьогодні бачимо в світі таких людей, що не лише не хочуть слухати голосу Спасителя, але, що більше, переслідують других, які йдуть за Його голосом.

... На всіх просторах широкої України, крім оцієї вузької прикордонної смуги, завзятий ворог Христа, безбожний большевизм завзявся нищити царство Боже, а на його місце запровадити царство сатани. Ціла українська земля, земля наших предків, спливає кров'ю жорстоко переслідуваних братів наших. Ворог безчестить святі храми і намагається їх повернути в доми нечестивих... Народові нашому загрожує страшна недоля й руїна...

... Моліться, браття! День і ніч шліть ваші гарячі благання в небесні хорони, щоб ця наша недоля якнайскоріше скінчилася. Покладіть усе ваше уповання й усю надію вашу на Бога, бо від сильних світу цього немає нам чого сподіватися. Божі пляни нам невідомі, але одне знаємо: Хто з Богом перебуває, тому пекло не страшне.

Отець Ігор добре почувався в отій приграничній парафії. Скоро взяли сильні морози, а земля вкрилася грубою верствою пухкого снігу. І так минали дні й ночі. Оті сірі, зимові дні й ночі, всі подібні до себе, збільшуючи монотонію сільського життя в Україні в 1940-му році.

Одного вечора на приходське подвір'я заїхало кілька саней, на яких було повно німецьких граничників. Це „Греншцук“ —

вісімнадцять осіб, що заквартирувалися в другій половині приходському дому. Всі добре збудовані й відживлені та вибагливо вбрані. Своєю першою поставою вони зробили на людей добре враження.

Їх поява над тим відтинком кордону врадувала українське населення, бо, дивним дивом, ходили між людьми вістки, що за ці території між Берліном і Москвою йдуть завзяті торги. Москалі стараються за всяку ціну дістати ці землі, а в заміну за них віддати Німцям інші, на польсько-литовському пограниччю. Що такі переговори велися між Рібентропом і Молотовом восени 1939 р., про це знаємо сьогодні з текстів таємних клявзуль німецько-московського договору; але звідки про це знало українське населення в тому часі, мабуть, останеться загадкою. Незаперечним фактом є, що такі поголоски ходили між людьми й о. Іринеї розказував, що впродовж тижня держав свої речі спакованими, щоб у випадку приходу большевиків переїхати з усіма людьми поза нову границю. Тому приїзд німецького „Гренцшуцу“ відсунув той страх. Населення відітхнуло спокійніше і виказувало свої симпатії граничникам із приводу їх побуту на кордоні. Німці зі своєї сторони відносилися до населення зовсім бездоганно в отих перших місяцях.

Одного зимового вечора повідомлено о. Ігора, що прийшов чоловік із большевицького боку й має скоро вертати назад. Це було одинокою нагодою подати вістку додому про його щасливий перехід через кордон. Він, стрінувши того чоловіка, написав коротеньку записку на адресу одного з парафіян, де радив дружині негайно підїхати з дітьми до кордону, бо зимовою порою, коли ріка вкрилася грубим льодом, можна її легше переїхати, разом із саньми й кіньми. Відповідь від дружини, разом із кончними речами, мав принести той сам посланець. Він погодився також перевезти цілу родину через кордон, якщо з німецького боку не буде перешкод.

Незадовго прийшла відповідь від дружини. В ній вона дя-

кувала Господу за щасливий перехід кордону і, щойно по одержанні цієї вістки, вона зачала спати спокійно. Чи їй докучають? І так, і ні. За о. Ігорем усюди шукають. Її вже кілька разів кликали на допити, але вона говорила так, як обоє домовилися. Матеріально стоїть добре. Добрі люди помагають. Церковна влада назначила для парафії доїжджаючого завідателя. Саме тепер зачалися арештування рештків інтелігенції й свідомого елементу. Всі говорять, що пригтовляється великий вивіз людей на Сибір. Буде думати про виїзд з дітьми над кордон, але тепер небезпечно, бо великий мороз і діти хворують. Лікар радить нікуди не рухатися. На всякий випадок можна пригтовляти все, а вона подасть вістку тією самою дорогою.

Одержавши такі відомості від дружини, о. Ігор став пригтовлятися на приїзд родини. Він, навіть, одержав обіцянку від начальника „Греншуцу“, що Німці йому допоможуть. Перехід кордону мав виглядати так: провідник в умовленому часі мав накрити коні й сани білими плахтами та їхати в найдогіднішому місці через річку. Це місце мало бути добре бережене кількома людьми „Гренцшуцу“, щоб у випадку стрічі з відділом НКВД стрілами з німецького боку спаралізувати большевицьку погоню. Інша стежа „Гренцшуцу“ мала в тому самому часі зачати стрілянину на іншому відтинку кордону, кілька кілометрів на захід, щоб відвернути увагу НКВД від місця переїзду родини. Все це було зааранжоване на день Водохрещі 1940 р., п'ять хвилин перед 8-ою годиною вечора. Це найкраще з огляду на зміну варті на большевицькому кордоні.

В означеній годині всі стояли на своїх місцях. Кілька людей, убрані в білі накривала, перейшли річку в умовленому місці, щоб підняти найвигідніше місце для переїзду. Минула восьма година, п'ять... десять... п'ятнадцять хвилин... Нікого не видно. Надворі зачалася страшна заметіль, що віяла снігом, немов лопатою. Чи не заблукалися де в дорозі? А може, може... не доведи Господи, попали в руки НКВД?.. Уява

о. Ігоря малювала дантейські сцени... Ось він бачив, як його дружину забирають до Казахстану. Від неї відбирають дітей, навіть це найменше, при грудях... Діти плачуть... але безмилосердні НКВД-исти відривають їх насилу від матері, а її саму заковують у кайдани та засуджують за контрреволюцію на десять літ важких робіт у казахстанських колгоспах...

В душі о. Ігоря відбувається велика боротьба... Що йому робити? Чи не йти б зараз додому? Може йому вдасться виврвати їх від страшної каторги?.. Важкі думи зігнали сон з його очей. Він ніччю виходить із хати й бродить глибокими снігами здовж кордону — немов очікуючи їх приїзду. Він не здає собі ясно справи, куди йде... Щойно яскраве світло ракети приводить до свідомості... Що це? Де я? До нього біжать якісь темні тіні... одна... друга... третя... він навіть чує їх крики: „Стої! Стої! Банді!“ У цьому моменті самозаховавчий інстинкт кидає його шосили назад, а з усіх боків свищують кулі як оси, але він на них не зважає... він втікає... щоб лиш живцем не попасти в руки НКВД-истів. Це ж смерть від тортур або голоду... Краще згинути ось тут від кулі... Вже річка... ще трохи... кулі далше свищують... ось уже другий беріг... Там уже видно Німців, зацікавлених большевицькою стріляниною. Вони пізнають о. Ігоря й догадуються в чому діло.

— „Гер Пфарер“, не робіть більше таких дурниць, — каже начальник „Греншцу“, — вони вас уб'ють. Маєте щастя, що цим разом усе щасливо скінчилося. Не журіться, ми вашу родину сюди спровадимо.

З того часу о. Ігор не міг спати. Він цілими ночами блукав глибокими снігами понад кордоном, очікуючи з дому якоїсь вістки.

Якось тиждень по Водохресті стрінула його подвійна несподіванка. На приходство прийшов якийсь чоловік і попросив його до хати сусіда. Там на нього ждав... не хто інший, а сам ста-

ничний, Михайло, отой міліціонер, що його пострілено на річці під час переїзду через неї.

— Михайло! — крикнув з радості. — Всяке диханіє да хвалить Господа! Ви з мертвих воскресли?

— Воскрес, отче, та не з мертвих, але з важкої недуги, із запалення легенів . . .

— Говоріть же, що з вами сталося тоді у воді? Чи вас важко ранили?

— Помаленьку, отче духовний, скажу все по порядку. Перш усього, хочу вам сказати, що ваша родина є ще вдома ціла й здорова. Ось вам лист від дружини, разом із польськими грішми, які у нас не мають уже ніякої вартости, бо большевики одного дня ввечері виплатили ними робітникам платню, а на другий день вранці вони вже були неважні. Маєте тут, напевно, кілька тисяч — це ваші добрі парафіяни зложили між собою для свого отця, один із них особисто привіз їх до знайомого провідника.

— Бачите, не забули про мене . . . — і сльози вдячності покотилися по його обличчі.

— Тепер розповім вам, що сталося зі мною того вечора. Большевицька куля поцілила мою ногу й я втратив рівновагу та впав у воду. Якось підсвідомо я став плисти під водою до свого берега, бо кожного літа я купався щодня в тому місці, й тому знав прекрасно глибину й віддаль до берега. Я вплив на верх під самими лозами на своєму боці так, що большевики вже не могли мене бачити. Я чув ваші крики до них, а їх стріли летіли понад мою головою. Це, мабуть, переконало їх, що всі втікачі вже на другому боці й вони скоро вступилися з-над берега, інакше я був би зовсім замерз. Я виліз з води й пішов додому. Куля пробила моє праве стегно й рана загоїлася. Та, я дістав запалення легенів, а з ним високу гарячку і якби не опіка знайомого лікаря, хто зна, чи не перенісся б вже давно

на лоно Авраама. Я співпрацюю з провідником, що мав перевезти вашу родину.

— Якже ж там у вас, в „раю“, живеться?

— Щораз гірше, арештують людей. Спершу вивезли Поляків, бувших урядовців і кольоністів, а тепер арештують вже наших людей, мучать по тюрмах і засуджують на довголітнє заслання. Тюрми переповнені.

— Що ж нарід, чи не організує свою оборону?

— Багато людей вже не ночують вдома, бо арешти відбуваються ночами. Молоді люди стало носять при собі зброю для власної оборони. Краще впасти в бою на рідній землі, як гинути з голоду на Сибірі.

— Якже відносяться до священників?

— Чимало з них арештовано, а деякі переховуються. Влада наклала на церкви великі податки і, як люди не можуть їх заплатити, тоді замикають у них церкву?

— Якже це відбувається в практиці і як населення реагує?

— Звичайно, як якась громада не могла заплатити наложеного на церкву податку, тоді до села приїжджає відділ НКВД-истів і скликає мітинг усього населення. По довгих безбожницьких промовах, під час яких люди стоять мовчки, похнюпивши додолу голови, комісар ставить їм категоричне питання: платите податок чи ні? Люди пробують вияснити, що ніяк не можуть заплатити такого високого податку. Значить, не платите, — кричить комісар. — Якже не платите податку, значить, не хочете молитися Богу, тому й непотрібно вам церкви та її треба замкнути. По такому рішенні вже нічого не допоможе, бо прахань людей ніхто не слухає. Старі гроші неважні, а нових немає де заробити й продавати вже нема що. До сіл зачинає заглядати таки добра нужда. В убогіших околицях люди вже зачинають голодувати. Не диво, що всі покладають надію на скору війну, яка може спасти їх від голодової смерті.

— Вже так погано, а всім обіцяли рай на землі. Що ж на

те „доморослі“ комуністи? Чи даліше широко помагають большевикам?

— Багато з них вже остигло в своєму ділі, бо переконалися, що большевизм, це не комунізм, про який вони читали в пропагандивних брошурках, а це давний московський імперіалізм. Багато з них вже стали ворогами большевиків. НКВД усуває їх з усяких постів, а навіть арештує, бо заголосно критикують нові запорядки.

— Цікаво, що скажуть москвофіли?

— І їм уже стало ясніше, тому попускали носи додолу. Їх самі большевики дорешти вилічили з москвофільства.

— Дякую вам сердечно за добрі й злі новини. Чи трудно тепер переходити кордон?

— Дуже трудно, сторожа тепер подвійна, але й на це знаходимо способи. Ось бачите, — тут він витягнув пістолу й дві ручні гранати. — Ми тепер з такими „забавками“ ходимо всюди. Тепер мушу вертатися, бо по тамтому боці будуть не терпеливитися. Вони ждуть на мене, інакше сам не перейду кордону. В нових обставинах мусимо шукати нових способів.

Надягнувши довгого білого халата, він помандрував в сторону граничної ріки. Ще довго стояв о. Ігор над берегом, подивляючи відважного борця за волю України, що в кожній хвилині ризикував своїм життям. Прийшлося ще раз його стрінути, але це вже було під осінь того року. Тоді велика група людей переходила кордон, і він серед трагічних обставин доказував такого геройства, що людям, які цього не бачили, важко приходить повірити, що такі речі могли діятися на українській землі. Він поляг геройською смертю, рятуючи своїх друзів.

11. ЖИВА РАНА КРИВАВИТЬ

Гітлер і Сталін, разом із своїми міністрами закордонних справ, Ріббентропом і Молотовом, ділячи території бувшої польської держави, пішли за колишньою лінією лорда Керсона, що ділила вікову українську етнографічну територію надвое. Вага українського протесту проти такого несправедливого поділу оправдала себе вповні в 1939/40 роках. Границя „німецько-більшевицьких просторів інтересу“, що проходила Сяном-суходолом-Солокією-Бугом, показалася дуже болючою на живому тілі народу. І від 1939 р. досьгодні вона не перестала кривавити. Це буде доти, доки всі несправедливо загарбані українські землі знову повернуться до свого материка. Німецько-більшевицький кордон відрізав від материка Лемківщину, Посяння, Забужжя, Холмщину й Підляшшя.

На цілій довжині згаданого кордону українське населення вже 1939/41 рр. нехтувало рішення обох диктаторів, а цей довгий кордон став свідком таких боїв, в яких українські боєвики воювали з великим завзяттям проти обох розбійничих імперій, що не дозволяли їм переходити свобідно з одного боку на другий.

Як вже досі згадано, рух через німецько-більшевицький кордон мав спершу індивідуальний характер, але згодом прибрав організовані форми. Кожний, хто знайшов контакт із зв'язковим ОУН, міг з найдальшої закутини краю дістатися до кордону і його перейти. В такий спосіб численна, політично заангажована інтелігенція заховала себе перед поголовним ви-

нищенням, що по кількох місяцях большевицької окупації за-
чалось в Західній Україні.

І хоч цей „великий ісход“ молодого й динамічного елементу
дуже послабив рух спротиву проти большевиків, вічно живий
геній народу зачав шукати оборони й виходу з такої ситуації.
І так, крок за кроком, з пасивного приглядання за порядком
большевицької влади в початковому періоді, населення пере-
йшло до активного спротиву на всіх ділянках національного
життя.

Ця оборона, найперше, виявилася в духово-релігійній пло-
щині, в обороні існування церков, а згодом в економічно-господарській
площині, через виразний спротив при „розкулачуван-
нях“ та перших спробах творення колгоспів чи совхозів, що
в деяких околицях Західньої України вже в 1940 р. прибрали
гострий характер.

Врешті, український нарід, наставлений максималістично
щодо здійснення своїх політичних аспірацій, відчув ганьбу
большевицького поневолення до глибини своєї християнської
душі. Всі ці три речі майже спонтанно витворили форму обо-
рони, яка найкраще підходила до існуючих обставин, тобто
підпольну діяльність.

Законспірована сітка таємної організації в большевицькій
дійсності могла скорше й успішніше розвиватися як у часах
польської окупації, бо цьому сприяло крайно вороже настав-
лення населення до нової влади та її заборядків, які противи-
лися психіці українського народу та його відвічним культур-
ним формам.

В польській дійсності треба було таємної сітки, щоб до-
конати якогось саботажу. У большевицькій дійсності цієї сітки
треба було щоб здержувати самочинні вияви всяких актів само-
оборони та не допустити до репресій зі сторони НКВД над без-
боронним населенням. Треба було щадити сили народу для
кінцевої розправи, що мала прийти, скорше чи пізніше.

Вибуховий потенціал народу збільшився з тою хвилиною, коли вже весною 1940 року Організація Українських Націоналістів стала таємно організувати й вишколювати по німецькому боці спеціальні відділи, що переважно рекрутувалися з утікачів, та висилати їх організаційним порядком на рідні землі під большевизмом.

Село, де о. Ігор був помічником душпастиря, вже через своє догідне положення, а також через добру організацію активної молоді, стало одним з найважливіших пунктів, куди переходили оті відділи ОУН з німецького на большевицький бік і навпаки. Треба сказати, що до такого граничного руху Німці спершу ставилися байдуже, але дещо згодом крайно вороже, головно, коли йшлося про перехід людей чи груп з німецького на большевицький бік. З того приводу вже весною 1940 р. було багато клопоту з „Греншцуом“. Але цей клопіт не було важко перемогти, бо німецька організація охорони границі була побудована на європейських зразках. Німці рідко коли знали, що діялося на кордоні, хіба тоді, коли українська група стрінулася з відділом НКВД і на кордоні зачиналася дуже поважна й довга стрілянина, яку наші відділи приймали лише в дуже скрутному положенні для власної оборони. В таких випадках Німці залишалися нейтральними обсерваторами, а від членів групи по їх переході на німецький бік, відбирали всю зброю, наприклад, кріси, автомати, ручні гранати, пістолі чи ракети. Самих членів групи висилано через німецьку команду до повітових станиць Гестапо, що, часто-густо, висилало їх до „концентраків“, а в найкращому випадку, на примусову працю до фабрик в Райху.

Таке лукаве поступовання Німців, очевидно, не було на руку українському рухові спротиву, бо, крім утрати дорогоцінної зброї, з поля бою були виєліміновувані найкращі одиниці. Траплялися навіть випадки, що НКВД давало комісарятові „Греншцу“ довгі списки імен українських утікачів з до-

маганням видати їх в большевицькі руки. Хоч ще в тому часі Німці трактували всіх утікачів як політичних емігрантів та на основі міжнароднього права не видавали їх в руки большевиків, все ж таки, така їх поведінка була доброю наукою для Українців, щоб більше законспірувати свою роботу перед їх очима.

В прикордонних селах назначено членів і членкинь таємної організації, щоб вдень і вночі були готові служити рідній справі. Вони кожного дня з нараженням власного життя віддавали цінні послуги своїм братам у конечній потребі. Це робилося так зручно й законспіровано, що німецькі пограничники не знали про те нічого, а як і довідалися дещо, то кілька тижнів пізніше, коли вже дана група сповнила своє завдання.

Отець Ігор, що особисто переконався, якою великою небезпекою і загрозою є для українського народу большевизм, ніколи не завагався ані на хвилину, коли йшлося про конечну поміч поневоленим братам.

Одного дня, наприклад, прийшов до нього станичний із вісткою, що ввечорі має прийти більша група „хлопців“, які ще тієї ночі мусять перейти на схід із важними речами, а на „другому боці“ будуть на них ждати звязкові з Великої України. Крім того, ця група має з собою дорогоцінний виряд, радіоапарати й важні документи, які не сміють попасти ані в німецькі, ані в большевицькі руки, бо з цього вийшла б велика шкода для тисячів боеків на просторі цілої України. Для цієї групи мусять бути зорганізований „якнайгладший“ перехід через кордон. Вона не сміла мати жадної сутички з НКВД, ані з Німцями.

Виконати таке завдання не було легко, з огляду на численність групи й сильну чуйність відділів НКВД. Треба було, першусього, зорганізувати приміщення для хлопців, щоб вони не попали в руки німців. По-друге, треба було їх виряд перевезти над сам кордон. По-третє, дати їм потрібні харчі на дорогу. По-четверте, треба було нав'язати контакт із станичним на боль-

шевицькому боці, щоб у відповідному моменті ждали на хлопців та відставили їх безпечно в запілля. Це останнє було конечне з огляду на всякі перешкоди, які, звичайно, приходили в останній хвилині. До такої комунікації уживано різних світляних сигналів, які треба було часто зміняти з огляду на можливість їх перехоплення відділами НКВД. Врешті, з хлопцями йшов провідник, що мав віддати групу провідникові відділу на большевицькому боці.

Того дня о. Ігореві прийшлося взяти важку відповідальність за спrowadження всього виряду й документів групи до квартири над кордоном, так щоб нічого не попало в руки німців. Він мусів їхати до сусіднього села, в якому ждала на нього ціла група. Забравши цілий виряд на свої сани, він убрав на голову свого колпака та пустився їхати в село. Саме недалеко церкви стояла німецька сторожа, що звичайно контролювала всі підводи.. Але з Німцями був один висланий чоловік, який їх поінформував, що о. Ігор їде до важко хворої жінки слухати сповіді. Німці пропустили сани без ревізії і цілий виряд був виладований у належному місці продовж кількох хвилин. Самих хлопців спrowadжено пішком увечері, але заходило питання: як уникнути чужнього ока Німців над кордоном? На це також була рада. Тут уже помагало жіноцтво. Якстій уряджувано якийсь „гебуртстаг“-уродини будь-кого, на які запрошувано дижурних вартових на „аер-лікер“. Ця гостина продовжалася доти, доки ціла група не перейшла до надкордонної квартири та по короткому відпочинку переходила на другий бік.

За кілька днів по цьому переході командант „грэншцу“ закликав о. Ігоря до себе на розмову.

— Отче парох, — казав він — до команди нашого відтинку вплинуло донесення, що кілька днів тому в нашому селі перейшла велика, озброєна група, в силі коло двадцять чоловік, на большевицький бік. Чи вам щось про те відомо?

— Вони, звичайно, переходять непомітно. Але, гадаю,

якщо б аж така велика група йшла, то ваша сторожа, яка стало пильнує кордону, мусіла б щось про те знати. Чи не так?

— Та, воно так і не так. Це донесення прийшло від повітового Гестапо, а Гестапо має звичайно добрі інформації.

— Може вони перейшли десь на іншому відтинку, куди ваші люди не ходять...

— Це можливе, але... але є тут у донесенні, що ви помагали тим людям переходити кордон, тому ми вас закликали сюди.

— Я? В який спосіб?

— Тут не згадується в який спосіб, але я про те довідаюся від людей. Я лише хотів вас остерегти, що Гестапо вже про вас знає... Я не радив би вам попасти в руки Гестапо. Ми знаємо, що ви не любите большевиків, але під теперішню хвилю ви мусите з тим числитися, що ми з большевиками є в союзі.

— Та, це правда, але не знати, чи це довго буде.

— Довго чи недовго, але ми маємо тепер зв'язані руки на Заході, а фюрер ніколи не поповнить помилки кайзера, щоб воювати на два фронти, бо це грозить неминучою програмою. Нам залежить на тому, щоб союз із большевиками перетривав аж до перемоги на Заході. Коли це буде, невідомо, але воно прийде. Ви хіба самі знаєте, що думатимуть большевики, коли попадуть на отаку озброєну групу. Значить, Німці приготують проти них війну. Це для нашої політики шкідливе. Я вам раджу держатися оподаль Гестапо. Воно, звичайно, діє скоро, так що вам уже тепер небезпечно тут сидіти.

— Думаю, що Гестапо вперед перевірить донесення. Зрештою, на цілому кордоні переходять люди в обидві сторони, бо це не політика, але конечна потреба українського народу, який хоче рятувати від тюрми, кулі й голодової смерті своїх найкращих синів. Чи не думаєте, що український народ на своїй землі також має право щось сказати? В такому випадку Гестапо мусіло б арештувати тисячі людей.

— думаете, що воно того не потрапить зробити? Я неодне бачив у Райху, тому вас остерігаю . . . — радив грубий саксонець Карль.

Та, рух на кордоні не припинявся, хоч як це було не на руку Німцям. Кожного вечора йшли люди в обі сторони, але конспірацію затіснено. Жадна група не знала, коли й куди вона піде, як також знайдено інше місце переходу. Відтепер ніхто з групи не бачив обличчя провідника, ані не знав його імени й місця замешкання. Ці середники осторожності були конечні, бо до груп могли бути замішані всякі люди. На станицях про кожний перехід знали лише два члени в останній хвилині. В той спосіб Гестапо не знало нічого. Воно, звичайно, довідувалося про бої груп з НКВД-истами з офіційальних повідомлень „Гренцшцу“.

* * *

Надійшла весна. Сніги розтопилися, а лід на річці потріскав. Річка виступила з берегів і вода позаливала всі надкордонні сіножаті й пасовиська. Перехід кордону без човнів став неможливий.

Одного весняного дня люди завважили якийсь підозрілий рух на большевицькому боці. Приглянувшись з церковної дзвіниці далековидом, можна було бачити, як НКВД-исти викидали людей із хат при вулицях над кордоном. Чути було плач жінок і дітей, що доносився із східнім вітром. Виходило, що большевики виселювали людей з-над кордону, щоб спаралізувати всякий рух. Для такої акції вибрали найбільш пригожий момент, коли річка позаливала всі нижче положені терени й населення не могло масово втікати на німецький бік. Разом із людським плачем мішався рев коров, іржання коней та бляння перестрашених овець. Ціла ця акція большевиків представляла несамоовиту картину, що була схожа на похід татарських загонів, які гнали хрещений нарід до неволі.

Ще заки вода стягнулася до річного корита, большевики

з великим поспіхом стали будувати здовж цілого кордону дротяні засіки в пересічній віддалі одного до пів кілометра від річки. Рядки дроту роблено так густо, що, мабуть, і собаці було б важко через них пролізти. В декотрих місцях вони проходили понад річку, а в декотрих ішли лісами, де прорубувано й корчовано паси завширшки около сорока метрів.

По скінченні будови отих засіків із колючого дроту, большевицький трактор зорав сорокметровий пояс здовж внутрішнього боку дротів, тобто від східньої сторони. Цю зорану смугу скороджено боронами кожного дня. Коли ж комусь і вдалося б пролізти крізь дротяні засіки, то його сліди залишалися на свіжо скородженій землі. Коло того місця миттю збиралася ціла комісія НКВД та докладно слідила місце й напрям втечі через кордон. Такі комісії можна було бачити над кордоном сливе кожного дня. І на дротяні засіки знайшлися способи чи то у формі довгих дощок, чи, просто, звичайні сільські драбини, які кожна група забирала зі собою. Цими дошками й драбинами втікачі перелазили через дроти та, кидаючи їх на отой зораний пояс-смугу, переходили, не залишивши виразного сліду на землі. Коли ж переходила більша група з важчим тягарем, тоді перетинали всі дроти ножицями й переходили дірою.

В цьому часі, сливе кожного дня, відбувалася якась стрілянина на кордоні. Поза зорганізованими переходами груп, було багато випадків індивідуального переходу кордону, але такі переходи завжди кінчалися трагічно. На річці кожного дня вилловлювано трупи постріляних людей, яких відділи НКВД, по переведенні докладної ревізії в кишенях, кидало в річку. В кожному надкордонному селі по німецькому боці на кладовищах був окремих куток, де ховано оті вилвлені з річки трупи. При них, з правила, не знаходжено жадних речей, ані теж жадних документів, щоб можна було устійнити їх ідентичність. Лише при одному з тих трупів знайдено в спідній кишені темно-гранатової блюзки бритву з чорною ручкою, якої, правдоподібно, не

доглянув НКВД-ист. Лиця цього чоловіка не можна було пізнати, воно було постріляне кулями, а ціла чашка зовсім потріскана. Більшість з отих виловлених трупів мали при ранах від куль сильно спалену шкіру, а на цілому тілі сліди важких тортурів. Їх, мабуть, стріляно з дуже близької віддалі.

Серце краялося глядіти на отих нещасних людей, що захотіли рятувати своє життя втечею й попалися в руки кривавого НКВД. Вже в травні того року такі незорганізовані переходи дещо припинилися. Кому треба було втікати, того брала під свою опіку таємна організація та перехувала в запілля. Коли ж їх нагромадилося більше, тоді цілу групу відставлявано зорганізовано при захованні всіх середників осторожности.

12. ДВА ПЕРЕХОДИ ЧЕРЕЗ ЗАЛІЗНУ ЗАНАВІСУ

Весною 1940 р. на західньо-українських землях большевицький терор став прибирати насилі. Навіть тюрми провінційальних містечок були вщерть виповнені українськими патріотами. По великих містах НКВД мусіло оглядатися за новими будинками, бо всі старі були вже переповнені. Арештовано рештки інтелігенції й свідоміших робітників та селян; не залишено священиків і навіть бувших членів комуністичної партії з польських часів, що розчарувалися в большевизмі; кидано до гнилих тюрем малих хлопців і сивоволосих старців; щобільше, большевики не пощадили й українського жіноцтва, потворивши для них окремі відділи по тюрмах.

Тюрми стали місцем нечуваних досі фізичних тортур і моральних знущань над отими безборонними людьми. Від них „всесильне“ НКВД домагалося добровільного признання до закиданих злочинів контрреволюції, що підпадали під категорію зловіщого 58 параграфу большевицького карного кодексу. За переступлення цього параграфу ждала кара смерти через розстріл, або досмертна тюрма в сибірських таборах примусової праці, де навіть найсильніші організмом скоро гинули з голоду. НКВД тортувало священиків за сповнювання їх священичих функцій, які підтягано під згаданий параграф, та вимагало признання до контрреволюції. Мучено старців за їх минулу діяльність; тортуровано бувших вояків армії Української Народньої Республіки; тротуровано дівчат і жінок за те, що їх судженням і чоловікам закидано контрреволюційну діяльність.

Большевики вишукали в Західній Україні ще один рід „злочину“, — вони зачали арештувати шкільну молодь, починаючи від тринадцятилітніх хлопців і дівчат за . . . контрреволюцію, яка проявлялася в тому, що ці діти відважилися ходити до церков на богослужби й молитися в школах перед і по науці, мимо заборони радянською владою.

До арештів шкільної, малолітньої молоді причинялися большевицькі учителі, занадто ревні комуністи, яких нова шкільна влада спроваджувала з Московії на більше відповідальні місця учителів чи управителів шкіл в Західній Україні.

І знову з притиском треба підкреслити, що всі учителі української національності, присилані на західньо-українські землі, не підтримували такої політики своєї шкільної влади, відчуваючи насилля над їх братами. Вони, спершу, заховували свого роду неутралітет, який по докладному пізнанні людей і місцевих обставин, перемінився у відверту симпатію й християнське співчуття до отих малолітніх дітей, що, наражуючись на переслідування кривавого НКВД, не хотіли в жадний спосіб виректися своїх релігійних переконань. Коротко кажучи, криваве НКВД завзялося винищити навіть здогадних чи майбутніх носіїв української самостійницької думки, що ніколи не могла й не зможе погодитися з їх, противним людській природі, режимом та його варварсько-азійськими методами володіння.

**
*

Про всі ці арешти, тортури, ростріли й масові вивози українських патріотів доходили дуже докладні вістки на німецький бік. Про них знав докладно о. Ігор, що, живучи над кордоном, стрічав сливе кожного дня людей з різних закутин краю і від них мав докладні відомості. Ці інформації йшли, звичайно, організаційною дорогою через нижчі клітини аж до самого керівного центру. Інтересно, що німецька військова команда літом зачала на власну руку збирати оті інформації та через спеціаль-

но присланих людей відсилати їх до Берліна. Та, люди Вермахту, радніше, його дефензиви, що часто крутилися над кордоном, не мали змоги одержати точних і правдивих вісток, бо вони рідко коли попадали на людей, що приходили з-під большевицької займанщини. Шукачі новин для німецької розвідки над кордоном мусіли вдоволятися звичайними сплетнями людей, які кружляли по селах.

Знаючи про важке життя та терор під большевизмом, о. Ігор кожного дня сподівався, що прийде до нього страшна вістка про арешт його дружини та вивезення дітей в глибину Московії. Цього він найбільше лякався, бо тоді, навіть у випадку німецько-большевицької війни, він мусів би раз-на-завжди стратити з ними контакт.

Під час безсонних ночей і довгих самотніх мандрівок понад кордоном, в його голові зродилася думка, яка зчасом стала прибирати реальні форми. Він постановив при найближчій нагоді прилучитися до одної з боєвих груп, що йшла в його сторони та там жити підпільним життям недалеко своєї родини, щоб у випадку небезпеки чи загрози вивозу, він міг принести їм якусь поміч.

На жаль, в половині літа на його відтинку не переходили групи в його родинні сторони. Там приходило більше людей з-під большевицької займанщини. Організація, виславши весною багато груп на східні землі, мабуть, ждала на висліди їх праці. Подруге, діяльність організації дещо послабилася ще й тим, що на її верхах вже в тому часі заіснувало непорозуміння, про яке всякі дивовижні вістки приходили „надоли“, тобто в низові клітини, мимо того, що все членство було повідомлене про те щойно восени.

Наслідки цього непорозуміння й роздору на верхах організації були страшним ударом в низове членство, що з цього приводу пережило велике розчарування, можна сказати, важке психічне заломання. Низові члени не могли ніяк зрозуміти, що їх

провідники, які завжди і під карою смерти домагалися від них послуху й дисципліни, в такому важному моменті, коли цілий нарід був під загрозою поголовного винищення, не можуть погодитися в маловажних справах. Бо цей цілий роздор воно зрозуміло, як боротьбу за поставлення тої чи іншої особи на її відповідне місце. Низи були переконані, що верхи організації, пережерті особистими амбіціями, не сповняють свого завдання так, як цього вимагала повага хвили. Щобільше, низове членство загально було переконане, що цілий роздор не був ділом українських патріотів, а, просто, большевицькою провокацією для розбиття тієї самотньої політичної сили на українських поневолених землях.

Таким чином, дисципліна низового членства дуже послабла. Траплялися нечувані досі випадки непослуху, мовляв, чому я маю наражувати своє життя, коли у верхівку організації вдерлися большевицькі провокатори, або, чому я маю йти на большевицький бік, коли не маю певности, чи там не ждатиме на мене НКВД і т.д.

Отож в таких невідрадних обставинах о. Ігор взявся на власну руку організувати перехід кордону й подорож в родинні сторони. Обставина, що він знав особисто чимало зв'язкових людей, які працювали в різних околицях краю, скріпляла його надії, що йому вдасться щасливо це виконати.

Він знайшов ще інших двох охочих людей, з якими домовився щодо часу й місця переходу кордону. Кожного дня обсервував далековидом час зміни варті, звичаї й найдрібніші привички сторожів НКВД, щоб так свій перехід зробити успішнішим.

Та, несподівано зайшла інша перешкода. В місці, де він планував переходити кордон, большевики поставили високу прикордонну вежу, на якій день і ніч сиділи окремі вартіві. Крім того, над яром, кудюю він хотів переходити, одного ранку з'явився штучний ліс. Там, очевидно, большевики щось робили. При докладній обсервації показалося, що там були машини до мелен-

ня каміння та мішання його з цементом. Виходило, що большевики зачали в тому місці будувати прикордонні укріплення-бункри. Небаром такі бункри будовано над цілим кордоном. Лише в одному місці, кілька кілометрів на захід, напроти сусіднього села залищено відкрите поле, де ще не було видно жадного штучного лісу. Ось це місце треба було обсервувати цілими годинами з прикордонного горбка.

В тому місці дротяні загороди на большевицькому боці йшли понад саму граничну річку. З правої сторони був невеличкий ліс, що тягнувся від річки аж до битого шляху. Це був той самий битий шлях, яким о. Ігор йшов до останньої станиці при своєму першому переході кордону. Ця обставина була корисна, бо орієнтація в терені, головню нічю, має неабияке значення. Від ліска наліво йшло чисте поле, колись орна земля тепер лежала облогом і на ній повиростали вже високі буряни. Найкращий доступ від річки був до орного поля. Тому посередині отого поля постановлено перейти кордон. Найважливішою річчю було перелізти через дротяні засіки й дістатися непомітно до битого шляху та його скоро перейти. На ньому було видно великий рух вдень і вночі. У віддалі двох кілометрів від шляху був великий і густий ліс, до якого треба було дістатися по переході кордону.

Врешті назначено день переходу й приготовано всі потрібні речі, головню слізні гранати, щоб у випадку стрічі з НКВД-івською сторожею могли боронитися, здержуючи її від погоні на просторі від річки аж до отого великого лісу.

Зближався умовлений вечір. Усі три зібралися в одній хаті над кордоном, щоб ще раз докладно перевірили свої кишені, викидаючи з них всякі документи й світлини, та все інше, що могло б навести большевиків на слід розшифрування їх ідентичности.

Перший зголосився йти молодий, сильно збудований мужчина, Василь, що мав розтяти дроти дещо наліво від ліска. Від

Його лівої сторони мав іти старший, бувший воєнно-полонений, що кілька місяців тому втік з табору полонених в Райху та хотів вертати до своєї дружини й дітей. Зправа мав іти о. Ігор. Всі три мали творити правильний трикутник, щоб в той спосіб легше боронитися перед погонею большевицьких пограничників.

Всі три висповідалися й прийняли св. Причастя, щоб на всякий випадок бути готовими стати на Божий Суд. З великим поденервуванням ждали на означену годину.

Стало смеркати. На прикордонні долини впала легенька мряка... надворі тихенько... Перелізши німецькі дроти, втікачі підійшли до надбережних верболозів, напроти ліска, щоб обсервувати большевицьку варту, яка в тому часі мала йти в сторону виселеного села, що притикало до поля.

Пять... десять... п'ятнадцять... хвилин... не чути ходу большевиків. Або вже перейшли — або десь забарилися. Час зміни варти минув і треба було переходити, бо вже незадовго мала прийти скріплена нічна варта, а крім того кінна контроля.

Василь пустився йти через річку, а за ним два інші... Вода неглибока... сягає дещо поза коліна... Ось уже другий беріг... кілька метрів від берега дротяні засіки... Василь підповз під дроти з ножицями в руках, а два інші підійшли до нього з обох боків, щоб розглядатися в усі сторони, чи хто не надходить... Цок... цок... цок... натискають нервові руки на ножиці й упродовж кількох хвилин в дротах прорізана діра, якою може пролізти свобідно людина.

Що це..? Чи не чийсь кроки..? Всі три надслухують кілька хвилин... Нікого не видно й нічого не чути... Всі три перелізають через отвір у дротах і, зігнувшись додолу, скоро йдуть через зорану смугу в запланованому порядку... Вони вже перейшли сливе сто метрів перелогом у напрямі битого шляху.

„Господи, допоможи!“ — молиться в душі о. Ігор. Він іде з правого боку та час-до-часу кидає оком у свою праву сто-

рону. Два інші вже дещо підбігли вперед. Нараз від сторони ліска він почув якийсь підозрілий гамір. Отець Ігор на хвилину пристанув і оглянувся позад себе. За ними, підкрадаючись від ліска, біжать два НКВД-исти, тому він стиха крикнув до друзів:

— Тікайте! За нами погоня!

Ці слова зелектризували всіх. Усі три зірвалися до скорого бігу, щоб якнайшвидше дібратися до битого шляху, а там трошки полем і в великий ліс. У полі збіжжя високе й можна, зігнувшись, бігти в ньому аж до ліса, а ліс немов рідний батько, захистить їх перед погонею большевиків.

НКВД-исти, побачивши втечу, починають стріляти. Кулі свищують понад голови як вперті оси. Це ще пів-біди, аби тільки не стріляли ракетами, — думає о. Ігор, — бо це припинило б їх утечу й дало б добру нагоду большевикам їх наздігнати. В цій хвилині він бачить, як Василь відбезпечує ручну гранату й кидає її напроти погоні, але вона вибухає занадто наліво й дещо пізно. Її великий гук не здержав большевиків, бо вони далі стріляють. Отцю Ігореві забивається в грудях віддих, якась невидима рука сильно стискає його горло, але він щосили біжить вперед. Нараз він шпортається об якийсь камінь чи горбок і з великим розмахом падає на землю. В його голові шумить, а в ухах дзвонить. Все ж таки, він не стратив свідомості, бо добре чує гук стрілів, гон, далеко, немов десь під землею. Він також чує стукіт кінських копит на битому шляху й сам собі дивується, чому ж він не біжить, але лежить нерухомо на землі? Він пробує пригадати собі, що сталося, але не може рухнути рукою ані ногою. Невже ранений? Він замикає сильніше очі й пробує відчутти, в котрому місці його болить, але не чує великого болю. Натомість, він відчуває інстинктом якийсь погляд, якесь світло над собою. Що це може бути за світло? Чейже сьогодні місяць не світить. І великою силою волі о. Ігор відхиляє дещо свою ліву повіку й бачить, що над ним стоїть НКВД-ист. У його руках кріс із найженим багнетом, а на грудях

висить невеличка електрична лампка. Багнет майже дотикає лівого боку лежачого на землі.

„Невже смерть?“ — працює уява о. Ігоря. — „Чому ж він не проколов мене досі?“ Його повіка замикається немов самочинно й якась внутрішня сила паралізує його мозок. Він попадає в стан підсвідомого маячіння. Ось він бачить якусь постать у довгій білій сорочці й з косою в руках. Чи не смерть це? Вона подібна до тієї, про яку йому ще маленькому розказувала його мама, як вона безмилосердно косить людей. І несподівано до неї підходить інша постать і хапає рукою за блискучу косу, а другою рукою показує в сторону лежачого о. Ігоря та лагідно усміхається. Чи не можливе? Це ж його вмерла мама. Вона щось говорить до нього, а потім знову всміхається лагідно, як колись за життя чинила. Він хоче до неї кликати: Мамо, мамо! — але вона миттю притискає свій палець до уст, щоб він мовчав, а потім показує рукою в другу сторону, звідки надійшла інша постать у довгій жіночій одежі й вона зачала до нього усміхатися. І, знову, о. Ігореві вона видалася дуже знайомою, бо його мама нераз казала йому клякати перед Її образом і говорити до Неї молитву. Це Мати Божа й він просить Її, щоб рятувала від смерти, від страшної смерти з косою.

Мабуть, ця просьба-молитва привела його до стану свідомості і тепер його уста шепчуть молитву: „Мати Божа, ксли ж мені вже назначено вмерти, будь при мені в останній хвилині мого життя. Коли ж хочеш мене вирятувати від смерти, то я обіцяю Тобі боронити Твого Сина й Тебе до останньої хвилини мого життя. Обіцяю Тобі завжди й усюди розкривати перед людьми способи й методи переслідування безбожних большевиків, щоб у такий спосіб рятувати несвідомі душі перед сіттями диявола, який хоче знищити царство Твого Сина. Амінь“.

Як довго тривав цей стан несвідомості чи мрії-з'яви, о. Ігор ніколи не міг би напевно сказати, бо він затратив відчуття часу й усе видалося або короткою хвилиною або довгою вічністю.

Помолившись широко, він знову відчинив повіку свого лівого ока. Дивно! Большевика вже не було близько, він відійшов десять або двадцять кроків, але кріса ще держав у руках і лямпка світилася на грудях.

За дорогою ще було чути стріли й видно було червону заграву, це було світло ракети. Значить, ще не зловили його друзів. „Мати Божа, рятуй їх, у них же вдома маленькі діти. Малі діти . . . і на мене ждуть маленькі діти із самотньою матір'ю. Господи, не доведи, щоб вони залишилися малими сирітками. Заведи мене до них!“

Згадка про діти й дружину зродила в нього новий плян: чи не можна б якось вирватись від цього большевика? Вперед піти не можна, але можна вернутися ще назад. І цей большевик якась добра душа, інакше зрозу проколов би багнетом. Чому ж, по-правді, не проколов? . . . Може думав, що я вбитий? А може хотів живцем узяти? Якби він знав, що я живий, то напевно вже пробував би завести мене на станицю . . . Ні, він таки думає, що я вбитий. Цікаво, що він тепер робить? . . . Отець Ігор відкриває око й підносить голову, але НКВД-иста не було видно.

Він починає сунутись на животі до діри в дротах. Трава висока й не видно його. На щастя, роси немає, а то могли б його дуже легко большевики відкрити. Ось уже недалеко дроти. Він піднісся й шукає отвору, але не може знайти. Серце беться молотом у грудях і знову щось віддих забирає. До його вух доходить голосна розмова від сторони битого шляху. Що робити? Втікай до ліска! — блискавицею приходить думка. Він втікає до ліска й задержується під великою сосною, щоб віддихнути. Куди ж втікати? Лісок невеличкий, а за ним повно большевиків. Чи не вилізти б на сосну й там сховатись? І скоро чіпляючись гіляк він дряпається на вершок сосни й там ховається між густими гіляками. На долині чути рух, розмову й проклони багатьох людей, усі вони страшенно лають по-московськи. Ходять по-під дротами й час-до-часу заходять у лісок, на-

віть ходять по-під „Ігорову сосну“ й світять лампками. Це мусіло тривати добру годину або й більше.

Отець Ігор сидить на сосні й пробує знову молитися, щоб не попасти в руки нечестивих большевиків. Десь біля півночі довкруги стало тихо й тоді він почав думати, чи не спробувати б так перелізти на другий бік? Та, голос остороги радив заждати, чейже вони могли причаїтися десь в ліску. Отця Ігоря зачинає морити сон, але він боїться спати, щоб не впасти сплячому з дерева, можна карк зломити, і він цупко обнімає сосновий пень своїми руками. Чи не привязати б себе ремінцем до дерева? Це, напевно, здержало б від упадку з просоння. Привязавши свою руку ремінцем до сосни, він вже не лякається упадку. Його очі поволі клеяться, а уста шепочуть молитву до Янгола-Хоронителя . . . Несподіваний сон прикриває його своїми невидимим крилами й ціле його ество поринає в нірвану забуття.

— Що це? Де я? — дивується пробудившись. Його ноги затерпли, а в руці, що привязана ремінцем „грають мурашки“. З неї сплила вся кров. Надворі сіріє. Від сходу ультрамарина небес перемінюється в темний фіолет, що скоро зачинає багрянити. Це зачинає на світ благословитися. Над кордоном тихо. Отець Ігор підлазить на сам вершок сосни та оглядається довкруги. Від сторони села не видно нікого. В ліску також панує тишина, хіба переривають її цвірінькання птахів. Він починає поволі й обережно злізати з дерева й уже на останній гілці він чує пляскання праника від сторони річки. Він пригадав собі, що це якась рання господиня вийшла по німецькому боці прати білля до річки. Це було добре, немов післане від Бога, бо пляскання відверне увагу большевиків від галасу, який він викличе шуканням отвору в дротах. Він зразу ж завважав прорізаний отвір, тому скоренько побіг до нього й пролізши стрибнув у холодну воду, зараз же напроти жінки, що своїм праником заглушувала плюскання води. Вона, побачивши його, прала ще завзятіше й захочувала рукою до поспіху. Врешті, о. Ігор

станув ногою на другому боці: „Слава Тоді Господи й Тобі Пресвята Мати за рятунок, — тихо шептали його уста.

— Наш отець не спав цілу ніч. Він приглядався большевицькій погоні й дуже побивається за вами, — казала жінка, що була господинею місцевого пароха. Отець вислав мене сюди прати, чи часом не побачу вашого трупа в ріці, щоб його по-християнськи похоронити.

— Дякую вам сердечно за поміч, — і вони пішли в сторону приходського дому.

— А тебе як Господь чудом привів назад? — говорив приятель.

— Це поміч Богоматері вирвала мене від смерти, інакше не можна цього зрозуміти.

— Що сталось з тими двома?

— Не знаю, може втікли, бо за ними довго шукали за дорогою. Хай їм Бог помагає. Їх велика туга за рідними вела їх під рідну стріху.

Того дня до полудня крутилася НКВД-івська комісія коло отвору в дротах, який скоро залатано дротами. Так скінчився невдачний перехід о. Ігоря через „залізну занавісу“.

* * *

Під осінь того року кордон почав дещо оживлятися. Це приходили великі групи людей, виелімінованих із різних причин з боротьби, напр., через затяжну нервову недугу, повну ровконспірованість тощо.

Варта розказати про перехід великої групи в силі сімдесяти чоловік. Перехід тієї групи був заповіджений кілька днів наперед. Отож треба було поробити всі старання, щоб ніхто з тих людей не попав у німецькі руки.

Було 31. жовтня 1940 р. Цього вечора між десятою й одинадцятою годиною група мала перейти кордон бродом напроти села. Всі наші люди стояли на своїх місцях. Щоб позбутися

Німців з-над кордону, запрошено їх на весілля, яке саме відбувалося оподалік від місця переходу.

Надійшла десята година. Надворі темно, хоч око виколоти, важко зробити один крок вперед. З важких хмар мрачить осінній холодний дощ. У таку ніч перехід вдається якнайкраще, бо большевицька сторожа похована в землянках здовж границі. Ці землянки, це звичайні ями для двох людей, накриті зверху дерням, щоб їх не можна було розпізнати. В них лише два отвори в сторону кордону. Всі вони вміщені на горбках, звідки є добрий вид на кордон. Група мала переходити серединою між двома такими землянками.

Минула десята година... На кордоні велика тишина. Чути тільки сильний шум води в річці, що знову виповнила свої береги, а подекуди вода розіллялася по сіножаті. Минуло знову півгодини... На кордоні така сама тишина... Навіть світла ракет не видно, хоч це було буденне явище в таку пору.

— Щось знову мусіло статися, — шептали між собою дві людські тіні, притулившись до вугла хати над самим кордоном.

— Може не встигли добитися до кордону, — відповіла друга тінь. — Знаєте, НКВД-івські відділи пильнують усі дороги й завулки, немов гончі собаки.

— Це правда, але в сьогоднішню ніч ідеально переходити.

В тій хвилині з вітром наднеслися від кордону притишені звуки людської мови.

— Це, мабуть, уже вони.

Обидві тіні перелазять німецькі дроти й сходять берегом над річку... Нічого не видно й шепоту не чути. Жалують, що не можна засвітити лампки, це могло б привести над кордон большевиків.

Серед такого напруженого очікування обидва чують від своєї лівої сторони спершу легкий крик мужчини:

— Ря-туй-те... то-плю-ся!...

Цей крик повторюється вдруге й утретє, але за третім ра-

зом так сильно, що відгомін наповнює цілий простір між берегами річки й відбивається на сусідніх горбках.

Обидва зрозуміли, що провідник групи, хоч добре знав положення броду, потрапив на дещо глибше місце, не знаючи, що річка прибрала багато води. Його вхопила сильна струя води й несла на глибину. Обидва стали кричати до втікачів:

— Скоро, біжіть дещо вліво проти води, там вода до пояса!

Хоч усе це не тривало більше як хвилину, все ж таки, крик провідника залярмував большевиків у землянці. Звідти вилетіла еліпсою червона ракета та повисла вгорі, просто над головами втікачів.

— Впадьте на землю! — хтось крикнув із групи. Голос видався о. Ігореві знайомим. Так, це голос міліціонера Михайла, що перепливав з ним річку.

В світлі ракети було видно над берегом багато втікачів... Не всі з них попадали на землю, бо деякі вже були в воді по пояс. Світло ракети впало додолу.

— Скоро, скоро! Йдіть дещо вище навкоси проти струї! — кричать оті з німецького боку.

Знову вистрілюють дві ракети вгору, а за ними серію сухих стрілів із „фінки“. Більша частина групи вже посередині річки, вона, не зважаючи на стріли й світло ракет, іде вперед. В декого видно діти на руках... З лівої сторони групи чути серію стрілів із скоростріла, т. зв. дехтяря.

Па-па-па-па!.. — Це скоростріл на вежі.

Ракети вистрілюють одна за одною... Від сторони большевицьких дротів біжать НКВД-исти в сторону річки, просто до людей, що стояли ще на березі... Один із них підривається та з лежачої позиції кидає гранату в сторону большевиків, інші стріляють з обрізів і пістолів. Стрілянина змагається... На березі видно лише чотирьох людей, а ціла група доходить уже до німецького боку. Їх скоро забирають люди, щоб не попали

в руки Німців. Багато з-поміж них важко ранених, навіть малий хлопчик і дівчина, що прийшли з своїми батьками.

На другому боці чути часті детонації ручних гранат. „Максим“ перестав стріляти, але тих чотирьох не видно... Всі вони лежать безладно на березі. Вони неживі, полягли в завзятому бою, охороняючи решту групи. На большевицькому березі видно вже багато НКВД-истів, що світять лампками й чогось шукають на землі. Вони погано лаються по-московському.

Під опіку Німців віддано лише важко ранених і батьків із малими дітьми. Всіх їх приміщено в будинку місцевої читальні, а „гренишук“ викликав медсестру з комісаріату, що дуже дбайливо дає першу поміч раненим. У деяких показалася потреба скорої операції, бо кулі застрягли в тілі. Їх ще вночі відвезено до лікарниці.

Решту групи ще тієї самої ночі відпрощено в сусіднє село. Це переважно хворі люди, одні з незагоєними ще ранами, а другі вичерпані нервово підпільним життям, а ще інші з отою докучливою недугою шкіри, що її нарід називає коростою. Це переважно члени боєвих груп, що днями й ночами крилися по землянках і цілими місяцями не мали змоги змінити білля, чи вимитися порядно. Всі вони потребують довгого відпочинку й старанного лікарського піклування. Найбільше жаль тих, що набавилися в підпіллі туберкульози, бо її важко позбутися.

Цілу ніч був рух на большевицькому боці. Раненько приїхала туди комісія НКВД. Їм приглядалося ціле село з німецького боку. Кілька кроків від берега лежали на землі три трупи, два обличчям до землі, а один горілиць. Цей останній, це труп жінки, убраної в чоботи... Отець Ігор приглядається далеко-видом. Це гарна й молода жінка у вишиваній сорочці. Вода підмила її гарне, довге волосся-коси, що розсипалося на прибережному піску. Ось до неї підходить комісар НКВД і копає її в груди своїм юхтовим чоботом. Він натрапляє на щось тверде і витягає з-за пазухи невеликого пістолета та, показуючи

його іншим комісарам, вимушено сміється, мовляв, от з такою забавкою вона вибралася воювати НКВД. Всі вони регочуть. Отець Ігор пізнає одного між групами, яких перевернули НКВД-исти горілиць, це міліціант Михайло, якого голос пізнав учора. Він віддав своє життя, помагаючи рятувати від смерти інших... Вічна йому пам'ять! Але де дівся отой четвертий, що був вчора на березі разом з отими трьома?

Може поплив з водою. Отець Ігор водить далековидом вниз струму, там не видно нікого, потім дивиться вгору. І не більш як п'ятдесят метрів від комісарів у березі, де вода зжолобила заглиблення, по коліна у воді стоїть скорчена людина. Живий чи мертвий? Підійшовши напроти нього, дивиться зблизька. Ні, він живий, бо час від часу рухається. Йому конечно треба б звідтам вилізти ще заки большевики його завважать. Там вода мілка, а беріг високий. Большевики зайняті огляданням трупів. Отець Ігор показує заступникові команданта „грешуцу“, Гергардові, отого скуленого під берегом. Вони обидва зачинають махати до нього, щоб скоро йшов через річку. Він, нарешті, зрозумів і скоро виліз та пустився вбід. Вже майже при німецькому березі його завважують НКВД-исти й біжать стріляючи на німецький бік. Гергард кричить до них:

— Штой! Дойче вода! — Стільки знав по-московськи. Та комуністи стріляють далі. Тоді лютий німець сипле понад їх головами серію зі свого автомата, мовляв не стріляй на наш бік. Большевики здержалися, і втікач вийшов перемерзлий на верх. Мав щастя!

**
*

Розмовляючи з деякими хлопцями з тієї групи, о. Ігор був цікавий довідатися дещо про родинні сторони. Ніхто з хлопців там не був, але один з них чув, що там „оперує“ невеличкий відділ партизан під проводом „сотника“, тобто провідника, що має таке псевдо. Цей відділ дуже успішно параліжує всі потягнення НКВД. До того часу, — оповідав хлопець, — ще не

було чути про масовий вивіз людей з тих околиць. Тому можна сподіватися, що родина о. Ігоря ще на своєму місці.

— Тепер, зрештою, — казав хлопець, — большевики ведуть дуже велику й завзяту передвиборчу кампанію, тому вивозу можна сподіватися аж по виборах. Вибори мають відбутися в грудні. Люди поволі привикли до нових обставин і вміють краще критися перед арештами. Станичні по всіх селах знають докладно своїх сексотів. Тепер НКВД вимагає від усіх людей доносити на своїх рідних, приятелів і знайомих. Кого вже кличуть другий, або третій раз, той мусить втікати в ліс, інакше своє підпілля вважає його „твердим“ сексотом, якого треба зліквідувати.

— Чи трапляється багато випадків такої ліквідації — питав о. Ігор.

— В деяких околицях досить часто.

— Чи не шкода нищити своїх людей?

— Це ж війна на смерть і життя. Краще часом, щоб згнула одна, слаба людина, заки видасть в руки НКВД сотки добрих патріотів, які згинуть від тортурів і голоду.

— Все ж таки, нищити людину отак без суду, без можності оборони, без свідків...

— Хто ж каже, що без суду? Суд відбувається і без наявних доказів нікого не карається. Ми маємо своїх людей в НКВД, які дають докази вини отих шкідників, кого й коли вони видали в руки НКВД.

— Це, на мою думку, закони джунглів, — сказав огірчений о. Ігор.

— Хто ж їх запровадив? НКВД-івські садисти. До них муситься стосувати їх закони, інакше вони вистріляють, або вивезуть у Сибір цілий нарід. Ви, отче, вже відстали від большевицької дійсности, тому думаете західніми категоріями. Большевики, це Азія. Чи вчорашній перехід вам не говорить нічого?

— Є щось в тому правди, але, все ж таки, шкода стріляти

своїх людей, бо в отій суматосі можна застрілити багато невинних.

— Всі українські патріоти знають докладно, що кожний, кого вже кілька разів кликало НКВД, мусить зникнути з поверхні життя і йти в підпілля. Нікому неприємно сидіти в лісі, але конечність того вимагає. Коли ж хтось не слухає упімнень і ходить далше до НКВД, значить, зрадник народу. Таким інтересується наша служба безпеки й доставляє докази його вини.

— Все це може бути правдивим, але треба лякатися, що за порушення Пятої Заповіді Божої завжди приходить Божа кара. Треба тремтіти, щоб через винних не терпіли невинні.

13. З ДЕННИКА УКРАЇНСЬКОЇ МАТЕРІ

Кінець листопада 1939 року

Сьогодні надворі цілий день падає дощ. Непривітно якось. Мій чоловік поїхав до міста. Він щось зачасто туди їздить і вертається дуже пізно, вичерпаний докраю. Мені не говорить, куди й чого їздить, та я вже сама догадуюся. Це його НКВД кличе. І чого вони від нього хочуть? Чейже нічого не робить проти держави, а виконує свої священні функції, відправляє, сповідає, вчить дітей. Мене мучать щоденно кошмарні сни.

Вчора знову снилися мені його покійні батьки. Батько дивився на мене якби загніваним поглядом і казав: „Чого ти ще його тут держиш? Чи не бачиш, що йому тут грозить?“

Я пробудилася зі сну ціла мокра. Відчуваю знову якесь нещастя. Чому ж він сьогодні бариться так довго? Я поклала дітей до ліжок, а сама, вже не знаю котрий раз, відмовляю чотки.

Чи не стукіт до дверей від городу? Ні, це, мабуть, мені причулося. Чую щораз виразніший стукіт. Іду до дверей і отвираю. На порозі якийсь чоловік у селянському кожусі й баранячій шапці, а за ним ще двоє людей... Приглядаюся ближче. Це мій чоловік і двох парафіян.

— Що сталося? Чому ти в такому вбранні?

— Ще, покищо, нічого не сталося, будь спокійна, — каже. Та я бачила, що він хоче мене лиш заспокоїти. Жду на його вияснення. Мене огорнув якийсь ляк. Як цим разом його заберуть, то вже ніколи не побачимося. Ці його таємничі поїздки до міста мене непокоять. Чи не було б краще десь скритися, чи кудись

виїхати. Всіх арештованих НКВД спершу кликало на переслухання, а потім пропали як камінь у воду.

— Знаєш, — врешті промовив мій чоловік — мені треба бодай на короткий час кудись скритися, чи виїхати, але вже сьогодні, бо завтра буде запізно.

— Що ж сталося? — питаю, вдаючи спокій.

— Мене можуть арештувати.

— Я сама вже думала, що тобі треба звідси йти...

Що ж буду більше говорити?

Чоловік збирає свої дрібнички до сільського кошика і кличе мене й двох парафіян до кімнати дітей. Діти сплять спокійно. Він цілує їх голови, бачу, як по його обличчі котяться рідкі, великі сльози. Він спішиться.

— Віддаю під вашу опіку все, що маю найдорожче по Бозі, — і при тому показує на сплячих дітей і на мене. — Не дайте їм зробити кривди. Ти держися сильно, — каже до мене — а я небаром прийду. Всім говори, що мене востаннє бачила сьогодні рано. Не забудь! Так треба!

Хочу щось сказати, але в горлі давить і сльози тиснуться до очей. Краще мовчати. Він бере мою голову в свої руки й цілує в чоло. Його уста, руки, немов ледяні... Заки я опам'яталася, силует дорогої людини майнув попри вікна в сторону церкви... Вибігаю надвір і бачу, як клячить хвилинку на сходах перед церквою, а потім іде городами в сторону річки. Надворі холодно, вертаюсь до хати, до дитячої кімнати. В тій хвилині наш найменший син, що досі ніколи не вимовив ані одного слова, крізь сон кличе:

— Та-та, та-та, та-та!...

І знову я осталася самотною з отими маленькими дітьми. Сльози цілим струмом ринули до моїх очей. Страх за долю переслідуваного, дорогого чоловіка огорнув ціле моє ество. Молюся до Божої Матері, щоб щасливо добився до кордону й подав нам вістку.

Кінець грудня 1939 року

День за днем минають ліниво, а я не можу знайти собі спокійного місця. З моєї голови не сходить питання: Де він тепер? Так, де він тепер? Це не лише мене цікавить. Про це вже кілька разів питали мене комісари НКВД. Де він тепер? Вони на другий день по відході прибули з району й питали:

— Де твій чоловік?

— Як я можу знати? — відповідаю. — Він казав, що їде до вас у справі податку за церкву й відтоді я його не бачила. Я вас можу запитати: Де мій чоловік? Може поїхав до Львова по гроші на податок. За Польщі не жадали податку за церкву...

А вони:

— Ет, що вона розуміє! Не рухай її!...

Вони завжди питають мене про одне, і я завжди маю одну відповідь. Я сама жду нетерпеливо, щоб дізнатися, де він тепер?

Мої діти й люди в селі кажуть, що отець поїхав до Львова, бо хворий. Це може й добре, бо НКВД не знає, де він є, а то б вислали ще погоню і над кордоном де приловили. Добре, що виїхав, бо вже зачинають інших священників переслідувати. Вже багато їх повиганяли з приходства, а деяких зовсім зі села. Я сама почувуюся значно краще. Ще якби довідатися про його щасливий перехід через кордон, тоді була б зовсім спокійною.

Ночами знову мучать мене марева. Ось сьогодні приснився дивний сон. Я, немов стою у вікні своєї кімнати. Надворі ніч і ціла земля вкрита білою, сніжною габою. Вгорі темно-синє небо з безліччю мерехтливих зірок. Нараз удаліні бачу вибух якогось великого вогню. Він підноситься чимраз вище вгору й летить просто до неба. Його невеличка частина відривається й зачинає летіти в долину та падає просто перед моє вікно. З перестрашу я пробудилася.

В цьому моменті чую на кухні якийсь рух і моя господиня отвірає двері до моєї кімнати. Зачинаю розказувати їй мій дивний сон, а вона послухавши його, каже:

— Скоро збирайтеся, бо до нас прийшов від отця післанець, хоче з вами говорити.

Скоро збираюся й виходжу.

— Слава Ісусу Христу! — здоровить післанець. — Маю від вашого чоловіка листа. Вперед перечитайте.

Тремтячою рукою беру листа. Письмо мого чоловіка. Лист короткий.

„Найдорожчі!

Я живий і здоровий та перебуваю в тому місці, куди я пішов. Про вас ніколи не забуваю і завжди молюся за вас. Потребую мого убрання для мого зайняття в неділю. Передайте також інші дрібнички. З післанцем поговоріть про всі інші справи, бо він спішиться. Вже кінчаю листа.

Цілую вас усіх сердечно, до побачення —

Ваш Т.“

Стільки лист. Він без адреси й дати. Це для обережності, якщо б попав у непокликані руки. Післанець розказує мені про місце побуту чоловіка, про його душпастирську працю та його старання спровадити нас до себе. Він ще докладно повідомить про час і місце переїзду кінями через кордон.

Приготовляю всякі речі, про які просив чоловік. Післанець спішиться, щоб скоро вернутись додому, бо не хоче, щоб його неприсутність завважили десятники. З ним їдуть нашою підводою два наші парафіяни, що були втаємничені в наші справи.

Якесь дивне тепло й безмірна радість опанували моє ество. Сльози тиснуться до очей, але тим разом це сльози подяки Господеві і Його Матері...

„Дякуємо Тобі, Господи, за опіку над нами й усі Твої ласки. Не опускай нас у тих важких хвилинах проби!“

Половина січня 1940 року

Починаємо готуватися до дороги. Ждемо на вістку. Сьогодні знову впав великий сніг і заноситься на великий мороз.

Кімнату важко нагріти, тому сидимо цілий день на кухні. Всі діти простуджені, вони мають гарячку.

Сьогодні 17-те січня. Рано прийшов післанець. Він геть перемерз. Лист від чоловіка ще коротший.

„Найдорожчі!

Негайно збирайтеся і їдьте з післанцем. Тут усе для вас приготоване. Беріть лише дуже конечні речі. Застосуйтеся до його порад.

Цілую Вас,
Ваш Т.“

Як же їхати в такий мороз, ще й заметіль починається. Всі діти в гарячці. Надворі скрипить під ногами й іскрами сипле. Що робити? Лікар радив уважати на дітей, головно на найменшого, бо в нього познаки поважної недуги. Йому треба давати щоднини лікарство. Виїхати зараз було б найкращим розв'язанням справи, але страх за здоров'я дітей відбирає мені відвагу. Боюся за найменшого, щоб десь, не доведи Господи, не помер у до-розі...

Міряю його гарячку, висока, рішаюся не їхати. Пишу довгого, сердешного листа, до якого долучую цілу коверту польських грошей, що їх оті два парафіяни між людьми назбирали. Вони у нас уже не мають жадної вартости, а там можна за них ще щось купити.

Післанець знову відїхав, я залишаюся пригноблена з розбитим серцем і кошмарними думками. Може я вже ніколи не матиму такої доброї нагоди, щоб злучитися разом? Хто знає, доки прийдеться ще жити отут. Моя уява малює макабричні образи... із життя в півдикому Казахстані.

Ось недавно моя приятелька зі Львова написала мені листа, що ще минулого року вивезли одного адвоката з родиною. Він тепер у Воркуті, а вона в Казахстані. Діти? Ніхто з них не знає, де діти. Вона живе в колгоспі та доїть денно двадцять коров. Та, не в тому біда. В тому колгоспі є три вісповаті, венерично

хворі пастухи, що не дають їй спокою. Ось ця нещасна жінка недавно написала листа до своєї мами до Львова, в якому благає забути про неї, бо її змусили вийти заміж за одного з тих пастухів. Вона тепер венерично хвора... вона, навіть, якби їй дозволили, вже ніколи не вернеться додому...

Страшна доля української матері, що впала жертвою людського режиму. Такі думки наповняють ляком ціле мое ество... Що станеться з моїми дітьми? Завжди прошу Господа, щоб захоронив мене від такої долі.

Нам матеріально незле. Люди ще люблять „свого отця“ і не дозволять зробити його родині кривди. Про це знає НКВД і, мабуть, тому не відважується мене проганяти. Не хочуть зразити собі населення.

Квітень 1940 року

Ось вже надійшла прекрасна весна, українська весна. Сонечко стопило сніги й леди і починається поволі робота в полі й на городі. Беруся сама господарити. Та мене мучить, що від чоловіка немає жадної вістки, ще від кінця січня. Але я почувуюся щаслива, що хоч він у безпечному місці. Тепер, принаймні, не журюся ним, а ми вже якось разом із людьми дамо собі раду. Що буде людям, те буде й мені. Хай діється Божа воля. Він Добрий Батько, чуває над нами.

Ходять страшні чутки про арешти священиків і їх родин. Приготовляються нові вивози, але цим разом самих Українців.

Нам стає чимраз сумніше. Кожна річ нагадує нам нашого тата. Та, найбільший сум наводить на нас отой пес, улюбленець мого чоловіка. Це великий чистокровний сетер, із бородою і розумними очима. Він витресований, здається, все розуміє, немов яка людина. Ще осінню, коли мій чоловік сподівався арешту, брав його спати до своєї кімнати й цілими ночами наслухували обидва пильно, чи не надходить під хату НКВД. Пес дуже чуйний, почувши здалека чиїсь кроки, він без жадного брехання будив свого пана. Нераз жалую, чому чоловік не взяв його в со-

бою. Він лякався, що НКВД, побачивши його з таким псом рідкої раси, здогадається, що під селянським кожухом ховається якийсь „буржуй“.

Цей пес уміє сам лапою отворити всі двері. Він кожного дня йде спати до чоловічої кімнати і, не знайшовши там свого пана, починає жалібно вити. Це його виття наводить на всіх нас страшний сум, і ми всі починаємо плакати. Це дивне, але коли він прийде до кухні, з його очей ллються рясні сльози. Відколи чоловіка немає дома, він не хоче їсти. Зовсім схуд, сама шкіра й кості.

Жаль такого вірного звіряти... Сьогодні, цей вірний, чотириногий друг загинув. Ми застали його холодним і вже штивним. Вірний приятель не витримав довгої розлуки зі своїм паном. Ми його поховали на почесному місці в городі. Нам усім жалко за отим другом, що з великої туги за своїм паном згинув.

Мимоволі тиснеться думка: чи багато сьогодні знайдеться таких вірних друзів серед людей? Якимось сумно й пусто стає. Зачинаю ліквідувати своє хазяйство, бо хочу перейти жити до моїх батьків.

Травень 1940 року

Сьогодні знову стрінула мене велика й радісна несподіванка. Рано приходить один знайомий із сусіднього села й просить мене вийти на хвилину надвір. Виходжу на подвір'я, а там ждуть на мене два незнайомі подорожні. Це хлопці „з тамтого боку“, які кілька днів тому бачилися з моїм чоловіком. Вони передали від нього коротку вістку: „Держися як можеш на місці. Я хочу незадовго до вас прийти“. Тільки всього.

Ця вістка знову помішала мої пляни. Постановляю сидіти на місці та ждати на прихід чоловіка. Хай діється Божа воля. Працюю в городі й полі з подвійним завзяттям. Сама беруся їхати кіньми. Добрі люди помагають мені крадькома, бо їм НКВД заборонило мені помагати. Вони також заборонили держати господиню. Вона, ця добра й вірна приятелька, що ува-

жалася членом нашої родини, з плачем відїхала до свого дому.

Все якось укладається добре. Аж одного вечора прийшов до кухні якийсь незнайомий мужчина, озброєний коротким крісом і обвішаний довкола паса ручними гранатами.

— Доброго вечора. А це хто? — запитав він, показуючи на чоловікового брата й мою сестріницю.

— Це свої, члени нашої родини. Чого вам треба? — питаю.

— Я провідник українських націоналістів у цьому районі,— відповів. — І знаю вашого чоловіка. Він незадовго тут буде, бо вже скоро зачнеться війна Німців із большевиками. Україна мусить стати самостійною державою.

— Це все ви гарно говорите, — кажу, — але чи безпечно вам отак ходити? Ви ж знаєте, що сюди кожного дня приїздить НКВД і має в селі своїх донощиків. Вас можуть легко зловити.

— Я маю своїх хлопців що мене визволять не турбуйтеся!

— Це добре але таким ходженням із зброєю ви можете зашкодити другим людям — остерігаю його.

— Кожний Українець і Українка повинні бути сьогодні відважними й готовими до жертви коли справа цього вимагає, — відповів він.

— І це правда, — кажу — але це треба робити більше конспіративно, бо й так уже забагато нищать наших людей. Усі тюрми переповнені. Чи їх треба ще більше наповняти?

— Кожна велика справа вимагає жертв, мусимо бути тверді!

Від того часу сотник, як його всі кликали, ходив свобідно кожного дня з крісом на плечах по селах нашого району. Це його одчайдушне поступовання в одних людей будило до нього симпатію, а деякі, більш обережні, думали, що він є большевицьким провокатором.

Його головною квартирою стало сусіднє містечко. Там він зорганізував добру боївку й деколи ходив у відвідини до місце-

вого душпастиря. Про це хтось доніс до районного НКВД. Воно зробило нічний рейд і арештувало дочку пароха, що була моєю приятелькою. Мабуть, через цю приязнь із нею й мене завізвано до НКВД.

На послуханнях в НКВД

Тоді вперше довелося мені побувати в дійсному НКВД, бо досі мене часто кликали комісари до сільради.

Комісар списав моє дотеперішнє життя і я його підписала.

— Слухай, Оксано, — казав він. — Де твій чоловік?

— Чи я вже вам десять разів не казала? Я його бачила останній раз, як минулого року в грудні поїхав до вас у справі церковного податку. Чому ж мене знову питаєте?

— Ти, Оксано, не крути. Ти добре знаєш, що він „удрал“ до Германа.

— Я про те нічого не знаю. А хоч би й утік, хай там живе. Мені яке діло до нього? Я і так уже ніколи його не побачу.

Ця остання думка видалася мені спасенною, бо на обличчі комісара я завважила деяке відпруження.

— Ну, да, правильно... А сотника знаєш?

— Сотника? Якого сотника? — питаю з добре вдаваним здивуванням.

— А, от того „бандіта“, що ходить по селах і бунтує людей...

— Щось там про нього люди говорили, але я його бачила лише раз.

— А от, скажи мені, чого ти їздила до містечка... до Марусі?

— ? ? ?

— Не знаєш, отої дочки попа?

— О, Марусю! Я знаю її й говорила з нею всього два рази в моєму житті. Я не їздила до неї, а хотіла в містечку

цукру для дітей дістати. Там сказали мені, що я можу дещо в Марусі дістати. Знаєте, в мене хворі діти, лікар казав цукру треба.

— Знаємо, знаємо, що твої діти нездорові. Ну, да, тепер можеш їхати додому.

Від того часу, коли появился сотник у селі, мене зараз кликало НКВД до сільради. Їм хтось доніс, чи навіть десь сам сотник похвалився, що мій чоловік є з ним між націоналістами. Тому завжди випитували мене про чоловіка.

Червень 1940 року

І знову я була з дітьми в лікаря. Дітям значно краще, славити Господа. І той найменший робиться вже гарною дитиною. Він дуже чемний і ніколи не плаче вночі. Він, щоправда, ще не ходить, але вже лазить на руках і ногах по долівці. Він дуже милий і великий пустун. Береться вже говорити й завжди скаже щось смішне. Дуже милий і всі його люблять.

Приїхавши додому, я стала приготувляти для дітей обід, бо виголоднілися і я сама зголодніла.

— Їмость, вас кличуть до сільради, — сказав дижурний у дверях.

— Чого ж вони знову від мене хочуть?

— Приїхало НКВД, — відповів коротко.

Знервована йду до сільради. Там бачу трьох комісарів і начальника. Щось мусіло статися важного, бо всі вони дуже люті, — думаю собі.

— Слухай, Оксано, — вони завжди кликали мене по першому імені, — скажи нам, що ти знаєш про сотника, — казав начальник НКВД.

— Я вже вам говорила. Я його бачила лише раз, коли казав мені варити йому вечерю. Він грозив мені крісом, коли б я не послухала.

— Чи відтоді ти його не бачила?

— Ніколи!

— Може знаєш, де він перебуває?

— Люди говорять, що десь у „Чорному Лісі“, але напевне не знаю.

— От, панімаєш, бандіт постріляв сьогодні НКВД. Двох поранив.

— Я ще не чула, бо щойно приїхала від лікаря з районного міста. Яка шкода!

— Чи це правда, що ти була в місті?

— Питайте голову, він мене бачив у місті.

— Так, товаришу начальник, я її бачив в місті, — потвердив голова.

В тому моменті під вікном сільради зчинився якийсь підозрілий рух. Усі комісарі вхопили пістолі та вислали секретаря надвір подивитися, чи бува, сотник і їх не хоче постріляти. Їх лица поблідли. Бояться смерти, я подумала, хочуть жити, а других мордують цілими ночами. Які герої!

Один із комісарів пропонує начальникові, щоб я приїхала завтра до НКВД, бо тут не вигідно говорити. Я протестувала з огляду на дітей, але це нічого не допомгло. Мушу ще завтра їхати.

Друге послухання в НКВД

Перед дверима НКВД хрещуся й говорю коротку молитву до Божої Матері. Дижурний провадить мене сходами нагору, до великої залі. В ній восьмеро людей, начальник і сімох НКВД-истів, комісарів. Один із них держить руку на хустині. Це, мабуть, постріляний сотником.

— Слухай Оксано, — зачав начальник, — чи ти з нами, чи проти нас?

— Як же я можу бути проти вас? — відповідаю без надуми.

— Отож, коли ти з нами, то мусиш допомгти нам зловити отого бандіта! — продовжав начальник.

— Як же я безборонна жінка, можу його зловити, коли він стріляє до вас, озброєних мужчин? Їдьте до села і ловіть його!

— Нет, нет! — кричить отой із перевязкою. — Вона му- сить нам його зловити.

— Я хіба можу вам одне зробити: як він ще колись при- йде до хати, повідомити негайно дижурного в сільраді, а він вам зателефонує.

— Харашо! — сказав начальник. — Але гляди, коли б ми довідались, що він був, а ти не повідомила нас, тоді пропала ти й твої діти. Поняла?

— Поняла, — відповідаю.

Мене пустили додому. Я зараз же переказала через людей, щоб сотник в нашому селі не показувався, бо небезпечно. Він дійсно перенісся в інший бік району. Нарід всюди йому пома- гав. Ось, наприклад, в одному селі люди жалувалися перед ним на голову ревкому, що їм занадто докучає і вже вислав кількох свідомих людей на Сибір.

Ніччю підходить до його хати сотник і наказує йому зби- ратися та брати з собою лопату. Він провадить голову на клад- бище й каже копати гріб.

— Я тебе, лайдаку, — каже сотник, — зараз застрілю, бо ти служиш Москалям проти свого народу.

— Ой, пане сотнику, — проситься голова. — Даруйте життя, а я присягаю вам отут, що це вже ніколи не повториться.

— Як же я можу такій худобині вірити?

— Даруйте, я маю жінку й діти, змилюйтеся, — вже плаче голова.

— А чи не плачуть жінки й діти, людей, що ти їх вислав на Сибір? Клякай! — кричить лютий сотник, і молися Богу!

— Даруйте життя! — вже ридає голова.

Сотник дещо думає.

— Добре, ще цей раз тобі подарую, але як будь-що злого

ще про тебе вчую, то жадна сила тебе не врятує. Присягай, що не будеш помагати НКВД!

Голова присягнув і додержав слова. Аж до відходу большевиків з його села вже не вивезено нікого. Те село було довго головною квартирою сотника.

Липень 1940 року

По двох тижнях від моєї останньої „візити“ в НКВД, ввечорі приїхало двох комісарів до нашої хати. Один з них каже, що будуть у нас кілька днів спати, в кімнаті мого чоловіка, бо мають донесення, що він у партизанці.

Я казала принести їм соломи на долівку, бо всі речі я вже роздала між люди „на всякий випадок“. На другий день прибігає до комісарів дижурний з сільради з повідомленням.

— Що сталося? — питає комісар.

— Сотник напав на лісничого й забрав всі гроші, які мали виплатити робітникам за працю при садженні малих деревець. Касієрові, по національності Жидові, залишив лише сто рублів, кажучи, сховай їх, як будеш їхати на Сибір, придадуться.

По трьох днях комісари забралися з нашої хати. Сотника таки не зловили.

Дещо згодом він вступив до нашої хати ще з двома націоналістами. Були голодні. Говорили, що мусять переходити на другий терен. Я остерегла, що за ними шукають, тому краще вибратися з тих околиць зовсім. Вони почали сміятися, мовляв, це для них не новина. Повечерявши, пішли з хати. Ми всі полягали спати. За кілька хвилин чуємо стріли.

— Бах, бах, бах! — нараховую більше як десять стрілів, мабуть, десь біля церкви, бо сильно чути. Певно стрінулися з НКВД, як виходили з хати, думаю. Уявляю собі, що це означає для мене, коли їх бачило НКВД в нас на подвірю. Що ж тепер буде з нами? Всіх заберуть на Сибір. Ховаю голову під накривало. Страх паралізує мої уста, я не можу вимовити слова

молитви, думкою молюся, чую, як ціла зачинаю тряситися немов у лихорадці, мої зуби дзеленькають, ноги деревіють. Попадаю в непритомність і нічого не памятаю.

* * *

— Ставайте, вже пізно, отець приїхав на Службу Божу, каже моя сестріниця.

— Що сталося вчора? — питаю її.

— Нічого, хтось стріляв. Чи ви не чули?

— Чи було в селі НКВД?

— Ні! Ще сьогодні не було! — відповіла.

НКВД приїхало, але голова сільради повідомив, що були якісь стріли в ліску за селом. Цим разом знову обминуло мене нещастя.

Вересень 1940 року

Минуло кілька тижнів. В селі спокій. Сотник вибрався із своєю групою в інші околиці. Одного пополудня приходить до мене дижурний із сільради і взиває негайно явитися там. Приїхали якісь комісари.

— Оксано! — каже один з них, — за селом жде на тебе автомашина. Ти збирайся і йди туди. Тебе взиває НКВД до району.

Лишаю діти із сестриницею й кажу, щоб у випадку моєї задовгої відсутности повідомила негайно мою маму. Сідаю до автомашини. Там вже ждав на мене другий комісар. Він наказує мені сховатися, щоб ніхто з людей мене в авті не побачив. Все ж таки, найближчий сусід завважив, що я йшла до машини. Він розповів в селі, мовляв, НКВД арештувало їмость. Впродовж години вже ціле село знало про те.

В районі прийшлося мені ждати кілька годин. Врешті прийшла й моя черга. Іду до кімнати нагору. Там сидить за столом комісар і просить мене сісти. Він знову зачинає списувати моє життя, так само докладно як за першим разом. Усе це йде дуже пи-

няво. Дивлюся на годинник: вже перша година по півночі. Мене збирають згори надолину, до невеличкої кімнати. Там уже хтось сидить. Приглядаюся докладніше, це Маруся із сусіднього містечка. Так, це вона, але її важко пізнати. Бліда, змарніла, очі відпухли, під очима синці, лице якесь спухле. Пробую до неї говорити, але вартовий, що там сидів, не дозволяє. Ми просиділи отак до другої години по півночі. Потім нас відвезли автом додому. Незадовго потім Марусю арештували й вона вже ніколи не вернулася додому. Ніхто не знав, що з нею сталося. Мене ще Бог хоронив далше.

Листопад 1940 року

Партизанський рух ріс щораз більше. Ним інтересувалися всі люди. Я інтересувалася ним, мабуть, найбільше, бо звязувала з ним надії на скору зміну.

Мене знову кликало НКВД. Цей вечір пригадую дуже добре, бо падав проникливий дощ і була страшна темінь надворі. Сестриниця прибігла до хати й каже, що до села заїхало кілька грузових машин НКВД.

Чи не схочуть вивозити людей? — думаю. Якщо будуть, то це нещастя спадє найперше на мене. Що мені робити? Втікати? Куди і як це зробити з дітьми? Хай діється воля Божа.

Приходить дижурний із сільради й кличе мене. В сільраді повно людей. Самі молоді, оті, що найбільше інтересувалися партизанським рухом. Їх усіх кличуть почерзі до другої кімнати. Врешті закликали мене. За столом сидить якийсь зовсім новий комісар, я ще його ніколи не бачила. Інші комісари стоять і дуже службово з ним поведяться. Мабуть, якась більша НКВД-івська риба, думаю собі.

— Твоя фамілія? — питає він мене.

— Оксана...

— Ага, то ти ота славна Оксана, що про тебе і в Києві багато говориться? — ніби кепкує комісар.

— Так, це я Оксана...

— Яке миле розчарування, — каже він. — Я сподівався побачити старшу особу, а тут тобі молода „барिशня“. Скільки тобі літ?

— Двадцять два.

— Двадцять два роки?... Чи ти знаєш, де перебуває твій чоловік?

— Ні, не знаю, я вже казала кілька разів на переслуваннях.

— Чи ти знаєш, де перебуває отой „бандит“-сотник?

— Не знаю про нього нічого.

— Ми вже більше тебе не будемо сюди кликати. Ми з вами усіма інакше будемо говорити, — закінчив він якимсь демонічним шепотом. — Можеш іти додому!

Всі сподівалися тієї ночі вивозу на Сибір. Та, яке було мое здивування, коли ніхто нікого не кликав тієї ночі. Автомашини поїхали додому порожні.

Половина грудня 1940 року. Втікаю додому.

Вже кілька тижнів мене не кличуть до НКВД. Ця мовчанка мене якось непокоїть. Націоналісти, щоправда, діють в інших околицях, але цей спокій якийсь підозрілий. Може тому, що зачалася знову велика передвиборча кампанія? Мітинги відбуваються кожного дня. Я втратила надію побачити чоловіка. Знову починаю ліквідувати рештки моєї господарки. Нерви не витримують. Ця дивна мовчанка. Хочу переноситися до моїх батьків. Бодай на кілька місяців зникну з очей НКВД. Заки мене там знову відшукують, може прийти нова зміна. Всі говорять про недалеку вже війну.

Одного дня я закликала з районного містечка м'ясаря, щоб виробив м'ясні вироби... Це вже приготування до дороги. Він приїхав вечором, щоб від ранку до вечора все закінчити.

Раненько будить мене страшний стукіт до дверей.

— Хто там? Що сталося? — питаю і, поки я вспіла надяг-

нути ранню накидку, до кімнати вдерлося трьох НКВД-истів з автоматами в руках.

— Оксано, одихаєте? — сказав знайомий комісар. — А там хто коло вас спить?

Відхиляю накривало.

— Це мій старший син.

Комісареві стає ніяково. Він іде до кухні й питає м'яса:

— А ви хто такий?

— Я м'ясар із районного містечка, мене закликали сюди робити ковбаси.

— Покажи свої документи! — кричить до нього комісар.

— Я не маю з собою жадних документів, але я маю їх дома, в містечку.

Його арештують і забирають на підводу. Виходжу до сіней. Там повно НКВД-истів. Одні лізуть до пивниці, інші на стрих. Від дижурного довідуюся, що хтось доніс до НКВД, що мій чоловік прийшов наніч додому. Мусіли уважати його дуже небезпечним, коли стільки їх приїхало. Дивлюся крізь вікно, а на дорозі й на подвір'ю повно кінних і піших НКВД-истів. Вони всі довкола обступили мою хату. Крізь цей живий перстень людей і горобець не проскочив би. Вони, очевидно, поїхали з нічим.

Щодня молюся, щоб Господь захоронив мого чоловіка й дав йому мудрість, щоб він не показувався додому.

За кілька днів мають вже бути вибори. Ввечері, крадькома, приходять до нас один добрий парафіянин і викликає мене надвір.

— Їмость, справи стоять дуже зле.

— Чому? — питаю.

— Я, знаєте... отець також про те знав... маю своїх знайомих в НКВД... Сьогодні мав нагоду з ним стрінутися... Він мені говорив, що за два-три дні по виборах має бути вивіз на Сибір, вже є готові списки... і ви з дітьми також є на тих списках.

— Що ж мені тепер робити?

— Оцей мій приятель радить, щоб ви якнайскорше звідси

втікали, аби скорше з цього району, а там, поки вас знайдуть, треба дальше втікати...

— Допоможіть мені зліквідувати всі хазяйські справи.

— Тим не клопочіться, ми це зробимо скоро, вночі.

Саме я очікувала приїзду мами, яка завізвала нас до себе вже давніше. З листа мами виходило, що батьки приїдуть день перед празником св. Миколая. Добрі люди вночі порозбирали між себе рештки нашого хазяйства.

Батьки приїхали. Мама негайно відїхала з дітьми й деякими важними речами. Я ще залишилася, щоб повіддавати людям довги та попрощатися бодай із деким. На другий день по полудні мене відвіз батько до залізничої стації, а сам вернувся назад, щоб забрати шурина й сестріницю. Вони тієї ночі не ночували вже у приходському домі. Він був уже порожній.

Тієї самої ночі около дванадцятої години, в часі, коли я вже була у Львові, вїхало до села кілька грузовиків. Кілька НКВД-истів обступили приходство. Стукають до дверей, але ніхто їм не відповідає. Розбивають двері, а там уже немає нікого. В селі арештують сімох хлопців і одну дуже свідому дівчину. Їх усіх замкнули в тюрмі у Львові. Ніхто з них уже не вирятувався від смерти. Всі загинули в Бригідках під час відвороту большевиків у червні 1941 року. Я завжди жалую, що вони не послухали моєї ради й не втікли з села.

За мною шукають

Хтось доніс до НКВД, що я скриваюся у Львові, у мого брата. Та, на щастя, донощик не знав його нової адреси. Господиня зі старої квартири повідомила його на другий день, що НКВД шукало за його сестрою, але вона сказала, що не знає його адреси.

По кількох днях я, здавшись на Божу волю, поїхала до свого родинного села. Там я відпочивала по важких, сливе дворічних переживаннях, що малоощо не довели мене до повного нервового розстрою.

Серед родинного оточення я поволі стала приходити до себе, живучи лише ілюзіями спокою.

Щоденна св. Літургія і св. Причастя кріпили мене серед отих важких обставин.

Радісна вістка. Весна 1941 року.

Мое життя в батьків уложилося спокійно. Одне мене непокоїло: від мого чоловіка не було жадної вістки. Я ще не перестала турбуватися думкою, що він міг прийти „звідти“ і його можуть зловити. Не було жадної можливості повідомити його про свій виїзд до батьків, а це, напевно, його успокоїло б.

І знову проминуло кілька місяців. Я постановила поїхати до Львова та відвідати брата, що вчителював в одній із середніх шкіл. Там я сподівалася знайти будь-який контакт із моїм чоловіком.

Я вже на квартирі брата. Великою несподіванкою були відвідини одного з парафіян, що приїхав до Львова в торговельних справах та вступив до брата, якого знав добре. Від нього я дізналася про всі події села від часу мого виїзду до батьків.

Та, моїм несподіванкам не був кінець. Прийшовши з братом із міста, ми застали листа з німецького боку, що саме того дня прийшов на стару адресу. Цей лист, писаний ніби-жіночою рукою від дівчини до нареченого, яких нагло розлучила границя. Та, в листі дуже часто повторялося слово, яке знали й уживали лише ми обидвоє з чоловіком. А також кінчився його характеристичним закінченням.

Читаю раз, другий, третій — і образ дорогої мені людини став перед моїми очима живий, та переніс мене в „старі“, добрі часи. Жаль і туга рвали моє серце, я не видержала й заридала, як ніколи передтим.

Цей плач був для мене переломовою подією. Він збудив мене з отого психічного отупіння, в якому я жила впродовж довгих місяців. Зміна була така нагла й велика, що моя мама стала

боятися, чи, бува, я не трачу розум. Той плач дав мені радість і душевний спокій та привернув приспану енергію й завзяття боротися до кінця та ждати на поворот мого чоловіка. Саме тоді я відчула на собі подвійну відповідальність за долю наших дітей, які я мусіла доховати до моменту його повороту додому.

Маємо їхати на Сибір

І знову надворі прекрасна весняна погода. Зелень вкрила рідну землю. Довкола нашої хати зацвів боз і вишні. Їх запах наповнює повітря, змішане із запахом матіолі, тиснеться крізь вікно до невеличкої кімнати, де мої діти сплять спокійно. Сон мене не береється. Довго вніч відмовляю мої молитви перед образом Пречистої. Найкраще чуюся на самоті... на розмові з Нею. Вона найкраще мене розуміє і я маю до Неї безмежне довіря. Їй завдячую, що ще досі сиджу на рідних землях, між своїми людьми.

Світло місяця великим жмутом вливається через отворене вікно до моєї кімнати. З високого ясеня, що біля колодязя, розноситься довкруги спів соловія, який завзято виспіває свої трелі, чудові мелодії. Який прегарний світ і все в ньому. Яка ідеальна гармонія в природі, тут усе йде своїм порядком, весна. Запах квітів, спів соловія, усе, чому ж одна людина псує оцю чудову гармонію вселенної? Люди? Одні одним вовками стали. Ось, і сьогодні знову появились на залізно-дорожній стації вагони із закратованими вікнами-отворами. Всі знають, що сьогодні-завтра прийде новий вивіз на Сибір. Таке вже було не раз. Що доля мені готувить цим разом? Мене, щоправда, досі тут ніхто не кликав. Та, наша добра сусідка, Жидівка, має чоловіка в сільраді й він перестерігав нас сьогодні перед вивозом. Він щось мусить знати, бо часто перебуває в товаристві комісарів. Його жінка радить мені якнайскоріше скритися разом із дітьми, бодай на другий кінець села, до родини чи знайомих, щоб переждати критичну хвилину...

Приходить визволення

Вже третю ніч ховаюся з дітьми. Коло мене наймолодший син, а інші по сусідах. Цей наймолодший хитрун, плаче, не хоче в чужій хаті спати. Постановляю повернутися додому. Хай діється воля Божа, вже не можу так довше жити. Та раненько прибігає до мене сестріниця й каже, що вагони вже відїхали повні ще вночі. Не стало вагонів для вісьмох родин, та вже незадовго має бути новий, ще більший вивіз. На списку є сімдесят родин. Треба ховатися, бо можуть зловити вночі. В мені знову будиться сильна постанова боротися до кінця.

Ось за кілька днів припадає Празник Пресвятої Евхаристії. Моя доня вже досить пригтована до Сповіді й св. Причастя. Я сама її вчила. Я дуже хочу, щоб вона висповідалася й запричашалася у цей великий Празник... Бо, хто зна, що нас жде... Хай хоч раз прийме Евхаристійного Христа.

Вже завтра празник. Отець парох повідомив мене, що НКВД заборонило відправляти св. Літургію по п'ятій годині ранку. Для малих дітей заскоро йти на четверту годину, тому постановляємо з іншими матерями піти з дітьми до дочерної церкви, де буде відправлятися друга св. Літургія пізніше.

Сьогодні 22 червня 1941 року. Надворі прегарна погода. Моя доня вже прийнялася св. Причастя. Вертаємось додому через чудово зацвілу леваду. Нікому з нас ані на думку не прийшло, що в світі вже зачалася нова війна.

Щойно по полудні прибігає до нас моя приятелька й уже на порозі кричить:

— Чула новину?

— Яку? Кажи скоро!

— Німці вже бють большевиків, аж гук іде! — сказала одним духом.

— Це неможливе! Коли ж зачалася війна? — питаю недовірливо.

— Сьогодні рано, в третій годині і п'ятнадцять хвилин.

— Це звичайні балачки людей, — кажу.

— Які балачки? Молотов мав промову по радіо. Я сама чула. Вже був скликаний мітинг, на якому НКВД завзивало ставати до оборони батьківщини. Ха-ха-ха!... Московська логіка! Батьківщина!?... На Сибір вивозять!...

— Господи, слава Тобі! Врешті знайшовся хтось на світі, що покарає отих безбожних нелюдів за всі тортури й знущання над безталанним народом. Пречиста Мати, хорони нас та скоро зведи нас усіх до купи!

14. У ПІДВАЛЛЯХ ГЕСТАПО

Вже другий раз у тих важких обставинах українська земля під впливом життєдайних проміннів весняного сонця звільняла себе від льодових оков. Груба снігова габа щораз більше тоньшала, а з-під неї показувався матово-пестрий килим осінню засіяних нив. Під впливом весняного тепла все будилося з довгого, зимового сну до нового життя.

Весна... Ця вічна містерія Богом-створеної природи, в якій відроджується мертве, щоб своїм відновленим життям співати благодарственну пісню своєму Відвічному Творцеві.

Запаадливий жайворонок, немов ранній господар, зависнувши непорушно в небесах, від світанку до пізнього вечора своєю благовісною піснею пригадує українським людям **оте відвічне чудо весняної містерії.**

Весна в Україні року Божого 1941-го була весною сподівань приходу нових, великих подій, що мали рішити долю української землі на довгі роки.

По обох сторонах новоствореного кордону вороги затіснявали петлю на шиї українського народу. Дотеперішні події й тимчасові рішення не розв'язували задовільно справи сходу. Обидва лукаві союзники не питали про слово домовитого господаря. Він, отой господар, думав свою думу. Він **громадив свої сили по обох боках кордону, щоб нові події, які грянули, не застали його безборонним.**

В огні переслідування й тортур творилася нова сила, що

родилася, росла й більшала в крові численних мучеників за рідну землю й прагидівські права.

Приготування обидвох лукавих союзників до кінцевої розправи стали приборати щораз виразніші форми. Величезні військові транспорти день-і-ніч їхали із заходу на схід. Німецькі частини зайняли вже всі села недалеко кордону, їх повно по полях і лісах. Українські полоси краю перемінилися в одне велике людське муравище, у великий военний табір, де докінчувалися гарячкові приготування до нової, ще більшої людської різни.

Те саме діялося й на схід від новоствореного кордону. Західньо-українські землі щораз більше перемінювалися у великий арсенал. Большевицькі змоторизовані частини стали заповняти українські ліси й гаї. В цілому краю у важніших стратегічних пунктах гарячково розбудовувано летунські майдани, що множилися як гриби по дощі.

Рівночасно з отими мілітарними підготуваннями скорим темпом йшло нищення української людської сили, щоб її вилімувати з того кінцевого бою. Це діялося по обох сторонах кордону. На одному інтензивніше, а на другому обережніше. Німці, маючи намір йти на Україну, нищили українських людей, що видавалися їм найбільш небезпечними. Усіх, хто ставився скептично до їх наміреного походу в Україну, уважано за небезпечного, тому ліквідовано.

Приготування Німців йти тієї весни походом в Україну, не були тямущим людям тайною, хоч вони старалися закрити це перед посторонніми людьми. Очевидно, здорово думачий український патріот, мусів в такій дійсності ставити собі одне питання: якщо Німці йдуть в Україну, то чи це буде з нами, чи проти нас? Якщо вони підуть туди з нами, то вже найвища пора, щоб вони шукали контакту з якоюсь українською політичною силою, якої багато представників мали в границях своєї держави, між масовою еміграцією. Всім було ясно, що якби Німці поважно думали про допомогу українському народові, то вже

в тому часі повинні були творити ядро майбутнього уряду України, який обняв би суверенну владу на звільнених від більшевизму землях.

На жаль, замість ставлення справи на належній площині, німецькі міністеріяльні урядовці крутилися між українською молоддю, намагаючись вербувати молодих людей, хоч не мали уповноваження від найвищих чинників держави. Інакше кажучи, вони шукали „Іванів“, яких руками можна було вибирати гарячі каштани з вогню. Лише наївні люди могли сподіватися від такої лукавої постави Німців чогось доброго для нашого народу.

Кожному українському патріотові було ясно, що вони хочуть іти в Україну не для її гарних очей, але, щоб прогнати звідти большевиків та загарбати її багатства для будови своєї утопічної „нової Європи“, про яку говорилося й писалося багато, але ніхто не вмів сказати, як вона має в дійсності виглядати. Німців гнала в Україну жадоба здобуття широкого українського чорнозему, оті лани широкополі, що мали рятувати від голодової загрози не лише їх „фатерлянд“, але цілу, поневолену ними Європу, з якої, немов галапаси, вони тягнули вже останні соки. Без скорого здобуття українських хлібних теренів Німці не могли й думати про осягнення побіди у війні, що із сподіваного „бліцкригу“, з кожним місяцем перемінювалася в довготривалу й зтяжну різню.

Крім того, вже в тому часі в німецькій армії можна було часто бачити старих людей, фізично нездібних до військової служби на фронті, а побіч отих старців були маси безвусої молоді. Це означало, що Райх вже мобілізував свої останні людські резерви, щоб вдержати в карбах дисципліни населення величезних просторів поневоленої Європи й доставити нові мільйони вояків на майбутній східній фронт.

Треба було здогадуватися, що Райх намагатиметься використати людську силу українського народу в цій зтяжній боротьбі.

•

Взявши все це разом під увагу, виходило що Німеччина вибирається в Україну не для створення її суверенного уряду, але для прогнання звідти большевиків і задержання ними залишеного стану. Це означало нове поневолення України. До таких заключень в тому часі доходив тямущий український патріот.

З таким станом речей, очевидно, ніхто з українців не міг погодитися. З таких причин о. Ігор впродовж кількох місяців зайшов в гострий конфлікт з пограничниками, що скінчився наказом комісаріату вибратися з прикордонної смуги. Отож сповняючи працю культурно-освітнього референта, він мав часто нагоду стрічати людей, які приходили в різних справах до УДК. Він, рівнож, промовляв на загальних зборах товариств. На таких зборах, як це звичайно буває, люди заторкували різні політичні справи, на які важко було дати ясну відповідь, з огляду на існуючі невідрадні відносини. Про кожну відповідь, звичайно, було повідомлене Гестапо, яке пояснювало її завжди в протидержавному дусі.

Таку думку мали всі члени проводу Українського Допомогого Комітету в повітовому місті, де в усі будні дні працював о. Ігор культурно-освітнім референтом. До речі кажучи, він мусів вступитися з села, бо його конфлікт з „Греншуом“ дуже загострився. Німці в тому часі мішалися в усі справи українського населення. Вони наложили на населення величезні контінгенти. Селяни мусіли їм віддавати всю надвижку збіжжя, м'ясо, молоко, яйця, тощо. Також виконували задармо для війська й „Греншцу“ важкі роботи. Крім того, німецька влада насилу забирала по містах і селах найкращих молодих людей на невідільну працю до фабрик і німецьких господарств.

Гестапо зачало арештувати наших політичних провідників, користаючи з послуг бувших польських поліційних урядовців і провокаторів. Між Німцями й українським населенням постала велика прірва. Дійшло остаточно до того, що без їх дозволу не вільно було мати будь-яких сходин культурно-освітніх товариств.

Найбільше тягнули до відповідальності священників за їх проповіді в церквах, про які оті провокатори їм доносили.

Гестапо не спускало свого чуйного ока з о. Ігоря ще від часу першого донесення про його поміч при переході груп на большевицький бік. Щобільше, від того часу воно запровадило для нього спеціальний „календар“, де пильно записувалися всі його поїздки, розмови, тощо.

Для кращого висвітлення відносин скажемо, що весною 1941 р. внутрішня боротьба в Організації Українських Націоналістів перенеслася на низові клітини. В кожному селі потворилося дві групи людей, одні були вірні старому проводові, а другі пристали до нового. Між ними відбувалися не лише гарячі приватні дискусії, що часто-густо переходили в рукопашну боротьбу, але, щобільше, ці дискусії перенеслися на терен одинокої культурно-освітньої організації, на яку Гестапо віддавна гляділо невисисним оком, уважаючи її за центр проти-німецьких настроїв. Траплялися випадки, що такі публічні дискусії кінчалися також „рукопашнім боем“ усіх присутніх. Були випадки шкідливого побиття деяких людей загорілими партійниками. Дійшло до того, що розсварених людей важко було притягнути до спільної культурно-освітньої праці, бо члени одної партії не хотіли співпрацювати з членами другої партії. Розполітованих хлопців і дівчат не можна було звербувати до одного хору, чи до урядження одного представлення, чи навіть до урядження Листопадових роковин, Крутянської чи Шевченківської Академії. Кожна партія намагалася робити це на свою власну руку. Через такі нездорові відносини культурна організація занепадала. Цьому невідрадному станові намагалися протиділати люди, що не гляділи на всі справи через партійні окуляри. Священники намагалися промовити розполітованим хлопцям до патріотичного сумління.

Так поступав і о. Ігор, що під час зібрань намагався наклонювати молодих і розсварених людей до здорового патріотизму.

Всякому було ясно, що оте розбурхання умів доведе до великого замішання нашого громадського життя у той великий час і ми знову вийдемо з тієї боротьби з порожніми руками, дарма, що в останніх кількох роках український нарід приніс великі важкі жертви.

Однієї неділі в травні 1941 р. о. Ігор, як відпоручник Допомогового Комітету, мав відбути зібрання в селі, де він був помічником душпастиря. І, хоч перед зборами його повідомлено, що на залі крутяться якісь чужі люди, він не домагався, щоб їх усунено із залі. Одначе, вони дуже скоро скерували дискусію на політичні теми, а радніше на внутрішній роздор, і впродовж кількох хвилин всі присутні поділилися на дві партії й зачали загальний рукопашний бій.

Тим часом, хтось доніс до „грєнцшуцу“ про отой заколот і через годину на приходстві з'явився начальник та арештував о. Ігоря без подання жадної причини такого кроку. Його закували в кайдани й передаючи з рук до рук, за кілька днів доставлено до тюрми Гестапо в окружному місті. Не помагали протести ані інтервенції Голови УДК, що о. Ігор був законно уповажений робити збори і що не його, а отих інтрузів, що счинили бійку, треба було арештувати. Гестапо намагалося причепити о. Ігореві злочин „саботажу“ проти націонал-соціалістичного порядку на українських землях.

Отця Ігоря замкнуто в підвалах невеличкої, смердючої тюрми Гестапо, де вже від довшого часу сиділи сотні людських тіней, більше схожих на кістяків, як на справжніх людей. Їх усіх майже щоденно воджено на переслухання й тортуровано, а потім морено голодом. Усім їм закидувано саботажі проти німецьких порядків на терені Генерал-Губернаторства. І, як на тортурах вже не могли витягнути з них нічого, то організовано спеціальні транспорти й висилано оті кістяки до концентраційного табору в Освенцімі, презваного на німецьке: Авшвіц.

Лежачи на кам'яній і мокрій долівці в підвалах Гестапо,

о. Ігор цілими днями не промовив ані слова. Живучи між людьми, він не відчував потреби людського товариства, а краще почувався в самотньому мовчанні. Він, здавалося, зовсім тратив віру в людину й сумнівався, чи ще можуть бути десь добрі люди на світі. Досі так бувало, що яка б влада не прийшла до його батьківщини, він завжди мусів терпіти. Його ніколи не минув арешт і знущання. Не диво, що такі переживання закріплювали в його свідомості переконання, що на світі нема добрих людей, а більше двоногих звірів у людському тілі, що з усіх вуглів чигають на людську жертву. Ось і тепер він знову попався в руки Гестапо.

Третій Райх, заключивши з большевиками „угоду приязні“, зачав господарити на українських землях та нищити дорешти українських людей. Всі оті тіні, і він разом з ними, були призначені на фізичне знищення. Ось усі вони посідали попід стіни темниці і, поспускавши голови додола, кожний думав свою думу. Ніхто не мав охоти до балачки, бо й пощо говорити? Кому потрібна чиясь історія життя? Кожний знає, що з тієї темниці є один вихід... смерть тут, або в Авшвіц. Гестапо, подібно як і НКВД, було „всезнаюче й непомильне“, тому жадних свідків воно не потребувало, щоб доказати чиюсь вину, а тортурами вимагало „сповіді“ за саботажі. Слово „саботаж“ в лексиконі націонал-соціалістичного Гестапо було рівновартне слову „контрреволюція“ в лексиконі большевицького НКВД. Хто раз дістався до тюрми Гестапо за саботаж та підписав „сповідь“, такому було майже неможливо вийти на волю.

Отець Ігор днями й ночами молився, не так устами, як душею й у тих роздумуваннях він знаходив духову розраду. Бувало, здрімавшись на хвилину, він у снах бачив перед собою дружину й маленькі діти. Завжди сумні і заплакані, бо й невеликі вістки приходили з-поза дротяної загороди про масові вивози українських людей на Сибір, а між них попадали в першу чергу родини політичних емігрантів. За такими шукало тоді

НКВД й ними вповнювало всі тюрми в Україні. Вже минуло два місяці як о. Ігор вислав вістку на адресу шурина, але й досі відповіді ще не було. Він ніяк неміг погодитися з думкою, що його рідних вже вислали на Сибір. З коротких півснів в підвалах Гестапо майже завжди його будив плач його маленьких, голодних дітей, що їх безмілосердно поспіаки насилу відбирали від матері.

— Віддайте! Віддайте! Майте Бога в серці! — кричав він часто крізь півсон та, зірвавшись на ноги біг проти себе аж доки головою не вдарив об стіну або зашпортавшись на друга недолі, падав на кам'яну долівку й це приводило його до свідомости.

У темниці Гестапо лиш угорі було двоє маленьких, закратованих вікон, тому було холодно й ніхто з в'язнів ніколи не скидав із себе убрання, ані черевик, ніхто ніколи не купався, ані не ходив на прохід. Про будь-які санітарні приписи ніхто не дбав, бо й пощо? Ці люди й так мали згинуті. Їх лише годували так, щоб кожного доставити живим до Авшвіц, бо начальник, який доставив більшу кількість „саботажників“ мав запевнений скорий аванс.

Отож з голоду й холоду та при нехтуванні всіх примітивних санітарних приписів в тюрмі Гестапо кинулася страшна язва насікомих, що, як звичайно буває, обсїдають свіжу людину вже за кілька годин по приході до тюрми, бо чують свіжу кров. Ще ніколи в житті о. Ігор не уявляв собі, що ця дійсно єгипетська язва може так страшенно людям докучати. Його свербіло ціле тіло, він ловив їх долонями й топив у „параші“, чухався безнастанно так, що скоро в деяких місцях тіло перемінилося в „дубову кору“, а в деяких місцях зачали робитися струпи. Без дезинфекційних середників цієї язви не можна було позбутися.

**
*

Великою розрадою для о. Ігоря були відвідини лані Славки,

приятельки його дружини ще із шкільної лавки. Вона, оця добра й милосердна „Самарянка“, не лякалася допитів ані репресій Гестапо й відважно приносила йому дещо їжі, а головню пютюну, хоч сама вона зі своїм чоловіком жила в матеріяльних злиднях еміграційного життя.

Потапаючий хапається навіть вістря бритви, або малої стеблини в надії, що так може бути врятований. У тупій безнадійності тюремного життя відвідини „з того світу“ були для о. Ігоря тією стеблинкою, що рятувала його від зневіри й психічного заломання. Він думав собі: „А чейже є ще на світі добрі люди; не всі ж поробилися звірами й не треба попадати в зневіру, а боротися до самого кінця. Бог, Добрий Батько, всяке нещастя може повернути на добро. Врешті, я є лише маленькою частиною п'ятдесят-мільйонного народу й чим же є мої особисті терпіння в порівнянні з тими, що їх сьогодні переносять сотні тисяч, а то й мільйони наших братів на Великій Україні? Він пригадував собі слова Івана Франка, вложені в уста його героя, Івана Вишенського: „Як же тобі, черелина недобита, про своє спасення дбати, там де гине мільйон?“ Щойно тепер він добре зрозумів слова великого поета. Він не міг і не смів попадати в зневіру, а мусів боротися й жити не для себе, але для свого безталанного народу. Безталанного? Ні, геройського народу, що віками не хоче спокійно зігнути свою шию в чуже ярмо. Інший нарід, будучи в обставинах нашого народу, вже давно пропав би був з лица землі. А мій нарід живе, бореться й росте. Жадна сила в світі його не знищить. На місце замучених борців приходять нові люди й боряться та гинуть за права народу. Ніхто й ніщо в світі не здержить його гону до вільного життя, доки мій нарід заховає живу віру й сильну надію на Бога й Його справедливість, та буде свідомий сповнення своєї місії на землі.

І дивно, в смердючій тюрмі Гестапо о. Ігор відчув велику гордість в своєму серці, що вийшов з надрів українського на-

роду, якого Господь поставив жити й діяти на грані християнської цивілізації й бути її заборолом проти східних варвар, а тепер ще цю цивілізацію захищати перед західнім, тевтонським варваром. По всіх варварах слід загинув, а мій нарід, вірний своєму призначенню, видержав безстрашно на своєму місці. Так буде й у майбутньому. Большевицькі й тевтонські варвари пропадуть з лиця землі, лише погана згадка залишиться по них в людській історії, а мій нарід стоятиме вірно на своїй землі, бо сам Бог його там поставив.

**

Отця Ігоря кликали на переслухання. Високий, худощавий „гавптштурмфірер“ Гестапо, звичайно, сидів за своїм столом, а позаду нього вартовий, що приводив о. Ігоря з тюрми. Переслухання велися німецькою мовою без помічі перекладача.

— Чи говорите по-німецьки? — питав начальник о. Ігоря.

— Говорю.

— Ваше ім'я, зайняття, стан, місце побуту... усе від молодих літ аж до сьогодні. В душі о. Ігор стверджує факт, що техніка переслухання в Гестапо майже нічим не різниться від техніки НКВД.

— Вас обвинувачено в саботажній роботі проти німецького Райху, — каже Гестапівець.

— Від самого обвинувачення до доказання вини далека дорога. Я хочу вас запитати, чому мене Гестапо держить без жадного судового вироку чи навіть переслухання? Навіть у Польщі впродовж сорок вісьмох годин доручували в'язням судовий наказ.

— Не грайте дурного! — крикнув слідчий. — Досі ще ніхто не викрутився з рук Гестапо, вдаючи дурного.

— Чи я виглядаю на божевільного? Я зовсім при здорових змислах і говорю дуже серйозно. Я жадаю судового наказу про мій арешт.

— В націонал-соціалістичному Райху Гестапо й суд — це одне. Ви, мабуть, забуваєте, що це воєнний час і окупований терен.

— Я це прекрасно знаю. В такому випадку я домагаюся, щоб військовій власті видали такий наказ. Одначе, як тут є вже цивільна адміністрація, то повинен би бути й суд.

— Я вас питаю, — кричав знову начальник Гестапо, — чому ви виступаєте проти націонал-соціалістичного порядку в новій Європі? Чи вам не соромно, що своєю роботою кладете себе в ряди „смердючих Поляків і задрипаних Жидів“? Чи ви не бачите, що жадна сила в світі не може здержати розгону Гітлерового Райху? Ми все й усіх сторощимо подорозі. Ми вже стерли з лица землі цілі держави, що ж доперва Українці, незорганізована й лінива маса, може нам вчинити? Ми, найперше, вас усіх бунтівників вивішаємо на придорожних деревах... З голоду виздыхаєте в Авшвіц...

— Все це може бути правда, я не перечу, але до жадної протидержавної роботи я не почуваюся.

— Ні? Зараз побачимо, — тут комісар отворив течку з паперами й почав відчитувати „отой календар злочинів“, подаючи випадки за датами й місцями, а головню поміч втікачам при переході через кордон. Його найбільше гнівали слова о. Ігоря, сказані на одних зборах: „Німці хочуть іти в Україну не для її визволення, але для поневолення, їм треба українського збіжжя“. Це, на його думку, було найбільшим злочином о. Ігоря проти націонал-соціалістичного Райху і його порядку в новій Європі, бо ширили недовіря й упередження до німецької влади.

— Втікачам помагають усі люди, а священники вже з уряду повинні це робити вдсятеро більше, бо їх званням є помагати вбогим і рятувати людське життя в небезпеці смерті. Тут вже політика з Богом, а Його треба більше слухати як людей. Щодо „злочину“ про дійсну ціль походу Німців в Україну, тобто лише

для збирання контингентів, то гадаю, це проста провокація донощика, бо, як мені відомо, Німці й большевики є союзниками і, якже можна допустити, щоб союзники збиралися на війну проти своїх союзників...

— Перестаньте бути циніком, — каже Гестапівець. — Не думайте, що Гестапо не визнається в усіх ваших задушевних бажаннях. Чи війна буде, коли вона буде й куди ми підемо, це не ваше діло. Про це рішає Фірер, а ми всі маємо слухати його наказів. Гестапо знає все докладно й ми мало коли помиляємося. Ми, так би мовити, винюхуємо носом ворогів націонал-соціалізму.

— Я не почуваюся до жадного із закинутих мені злочинів. Моїм обов'язком є дбати про релігійно-культурне піднесення мого народу.

— В тому ціла біда, що ви, Українці, не здаєте собі справи, що ви частенько граєтесь з вогнем. Ви ще матимете добру нагоду переконатися, що це таке „трупячі голови“, — кричав вже Гестапівець. — Забери цього вушивця в-перед моїх очей.

— Мене обсіли воші в німецькій тюрмі!..

— Р-р-р-а-в-с, ду дрекігер Українер! — і затиснувши свої п'ястуки, він прискочив до о. Ігоря, що стояв непорушно перед столом, але не відважився його вдарити. Вартовий випхав о. Ігоря за двері й повів сходами до темниці. Було багато більше подібних переслухань, але всі вони кінчалися таким самим вислідом. Отець Ігор не признавався до закинутих йому злочинів.

Кінчалася перша половина червня 1941 року. Погода надворі чудова. Вязні гестапівської тюрми відчували її крізь закратовані отвори своєї камери, через які з леготом вечірнього повітря тиснувся запах української весни.

Переслухання вязнів скінчилося й майже усі „призналися“ до саботажів. Начальник тюрми казав їх остригти, відвошивити,

скупати та розділити між них чисте білля. Всі ці приготування означали, що за день або два їх мають відвезти до Авшвіц на „роботи“.

Була неділя, 15-го червня 1941-го року. Коло другої години пополудні із сторожем прийшов до камери службовий підстаршина. Усі в'язні по наказу зірвалися на ноги.

— Є тут Ігор? — тут він подав повне ім'я о. Ігоря.

— Тут! — була відповідь.

— Ходіть за мною — казав підстаршина.

Вже на коридорі він задержався й запитав, чи о. Ігор має на камері які речі. Відповідь була негативна. Обидва вийшли нагору до канцелярії начальника Гестапо, що сидів за своїм столом.

— Доброго дня — поздоровив він перший свого „гостя“.

— ? ? ? — о. Ігор дивувався.

— Сідайте! — сказав він лагідним голосом.

— Дякую, я краще стоятиму. Знаєте оті воші докучають, — сказав о. Ігор, глядячи з підозрінням на Гестапівця.

— Гестапо звільняє вас.

По цих словах начальника о. Ігореві поза плечі пройшов якби електричний струм. Він якби остовпів з дива й ніяк не хотів вірити своїм вухам, думаючи, що це мусить бути якийсь жарт чи трюк Гестапівця.

— Чому ж ви не говорили нам нічого на свою оборону під час переслухувань, а то обійшлося би було від усіх неприємностей, — казав він.

Про що він говорить? — думав о. Ігор, а голосно сказав:

— Ви казали, що Гестапо непомильне: ви мали вину доказати.

— Ми опираємося на донесеннях людей. Ось глядіть на „календар“ вашої діяльності. Тут знайдете підписи й українських громадян.

Отець Ігор пізнав підписи двох партійних авантюрників.

Ось маєш сумні наслідки партійної боротьби. І коли вже в нас усе це скінчиться?

Вийшовши з тюрми, о. Ігор довго не міг привикнути до денного світла. Свіже повітря й подув зрілої весни п'янили його голову. Ідучи понад берегом річки, він старався зібрати до купи свої розбиті думки. У глибині душі він відчував вдячність Господеві за те, що надхнув добрих людей, що виклопотали його звільнення. На місце недавньої зневіри прийшла надія. Є ще добрі люди в світі. Варта жити й боротися. Життя людини, це немов вічний ланцюг добра й зла, долі й недолі, радощів і терпіння. Хто ніколи не зазнав терпіння, той не всилі оцінити правдивої вартости радощів. Бог, хоч і досвідчає людину, дає їй силу вдержати вогневі проби до самого кінця.

**
*

Цілу ніч перед неділею 22-го червня 1941-го року о. Ігор просидів у рові над большевицько-німецьким кордоном. Він був готовий іти в Україну. Оту пропам'ятну ніч ніхто з Українців ніколи не забуде.

На тихому небі мірядами мерехтіли золотаво-сріблісті зорі. У повітрі розносився запах дозріваючого жита й пшениці. Довкруги царила маєстатична тишина. Та, одначе, під покровом нічної темноти над кордоном пульсувало прискореним темплом людське муравління. Ще до півночі німецькі гармати були націлені на важні об'єкти по ворожому боці.

Із запертим віддихом усі ждали на перший стріл гармати, що п'ятнадцять хвилин по третій годині ранку мав бути знаком до загального наступу. Отець Ігор сидів у рові на горіди приходського дому та що-хвилини кидав нетерпеливим зором на свого годинника. Ще десять хвилин, ще п'ять, дві, одна . . . і нагло з його правої сторони великий жмуть біло-жовтавого світла перерізав темряву червневої ночі. Страшний гук, немов удар сильного грому дисонансом нарушив маєстатичний спокій укра-

їнської червневої ночі. Це вистріл велико-калібрової гармати. Його сильний відгомін понісся грохотом по горбках і долинах штучного кордону, що ранив українську землю та кривавив серце Матері-України.

За першим стрілом сотні й тисячі інших з різнокалібрових гармат, а їм вторували сотні й тисячі вибухів і детонацій по другій стороні кордону. Ось верх прикордонної вежі, звідки большевицькі вартові вбивали українських втікачів, зайнявся полум'ям і злетів додолу, якби скинене бузькове гніздо.

Солдати вже перейшли на другу сторону річки, а великі залізні потвори їздять поміж большевицькими бункрами й сиплять в усі сторони смертоносним вогнем. Заграва пожежі освітлює небо й кордон, немов в білий день. Чути крики і плач. На цілій лінії кордону торохкотять кулемети.

**

І знову страшним буруном котиться нова, кривава хвиля ланами рідної України. Що вона принесе нам цим разом? Лише руїну й знищення, чи благословенну волю?

— Боже — молився душею о. Ігор — дозволь моему народові стати господарем на своїй прадідній землі. Надхни його великим довірям в Твою доброту й Твою справедливість. Вложи в його серце любов до своєї землі, наповни його духом жертвенности, замилювання до послуху, ладу й дисципліни. Очисти його від самолюбства й вложи в нього безприкладну відвагу, витривалість та готовість вмерти за своїх братів.

Господи, Ти створив усіх людей рівними й наділив їх однаковими правами. Твоя Свята Воля хай буде найвищим мотивом в боротьбі українських вояків, що віддадуть своє життя за друзів своїх і за волю України. Живих братів моїх поблагослови святою волею, а душі поляглих прийми в свої небесні хорони.

ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ

1

Угода ненападу між Німеччиною і Союзом Советських Соціалістичних Республік — 23. серпня 1939 р.*

Уряд німецького Райху і Уряд Союзу Советських Соціалістичних Республік, керовані бажанням закріпити справу миру між Німеччиною і ССРСР і виходячи з основного значення пакту нейтральності, заключеного в квітні 1926 року між Німеччиною та ССРСР, дійшли до рішення:

Артикул I.

Обидві підписані сторони зобов'язуються здержатися взаємно від будь-якого акту насильства, від усякої агресивної акції і нападу, чи то одинцем чи разом з другими потугами.

Артикул II.

У випадку, якби одна із підписуючих сторін стала предметом воєнних дій зі сторони третьої потуги, то друга підписуюча сторона не може їй в жадний спосіб помагати.

Артикул III.

Уряди обидвох підписуючих сторін будуть перебувати в тісному контакті в цілі взаємних нарад, щоб себе взаємно інформувати в справах, які заторкують їхні спільні інтереси.

* В opinii істориків підписання цієї угоди спричинило вибух другої світової війни. Вона була виготовлена в німецькій і московській мовах. Цей переклад зроблений із німецької мови.

Артикул IV.

Жадна з підписуючих сторін не прилучиться до будь-якої групи потуг, які посередньо або безпосередньо будуть звернені проти однієї з них.

Артикул V.

Якби настав який спір чи непорозуміння між обидвома підписуючими сторонами в справах якогонебудь характеру, то обидві сторони мають усунути ці спори чи непорозуміння тільки дорогою приязної виміни думок або, як зайде konieczність, установити роз'ємчі комісії.

Артикул VI.

Ця угода заключається на протяг десяти років із зазначенням, що як одна з підписуючих сторін не внесе жадної заяви один рік перед реченцем, то сила цієї угоди автоматично продовжується на дальших п'ять років.

Артикул VII.

Ця угода повинна бути ратифікована в найкоротшому часі. Ратифікаційні ноти мають бути доручені в Берліні. Ця угода входить у силу зараз по її підписанні.

Виготовлено в двох примірниках у німецькій і російській мовах.

Москва, 23. серпня 1939 року.

За Урлд Німеччини:

Йоакім фон Ріббентроп

Уповноважений Уряду СССР:

В. Молотов.

2

**Таємний додатковий протокол між Німеччиною і СССР
з дня 23. серпня 1939 р.**

При нагоді підписання угоди ненападу між німецьким Рай-

хом та СССР підписані уповноважені обидвох сторін домовилися в строго довірчній справі щодо відграничення взаємної сфери впливів у східній Європі. Розмови довели до наступного виновку:

1. У випадку територіяльно-політичної зміни в балтійських державах (Фінляндія, Естонія, Лотва і Литва) згадані простори творять північну границю Литви одночасною границею сфери інтересів Німеччини і СССР. Оцим признається обосторонно інтерес Литви до території Вильна.

2. У випадку територіяльно-політичної зміни території польської держави стануть сферою інтересів Німеччини і СССР приблизно на лінії рік Пісси, Нарви, Висли і Сяну.

Питання, чи взаємний інтерес висуне конечність вдержання польської самостійної держави і які границі матиме ця держава, може бути вирішене на основі майбутнього розвою політичних подій.

3. Щодо південно-східньої Європи з большевицької сторони підкреслено заінтересування Бесарабією. Німецька сторона заявляє повний брак заінтересування тією справою.

4. Цей протокол обі сторони держатимуть в строгій тайні.
Москва, 23. серпня 1939 року.

За Уряд Німеччини:

Й. фон Ріббентроп

Уповноважений Уряду СССР:

В. Молотов.

3

Німецько-большевицька угода приязні з 28. вересня 1939 р.

Уряд німецького Райху і Уряд СССР по розпаді польської держави вважають своїм обов'язком довести до замирення і спокою на тих територіях і так запевнити поселеним там на-

родам мирне життя, згідне з їх національними вимогами. В тій справі вони договорилися до наступного:

Артикул I.

Німецький Уряд і Уряд ССРСР установили лінію обосторонніх інтересів на територіях колишньої польської держави, означеної в залученій мапі та поясненої в додатковому протоколі.

Артикул II.

Обидві сторони визнали означену в I-му артикулі границю взаємних інтересів як кінцеву і відкинуть вмішування третьої сили в цю справу.

Артикул III.

Вимаганий державний порядок на територіях на захід від означеної I-им артикулом лінії перебирає німецький Уряд, а на східніх тероторіях від згаданої лінії Уряд ССРСР.

Артикул IV.

Німецький Уряд і Уряд ССРСР вважають повище рішення за певну основу для майбутнього розвою приятних взаємин між їх народами.

Артикул V.

Ця угода ратифікована і ратифікаційні грамоти будуть, можливо якнайскорше, доручені в Берліні. Угода входить у силу зараз по підписанні.

Виготовлено в двох примірниках в німецькій і російській мовах.

Москва, 28. вересня 1939 року.

За Уряд Німеччини:

Й. фон Ріббентроп

Уповноважений Уряду ССРСР:

В. Молотов.

**Таємний протокол до німецько-більшевицької угоди приязні
з 28. вересня 1939 р.**

Підписані уповноважені заявляють згоду німецького Уряду і Уряду СССР про наступне:

Підписаний 23. серпня 1939 р. таємний протокол змінюється в першому параграфі так, що територія литовської держави підпадає під сферу впливів СССР, а одночасно Люблинськи воевідство і частина воевідства Варшавського переходить до сфери німецьких впливів (гл. мапу до сьогодні підписаної угоди про границі й приязнь). І, як лише Уряд СССР видасть на литовській території особливі зарядження для забезпечення своїх інтересів, в цілі природного й простого відграничення теперішньої німецько-литовської границі будуть так справлені, що литовська територія на південний захід від лінії в залученій мапі припаде до Німеччини.

Також стверджується, що важність дотеперішніх господарських домовлень між Німеччиною і Литвою через згадану угоду із Советським Союзом не буде заторкнена.

Москва, 28 вересня 1939 року.

За Уряд Німеччини:

Й. фон Ріббентроп

Уповноважений Уряду СССР:

В. Молотов.

Заклик маршала С. Тимошенка до населення Західньої України з 17. вересня 1939 року*

Робітники і Селяни Західньої України!

Дорогі Браття і Сестри!

В Європі розгорілося полум'я німецько-польської війни. І не багато днів приминуло, а Польща впала. На фронті панує хаос. Польські генерали, що часто побренькували шаблями, показали себе нездібними дураками й комедіянтами. Польська держава, що спиралася на насильстві, обмані й національному утискові мільйонів непольських людей — Українців і Білорусів — завалилась немов дім з паперу.

Надійшла хвиля, коли сам нарід має рішити свою долю. Досить голоду, бід, національної несправедливости й утиску! Досить знущань і мук! Скиньте польських панів з ваших нуждою зігнених плечей! Народе Західньої України, випростуй свої могутні плечі, піднеси свою сильну й важку руку!

Бий своїх відвічних ворогів зброєю, косами, вилами і ціпами — польських панів, що повернули твій край у безправну колонію, тебе польонізували, твою культуру занечищували, а тебе і твої діти мали за тварину і невільників. Не сміє бути місця в Західній Україні для панів і їх слуг, поміщиків і капіталістів. Беріть панські посілости в свої руки, пасовица, сіножаті й луки! Зниште силу поміщиків, беріть її в свої руки, самі рішіть свою долю!

Любі Українські Браття! Я, головнокомандуючий українським фронтом, в імені цілого народу Советської України запевняю вас, що ми не будемо сліпі й глухі на вашу долю! Ми

* 17 вересня 1939 р. большевицька армія вмашерувала на території польської держави, щоб згідно з угодою з Німцями забрати українські й білоруські території. З тієї нагоди маршал Тимошенко проголосив свій „Заклик“, якого зміст подаємо за німецьким текстом.

прирікаємо сильним голосом, що вже не можемо довше глядіти на ваші муки і страждання.

Спішимо до вас, Брати наші, щоб вас освободити з неволи польських панів і від надходячого занепаду.

У новім, свобіднім краю Українці, Білоруси і польські робітники стануть собі друзями, а не ворогами. Ми з вами серцем і душею, Любі Браття і Сестри! Беріть собі приклад з російського народу Леніна і Сталіна, як треба бити ворогів!

Вовариші, до зброї! Несемо вам поміч, подаємо вам братню руку, повстаньте проти панів, ваших відвічних ворогів. Ми вам поможемо і разом з нами вільний великий нарід Советського Союзу, що зложений з багатьох національностей, вчинить те саме.

До зброї, Браття, ми з вами!

Хай живе великий і вільний український нарід!

Головно-командуючий українським фронтом,
командир першого ранга
Семен Тимошенко.

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ МИРЯНАМ СВОЄІ АРХИЕПАРХІЇ

(Осінь 1939 року)

М. О. Ч. 4

Мир Вам і Божа благодать!

Найважливіша справа для Церкви, народу й родин, щоб діти були добре виховані. Коли людина від дитинства навчиться боятися Бога, заховувати Його святі заповіді, дбати про Божу благодать, стеретися гріха, тоді й у житті буде добрим, сумлінним чоловіком, правдивим християнином та принесе батькам, Церкві й Батьківщині потіху і славу, та з користю працюватиме для Бога і ближніх.

І, навпаки, коли дитина не навчиться катехизму, коли не заправиться замолоду в боязні Бога та в сумлінному виконанні своїх обов'язків, виросте на чоловіка, що не зуміє бути добрим та виконати своїх обов'язків супроти Бога і ближніх. Ми, священники, по змозі працюємо для Вас та над вихованням Ваших дітей. Між тими обов'язками найважливіший: проповідати і катехизувати діти.

Самі знаєте, що ті наші обов'язки ніколи не були легкі, а відповідальність перед Богом і людьми велика. Тепер вона стала ще важча. В деяких місцях не допускає нас большевицька влада до школи і ми не в силі досягнути багато людей, навчити їх як слід Божої науки. Тому збільшується обов'язок батьків подбати про те, щоб діти були добре виховані і навчилися від дитинства правд св. Віри. Я, як Ваш душпастир, пригадую Вам

цей важкий Ваш обов'язок супроти дітей, що з кожним днем стає важнішим. Від Вашої праці залежить їх будуччина і Ваше щастя на старості літ. Хто ж не знає, як гірко можуть плакати батьки над недобрим синами і доньками.

Щоб отой обов'язок виховання дітей як слід сповнити, пам'ятайте на мою усильно та часто повторювану раду: спільно молитися рано і ввечорі, наголос, по можності з молитовника. При тому і мала дитина, яка ще нічого не розуміє, привикне до молитви, вслухається в слова Отче-нашу і Символа віри. А кожне слово є важне, кожне слово є дверима до неба; воно підносить душу від болота матеріального життя й щоденної злоби, біди і нужди до чогось вищого, святого, чистого, ідейного, до Бога, — до того життя, що нам його дає благодать Ісуса Христа. Тому кожне слово молитви хай буде вимовлюване голосно, виразно, із страхом Божим, з глибоким переконанням, з душею зверненою до неба та відверненою від гріха.

Старші діти, юнаки, хай помагають батькам у сповненні того обов'язку супроти братчиків-сестричок та інших дітей у громаді. До катехизування, як і до проповіді, потрібно післанництва Церкви. Оце післанництво-місію уділяю оцим письмом усім християнам доброї волі, що схотять заступити нас, священників, і допомогти нам сповняти той душпастирський обов'язок супроти християнських душ. До Тебе, Українська Молоде, звертаюся з оцим закликком і проханням!

І Ви, Християнські Жінки, допоможіть у цій справі. Як матері, як сестри, як християнки дбайте про те, щоб усі діти пізнали св. Віру. Усі разом подбайте про те, щоб і в школі вчили катехизму. Будьте апостолками Ісуса Христа, ширіть його царство, працюйте для нього і своїх родинах і в цілій громаді. Поможіть і в другій справі, що немалим тягарем спадає на християнські громади: Церква стратила ту поміч, яку правительство обов'язане давати на вдержання духовенства. Зі Львова не маємо що священникам давати. Лишаються тільки церковні й пара-

фіяльні ґрунти, але й вони загрожені, бо в кожній громаді є люди, що не дбають про священика і церкву, та хотіли б церковні й парафіяльні ґрунти забрати для себе. Хай вони знають, що хто присвоїть собі церковні, парафіяльні або манастирські добра, такий стягає на себе важкі церковні кари.

Усім Вам, Браття і Сестри, пригадую обов'язок причинитися для вдержання священика в його найконечніших потребах. Хто користає з духовної праці священика, той перед Богом і сумлінням зобов'язаний причинитися до його утримання. Такий Євангельський закон! „Коли ми сіяли вам духовне, чи велика річ, коли б ми ваше тілесне жали... Чи не знаєте, що котрі в святині працюють, зі святині їдять; а котрі віттареві служать, з віттаря діляться. Так і Господь постановив, щоб ті, хто голосить Євангелю, з Євангелії жили“. (I Кор. IX, 11—14).

Ті, що Церкві відбирають спосіб утримання священика, тобто церковні й парафіяльні ґрунти, кривдять парафію і всіх християн, яким потрібна праця священика. Ви, християнські Жінки, ставайте в обороні Церкви і дбайте про те, щоб у громаді лишилася та поміч, яку дає релігія і Церква. Дбайте про те, щоб священик, який працює для громади, не терпів з родиною голоду. Обставини вкладають на християнські родини ті два великі обов'язки. Тим, що ті обов'язки будуть радо сповняти, нагородить сам Христос Спаситель, а нагорода Його: благословення, хоч і серед хрестів, на цьому світі, і вінець Апостолів у Божому царстві. Тих, що слів моїх не послухають, я перестеріг і перед Божим судом не буду відповідати за наслідки їх поступовання. Бог буде нас судити.

Врешті, Дорогі Браття і Сестри, багато моліться, дбайте про побожні книжки, читайте їх на-голос усім, що хотять слухати, дбайте і моліться про загальне добро народу і Церкви, та працюйте для добра ближніх. Християнська наука — це наука любови, християнське життя — це чинна любов ближнього; покажуйте ту любов ближнього особливішим способом

усім безбожникам, моліться багато за них, приймайте на себе терпіння за їхні гріхи, ставайте з любови до них учасниками терпінь і мук Христа спасителя. „Христос для нас умалив себе прийнявши вид слуги“ (Филип. 2:7) „... для вас зубожів, хоч був багатий, щоб ви його вбожеством збагатилися“ (2 Кор. 8:9). Ідіть за прикладом Христа, терпіть усі злидні й убожество для спасіння наших братів-безбожників. Покажіть їм щиру любов, а приєднаєте їх для Спасителя. Нехай пізнають у Вашій любові, що Ви учениці Христа, що „Бог є любовю, любов це найвища, єдинотривала й могутня сила в світі. І нехай Божа благодать піддержує Вас у сповненні Вашого великого післанництва; нехай зробить Вас достойними того післанництва та сповнення його і, врешті, нагороди за те сповнення. М. А.

(Митрополит Андрей)
